

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HAPİSHANELERDE TEK TİP ELBİSE UYGULAMASI

Çiğdem DEMİRBİLEK
113614017

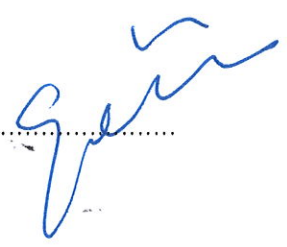
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe ÇATALOLUK ASAL

İSTANBUL
2018

Hapishanelerde Tek Tip Elbise Uygulaması
The Practice of Monotype Prisoner Uniform in Prisons

Çiğdem Demirbilek

113614017

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Gökçe ÇATALOLUK ASAL (İmza)
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri : Dr. Öğr. Üyesi Alişan ÇAPAN (İmza)
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÖLBAŞI (İmza)
Uludağ Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 29.06.2018...

Toplam Sayfa Sayısı : 199.....

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Mahpus
- 2) Hapishane
- 3) Tek Tip Elbise
- 4) Aşağılayıcı Muamele
- 5) Masumiyet Karinesi

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Prisoner
- 2) Prison
- 3) Monotype Prisoner Uniform
- 4) Degrading Treatment
- 5) Presumption of Innocence

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde değerli katkıları bulunan sevgili danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gökçe Çataloluk'a ve öğrencisi olmaktan onur duyduğum sevgili Ekin hocama; özverisi ve fikirleriyle yanımda olan sevgili Zümray'a; yazım aşamasında desteklerini sunan Ebru, Yasemin, Özlem, Yonca ve Ezgi'ye; dostlukları ile yanıbaşımdaya olan Sinan, Elif, Özgür ve Uğur'a; özverisi ve emeği ile bu çalışmaya pek değerli katkılarını sunan dostum Dilara'ya; sevgi ve emekleri ile her daim yanımda olan halama ve kardeşim Önder'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vii
ABSTRACT	viii
ÖZET.....	ix
GİRİŞ	1
1. HAPİSHANELERDE TEK TİP ELBİSE DÜZENLEMESİ: TARİH VE COĞRAFYA.....	4
1.1. DÜNYA HAPİSHANELERİNE GENEL BAKIŞ	4
1.2. TEK TİP ELBİSE UYGULAMA ÖRNEKLERİ	8
1.2.1. İngiltere Hapishaneleri Tarihinde Kuzey İrlandalı Siyasi Mahpusların Direnişi	8
1.2.1.1. Battaniye Eylemi.....	14
1.2.1.2. Yıkanmama Eylemi	16
1.2.1.3. Açlık Grevleri	18
1.2.2. Çizgili Hapishane Üniformasından Turuncu Tuluma ABD Hapishaneleri	21
1.2.3. Türkiye Hapishanelerinde Tek Tip Elbise.....	25
1.2.3.1. 1982 Yılı Tek Tip Elbise Girişimi.....	28
1.2.3.2. 1984 Açlık Grevi Direnişi	30
1.2.3.3. 1987'den 2017'ye Tek Tip Elbise Süreci	33

2. TEK TİP ELBİSE UYGULAMASININ ZEMİNİ	38
2.1. CEZA İNFAZ SİSTEMLERİNİN MANTIĞI AÇISINDAN TEK TİP ELBİSE	38
2.1.1. Devlete Karşı İşlenen Suçlar	40
2.1.2. Ekonomik Boyutu	43
2.2. MAHPUSLAR AÇISINDAN TEK TİP ELBİSE	46
2.3. TEK TİP ELBİSENİN HUKUKİ BOYUTU	48
2.3.1. Duruşmalarda Tek Tip Elbise Zorunluluğu	48
2.3.1.1. Masumiyet Karinesinin İhlali	51
2.3.1.1.1. T.C. Anayasası ve AYM Açısından Masumiyet Karinesi	51
2.3.1.1.2. AİHS ve AİHM Açısından Masumiyet Karinesi	52
2.3.1.1.3. BM Açısından Masumiyet Karinesi ...	55
2.3.1.1.4. ABD Federal Yüksek Mahkeme Estelle/Williams Kararı Örneği Bakımından Masumiyet Karinesi	57
2.3.1.2. Aşağılayıcı Muamele ve Ceza Yasağı	59
2.3.1.2.1. Avrupa Konseyi Belgeleri ve Mekanizmaları	60
2.3.1.2.2. BM Belgeleri ve Mekanizmaları	64
2.3.1.2.3. T.C. Anayasası ve Anayasa Mahkemesi	66
2.3.2. Ceza İnfaz Kurumlarında Tek Tip Elbise Zorunluluğu	67

3. ULUSLARARASI CEZA İNFAZ STANDARTLARI İŞİĞİNDA TEK TİP ELBİSE	69
3.1. AVRUPA KONSEYİ BELGELERİ	69
3.1.1. 1973 Tarihli Avrupa Konseyi Asgari Cezaevi Kuralları	69
3.1.2. 1987 Tarihli Avrupa Cezaevi Kuralları	70
3.1.3. 2006 Tarihli Avrupa Cezaevi Kuralları Hakkındaki 2 No’lu Tavsiye Kararı	72
3.2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ.....	74
3.2.1. Mahpusların Koşullarının İyileştirilmesi için Asgari Cezaevi Standart Kuralları	74
3.2.2. Mandela Kuralları	75
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80
ELEKTRONİK KAYNAKÇA.....	85
MAHKEME KARARLARI.....	89
GAZETE ARŞİVLERİ.....	90
EKLER	91

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Anayasa	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
AYM	Anayasa Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
INLA	İrlanda Ulusal Özgürlük Ordusu
IRA	İrlanda Cumhuriyet Ordusu
İHD	İnsan Hakları Derneği
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
par.	Paragraf
s.	Sayfa

ABSTRACT

The practice of monotype prisoner uniform in prisons, in which the prisoner's clothing is determined, regulated and imposed by the penal execution system, brings along certain human rights violations on fundamental rights and freedoms. Argumentatively, the absence of a binding legal framework in international legal arena paves the way for these sorts of violations. As a matter of fact, states' penal execution system, which is responsible for the protection of the mental and physical integrity of imprisoned persons, are able to exercise arbitrary practices that takes advantage of the absence of a binding international law framework. This study identifies that, under international human rights law and criminal enforcement standards, the practice of monotype prisoner uniform violates the principle of presumption of innocence, and prohibition of inhuman or degrading treatment. In addition, this study aims to draw attention to the lack of a binding legal framework in international arena to prevent these violations on fundamental rights and freedoms and to ensure human rights and dignity. On the other hand, this study emphasizes that a legal analysis of the monotype prisoner uniform issue by itself is not sufficient and, it also requires an economic, political and sociological analysis of the issue, and suggests comprehensive work to be done in this respect.

ÖZET

Hapishanelerde tek tip elbise uygulaması, mahpusun giyeceği elbisenin, ceza infaz sistemi tarafından belirlenmesi, düzenlenmesi ve dayatılması suretiyle temel hak ve hürriyetlere yönelik birtakım ihlalleri beraberinde getirmektedir. Uluslararası hukukta hapishane elbisesine yönelik bağlayıcı bir hükme yer verilmemesinin bu ihlallere zemin hazırladığı söylenebilir. Nitekim, hapsedilen kişilerin fiziksel bütünlüğü gibi zihinsel bütünlüğünün korunmasından da mesul olan devlet ceza infaz sistemleri, bağlayıcı bir düzenlemenin yokluğundan istifade ederek, keyfi uygulamalara başvurabilmektedir. Bu çalışma, uluslararası insan hakları hukuku ve ceza infaz standartları kapsamında, tek tip hapishane elbisesi uygulamasının, masumiyet karinesi ilkesinin ve aşağılayıcı muamele/ceza yasağının ihlaline neden olduğunu tespit etmektedir. Bu tespitin yanı sıra, temel hak ve hürriyetlere yönelik bu ihlallerin engellenmesi ve insan hak ve onurunun temin edilmesi yönünde, bağlayıcı bir düzenlemenin uluslararası alandaki eksikliğine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Bir diğer yandan, tek tip elbise meselesinin, salt hukuki boyutu ile ele alınmasının yetersiz olduğunu vurgulayan bu çalışma; uygulamanın politik, ekonomik, sosyolojik boyutlarına dikkat çekmekte ve bu yönde daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını önermektedir.

GİRİŞ

Bu çalışmanın birinci bölümünde öncelikli olarak tek tip hapisane elbisesinin tanımına ve modern dünya hapisanelerindeki uygulanma pratiklerine yer verilmiştir. Akabinde yer alan tek tip hapisane elbisesinin tarihsel arka planı; İngiltere, ABD ve Türkiye hapisanelerindeki uygulanma örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Bu örneklerin tercih edilmesindeki kıstasları belirtmek zaruri bir adımdır. Şöyle ki İngiltere ve ABD, hapisane elbisesinin teorik ve pratik çıkış noktasını oluşturmaktadır. ABD'nin Guantanamo'da hapsedilen kişileri turuncu tulum zorunluluğuna tabi tutması ve bu zorunluluğun dünya kamuoyunda yol açtığı tepkiler bir diğer etkidir. Bunun yanı sıra, 1970'lerin sonundan başlayarak, İngiltere hapisanelerinde tek tip kıyafete direnen İrlandalı mahpuslar için insan onurunun taşıdığı anlamın, 1980 darbesinden sonra Türkiye hapisanelerindeki mahpuslar için de benzer bir anlam taşınması ve tek tip elbiseye karşı sarf edilen direniş yöntemlerinin benzerliği bu örneklerin ele alınması hususunda önemli bir rol oynamıştır¹.

Çalışmanın ikinci bölümünde tek tip hapisane elbisesinin fiziksel zemini, devlet ceza infaz sistemi ve mahpus olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmıştır. Hâli hazırda mekânsal olarak toplumdaki soyutlanmış mahpusun, zihinsel olarak da toplumdaki ayırıştırılma çabası ve mahpusun adli sistemin bir parçası olduğu fikrinin üstelenmesi, tek tip elbise uygulaması ile pekiştirilmektedir.

¹ Gökçe Çataloluk, Hukukun İnsan Onuruyla İmtihanı mı? Mahpuslara Tek Tip Kıyafet Zorunluluğu, Hukuk Defterleri (Sayı 11, Ocak/Şubat 2018), s.60.

Tek tip elbise uygulamasına, devlete karşı işlenen suçlar karşısında ve siyasi ve ekonomik krizlerin yükseldiği dönemde başvurulması, bu uygulamanın devletler nezdinde tesadüfi olmadığına yönelik tespitleri de beraberinde getirmiştir. Bir diğer boyutunda ise tek tip elbisesinin mahpus üzerindeki sosyolojik ve hukuki etkisi irdelenmiştir. Sosyolojik etkisi çerçevesinde, tek tip hapisane elbisesine karşı mahpuslar tarafından geliştirilen direniş yöntemleri, Michel De Certeau'nun özne ve mekân ilişkisini temellendirdiği *Gündelik Yaşam Pratikleri Teorisi* bağlamında değerlendirilmiştir. Hukuki etkisi ise ulusal ve uluslararası hukuk düzleminde ve karşılaştırmalı hukuk yöntemi ile ele alınmıştır. Tek tip elbise zorunluluğunun; duruşmalarda ve ceza infaz kurumlarında olmak üzere bu iki farklı durumu; Avrupa Konseyi belgeleri ve denetim mekanizmaları, Birleşmiş Milletler belgeleri ve denetim mekanizmaları, T.C. Anayasası ve Anayasa Mahkemesi ışığında incelenmiş ve uygulamanın masumiyet karinesi ve aşağılayıcı muamele/ceza yasağına aykırılık teşkil ettiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler tarafından mahpusların koşullarının iyileştirilmesine yönelik geliştirilen ceza infaz standartları kuralları, bilhassa hapisane elbisesi çerçevesinde irdelenmiştir. Mahpusun hapisane elbisesini giymesinin zorunluğu olduğu hâllerde, bu elbiselerin aşağılayıcı olmaması, iklim koşullarına uygun ve üniformadan farklı olmasının gerekliliğinin altını çizen bu kurallar, modern devlet ceza infaz sistemlerince dikkate alınması ve pratiğe geçirilmesi elzem bir kılavuz niteliği taşımakla birlikte, uygulanmaması durumunda herhangi bir yaptırım öngörmemektedir. Bu durum da uluslararası alanda bağlayıcı bir düzenlemenin eksikliğinin giderilmesine dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında, tek tip hapisane elbisesine dair literatür çalışmasının yanı sıra, gazete arşivleri, tanıklık anlatımları, ilgili ulusal ve uluslararası sözleşmeler ile mahkeme yorum ve içtihatlarından faydalanılmıştır. Bu çalışmada, “cezaevi” teriminin “ceza” ya çarptırılan kişilerin kapatıldıkları

mekânlara işaret etmesi ve buraya kapatılan kişilere yönelik olumsuz bir değer yargısı içermesi nedeniyle “cezaevi” yerine hapisane terimi tercih edilmiştir.²

² Mustafa Eren, “Hapishane’ den Cezaevi’ne Türkiye’de Değişen Mahpusluk”, <http://bianet.org/biamag/toplum/139818-hapishane-den-cezaevi-ne-turkiye-de-degis-en-mahpusluk>, E.T: 10.05.2018.

1. HAPİSHANELERDE TEK TİP ELBİSE DÜZENLEMESİ: TARİH VE COĞRAFYA

1.1. DÜNYA HAPİSHANELERİNE GENEL BAKIŞ

Hapishanelerde tek tip elbise uygulaması günümüzde, farklı düzenlemeler ile varlığını sürdürmektedir³. Hapishane elbisesi; sağlık kuruluşları, güvenlik birimleri, okullar ve fabrikalarda kullanılan elbiseler gibi sosyal sınıflandırılmanın bir parçası olarak ortaya çıkmış olsa da zamanla mekânsal olarak toplumdan ayrıştırılıp, farklı bir rejime tabi tutulan insanlar ile özdeşleşmiştir⁴. Evrensel bir standarda sahip olmayan hapishane elbisesi uygulamaları, mahpusların⁵ rehabilitasyonuna katkı sağladığı iddiası ile 19. yüzyıl hapishane kültür ve mimarisinin modernizasyon çabaları vasıtasıyla yaygınlaşmıştır⁶. Siyah beyaz çizgili hapishane üniforması (*black and white prison uniform*) ve özellikle İngiltere hapishanelerinde uygulanan geniş ok (*broad arrow*)⁷ bu uygulamaların en yaygın örnekleridir⁸. Bu uygulamaların tamamen kaldırılması ise 1960'lı yılların başını bulur⁹.

³ İrem Köker, “Cezaevinde tek tip kıyafet uygulaması hangi ülkede nasıl yapılıyor?” <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40653666>, E.T: 25.11.2017.

⁴ Wilfred Macartney, *Walls Have Mouths: A Record of Ten Years' Penal Servitude*, Hesperides Press, 2006, s.66.

⁵ Bu çalışmada, hapishanede tutuklu ve hükmen tutuklu olan kişileri birlikte kapsadığı için mahpus kelimesi tercih edilmiştir.

⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçer), İmge, 1992, s.144.

⁷ Potansiyel kaçışların önlenmesi için İngiliz ceza infaz sistemleri tarafından öne sürülen bu elbise, farklı renkte, boyutta yama ve geniş okların elbiseye damgalanmasından oluşmaktaydı.

⁸ Juliet Ash, *Dress Behind The Bars: Prison Clothing as Criminality*, Ibtauris, 2010, s.8.

⁹ Christopher Beam, “Orange Alert: When did prisoners start dressing in orange?” http://www.slate.com/articles/news_and_politics/explainer/2010/12/orange_alert.html, E.T: 28.11.2017.

Hapishane elbiselerinin dünya kamuoyunun gündemine yeniden gelmesi, turuncu tulum (*orange jumpsuit*) uygulaması ile olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, terörle bağlantısından şüphelenilip, alıkonulan tutsaklar¹⁰ alıkonuldukları süre boyunca turuncu tulum giyme zorunluluğuna tabi tutulmuş¹¹ ve bu zorunluluğun istisnai durum (*exceptional situation*)¹² çerçevesinde uygulandığı öne sürülmüştür¹³. Hapishane elbiselerinin cezalandırılan kişi için cezalandırmanın bir parçası olabileceğini, *Dress Behind Bars: Prison Clothing as Criminality* adlı çalışmasında vurgulayan Juliet Ash, turuncu tulumları, 19. yüzyıl geleneksel siyah beyaz hapishane üniformalarının modern hâli olarak tasvir etmektedir. Ash, hapishane elbiselerinin içinde bulunduğumuz modern dünya tarihinden soyutlanamayacağını ve otorite açısından tehdit olarak algılanan bir unsurun, terk edilmiş uygulamaları farklı formlarda yeniden etkinleştirdiğinden söz eder. Ash ayrıca, hapishane elbisesi tarihinin; toplumların, özellikle sınıfların cezalandırılma politikasından, siyasi tarih, kriminoloji ve mimariden bağımsız değerlendirilemeyeceğini vurgular¹⁴.

Günümüz modern dünya hapishanelerinin tek tip elbise uygulamalarını irdelediğimizde, Avrupa hapishaneleri için bütünsel bir uygulamanın var olmadığı söylenebilir. Şöyle ki Almanya’da, Alman Cezaevi Kanunu, mahpusların kendi elbiselerini giymelerini önermekle birlikte kendi imkânları ile elbise temin edemeyen mahpuslar için hapishane elbisesi öngörür. Bu elbise, üniformadan farklı olarak gündelik kıyafeti anımsatmasına rağmen giyildikten sonra yıkanıp, farklı bir

¹⁰ Önceki adı X-Ray Kampı olan Delta Kampı’nda süresiz alıkonan bu kişiler Savunma Bakanlığı’na ya da mevcut ABD idaresinin temsilcilerince tutsak olarak adlandırılmıyorlar. Onları böyle adlandırmak, savaş tutsaklarına muameleyle ilgili uluslararası düzeyde uygulanması zorunlu kuralların ABD tarafından uygulanma yükümlülüğünü beraberinde getiriyor. Bu yüzden, bu insanlar gözaltında kimseler ve beklemede tutulanlar olarak tanımlanıyor.

¹¹ Judith Butler, *Kırılğan Hayat*, (çev: Başak Ertür), Metis, 2005, s.76.

¹² 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Başkanı tarafından 13 Kasım 2001’de, ABD vatandaşı olmayan terörizm şüphelilerinin sınırsız tutuklanmalarına ilişkin çıkardığı karardır.

¹³ Giorgio Agamben, *State of Exceptions*, The University of Chicago Press, 2005, s.12.

¹⁴ Ash, s.12.

mahpusa tahsis edilmesi dolayısıyla tercih edilmez¹⁵. Mahpuslar ekonomik koşulları el vermediği müddetçe hapisane elbisesini giymek zorundadır. Alman hapisanelerinde elbise, mahpusların ayrıştırılması hususunda doğrudan bir öge olarak karşımıza çıkmıyor olsa da mahpusun ekonomik koşullarının kendi elbisesini giyebilmesinde belirleyici olması, dolaylı yoldan tek tip hapisane elbisesine mecbur bırakabilmektedir.

Fransa hapisanelerinde 1983 yılından bu yana, kadın ve erkek mahpuslar kendi elbiselerini giyebilmektedir. Mahpusların kendi elbiselerini giyme serbestliği, siyasi mahpusların statülerinin tanınması için verdikleri mücadeleyle elde ettikleri hakların yaygınlaştırılması ile sağlanmıştır. Bununla birlikte Fransa hapisanelerinde ucuz iş gücü olarak atölyelerde çalışan mahpuslar, çalışmalarını süresince tek tip iş elbisesi giyme zorunluluğuna tabi tutulmaktadır¹⁶. Tutuklu sayısı ve suç oranının diğer Avrupa ülkelerine kıyasla oldukça düşük olan İsveç ve Finlandiya hapisanelerinde, üniforma uygulaması zorunludur. İsveç ve Finlandiya infaz sistemleri hapisane üniformasının mahpusların ıslahı ve rehabilitasyonuna katkı sunması amacıyla uygulandığına, dolayısıyla üniformanın tasarım ve kumaş yönünden gündelik elbiseye oldukça benzerlik gösterdiğine dikkat çeker¹⁷.

Avrupa ülkeleri infaz sistemleri, tek tip elbisenin işlevselliğini, mahpusların ihtiyaçlarını karşıladığı ya da rehabilitasyonlarına katkı sunduğu yönünde açıklar. Gündelik elbiselere çok yakın üniformalar, yalnızca atölyelerde giyilen elbiseler üretir, tüm bunların yanı sıra tek tip elbise gibi belirgin olmayan fakat tek tip elbise işlevini yerine getiren uygulamalar da geliştirir. Bu geliştirilen yöntemlerden biri, Hollanda'nın yüksek teknolojili hapisanelerindeki elektronik kelepçe uygulamasıdır. Mahpusların bileğine iliştirilen elektronik kelepçe ile mahpusun bedensel kontrol mekanizması aktif hale getirilir ve mahpus hapisane yönetimi

¹⁵ Ram Subramanian ve Alison Shames, *Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States*, Vera Institute of Justice, 2013, s.12.

¹⁶ James Q. Whitman, *Harsh Justice: Criminal Punishment and The Widening Divide between America and Europe*, Oxford University Press, 2003, s.130.

¹⁷ Micheal Cavadino, James Dignan and George Mair, *The Penal System*, Sage, 2007, s.86.

tarafından sürekli izlenir. Elektronik kelepçe uygulanan mahpus izlendiğinin farkındadır. Mahpus, bedenine iliştirilen kelepçe ile fiziksel, sürekli izlendiği düşüncesiyle zihinsel olarak etki altında bırakılmaya çalışılır¹⁸.

Doğu Avrupa ülkelerinin özellikle kalabalık hapisanelerinde üniforma uygulaması, varlığını farklı koşullara bağlı olarak sürdürmektedir. Örneğin Çek Cumhuriyeti'nde az ve orta güvenli hapisanelerde mahpusların kendi elbiselerini giymelerine izin verilmekteyken, yüksek güvenli hapisanelerde izin verilmemekte, kendi elbiselerini giyip giyemeyecekleri, işledikleri suçun statüsüne göre belirlenmektedir¹⁹. Tüm bu uygulamaların yanı sıra Avrupa ceza infaz sisteminde, hapisane üniforma ve elbisesinin tamamen ortadan kaldırıldığı Polonya örneği de mevcuttur. Polonya ceza infaz sisteminde, mahpusların kimliklerine ve kişisel uyumlarına katkı sunmak amacıyla mahpuslar ve hapisane çalışanlarının üniforma zorunluluğuna son verilmiştir²⁰.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde mahpusların kendi elbiselerini giyme serbestliği, demokrasi mücadelesi ile doğrudan ilintilidir. Irk ayrımcılığına dayalı rejim (*apartheid*) sırasında hapisane elbiseleri insanları bilhassa ayırıştıran bir araç olarak kullanılmıştır. Bu süreçte, siyahi erkekler kısa pantolon giymeye zorlanmış, siyahi olmayan mahpuslar ise bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Üstelik bu uygulama mahpusların ailelerine kadar genişletilmiş, siyahi mahpusların ailelerinin geleneksel elbiseleri ile mahkemelere gelmesi engellenmiştir. Irk ayrımcılığına dayalı rejime karşı verilen mücadele sayesinde pantolon giyme hakkı 1969 yılında elde edilmiştir. Nelson Mandela, *Özgürlüğe Giden Uzun Yol (Long Walk to Freedom)* adlı otobiyografisinde kısa pantolon uygulamasını “insan özgürlüğü ve kimliğinin çalınmasına yönelik girişimlerden biri” olarak tanımlamaktadır²¹.

¹⁸ “Dutch open big brother-style prison”
<https://www.theguardian.com/world/2006/jan/19/prisonsandprobation.society>, E.T: 28.11.2017.

¹⁹ Ash, s.82.

²⁰ Piotr Kladoczny ve Marcin Wolny, European Prison Observatory Project: Prison Condition in Poland, http://www.prisonobservatory.org/upload/Prison_Poland.pdf, 2013, s.20. E.T: 10.12.2017.

²¹ Nelson Mandela, *Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela*, Backbay, 1995, s.115.

Günümüz Güney Afrika Cumhuriyeti hapishanelerinde herhangi bir elbise uygulaması bulunmamakta ve mahpuslar kendi elbiselerini giyebilmektedir.

Hapishaneler arasında farklılık gösteren tek tip elbise uygulamasına sahip ceza infaz sistemi örneği Çin tarafından oluşturulmuştur. Çin hapishanelerinde tek tip elbise bölgeden bölgeye ve iklim koşullarına göre şekillendirilmektedir. Örneğin Chongqing Hapishanesi'nde erkekler, omuzlarını bacaklarına inen şeritlerle kaplayan geleneksel mavi gömlekler giymekteyken, merkezi hapishanelerdeki uygulamalar, gündelik elbiselere daha yakın bir görüntü çizmektedir²². Çin'deki hapishane elbisesi uygulamasının mahpusların lehine düzenlendiği iddia edilse de mahpuslar, masumiyetlerinin ve siyasi statülerinin tanınması için hapishane üniformasını reddederek, kendi kıyafetlerini giyme talebinde bulunmayı sürdürmektedir.

1.2. TEK TIP ELBİSE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Bu başlık altında, hapishane elbisesinin teorik ve pratik çıkış mekânları olan İngiltere ve ABD hapishaneleri tarihi ve bu hapishanelerdeki uygulanma pratikleri ele alınacaktır. İrlandalı ve Türkiyeli siyasi mahpusların, tek tip elbiseye karşı sarf ettikleri ve geliştirdikleri benzer direniş yöntemleri, Türkiye ve İrlanda örneğinin kapsamlı bir şekilde ele alınmasını ayrıca zaruri kılmıştır.

1.2.1. İngiltere Hapishaneleri Tarihinde Kuzey İrlandalı Siyasi Mahpusların Direnişi

Hapishane üniforması, ilk olarak 1779 yılında İngiliz hapishane reformcusu John Howard tarafından önerilmiş ve bu önerinin, İngiltere Hapishanesi Gloucester

²² İrem Köker, "Cezaevinde tek tip uygulaması hangi ülkede nasıl yapılıyor?" <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40653666>, E.T: 29.11.2017.

Gaol'de (1791) uygulama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır²³. Howard'ın önerisini takiben, erken dönem kadın hapisane reformcularından biri olan Elizabeth Fry, elbiselerin mahpusların sağlığı ve morali için önemli bir role sahip olduğunu vurgulayarak, çalışmalarını özellikle kadın mahpusların üretime katkı sağlayabileceği koşulların oluşturulması için ilerletmiştir. Fry'ın çalışmalarına öncülük ettiği, Newgate Kadın Mahpusları Geliştirme Derneği (*The Ladies Association for Improvement of Female Prisoners in Newgate*) elbise ihtiyaçlarını karşılama, kadınları eğitime ve istihdam etme amacı ile hareket etmiştir²⁴.

19. yüzyılın başına kadar suçluların dönüştürülmesi ve kontrol edilmesi amacıyla tek tip elbise uygulaması yapılmıştır. Howard, henüz 1784 yılında, Avrupa hapisanelerindeki yoksul mahpusların ihtiyaçlarının temin edilememesi durumuna dikkat çekmiştir. Ona göre, ceza infaz kurumları; yeterli beslenmeyi sağlamak, sağlık ortamını geliştirmek ve hapisane üniforması tahsis etmekle yükümlüdür. Ayrıca Howard, bu koşulların sadece hapisane değil, hastane ve okul gibi kurumlar için de geçerli olması gerektiğine değinmiştir²⁵.

İngiltere hapisane reformları dahilinde, bir diğer çalışma da Jeremy Bentham tarafından yapılmıştır. Howard'ın önermelerini, faydacı yaklaşım ile ele alıp, cezanın maksimum sosyal fayda ve minimum sosyal zarara göre belirlenebileceğini savunarak, panoptikon²⁶ ceza anlayışını ortaya atan Bentham, hapisane elbiseleri

²³ "John Howard and Prison Reform"

<http://www.parliament.uk/about/livingheritage/transformingsociety/laworder/policeprisons/overview/prisonreform/>, E.T:10.12.2017.

²⁴ Robert Alan Cooper, Jeremy Bentham and Elizabeth Fry, English Prison Reform, Journal of the History of Ideas, Sayı: 4 (Ekim-Kasım 1981), s.683, E.T:19.10.2017.

²⁵ John Howard, An Account of the Present State of the Prisons and Houses of Corrections, s.12.

²⁶ İç içe geçen halkaların oluşturduğu ve tam ortasında bir gözlem kulesi bulunan hapisane modeli. Bu halkalar mahkûmların hücrelerinin sıralandığı alanlardan oluşur. Gözlem kulesinde ise gardiyanlar bulunmaktadır. Mahkûmların hücreleri bu gözlem kulesinden rahatlıkla görülebilecek şekilde dizilmiştir. Hapishanenin mimari yapısıyla oluşturulmuş ışıklandırılma düzeni ile mahkûmun gölgesi dahil olmak üzere her ayrıntı gözlem kulesi tarafından fark edilmektedir. Sürekli gözlem ve denetim altında tutulan mahkûmun zamanla gözetleyeninin istediği şekilde davranış sergilemesi beklenir. Bentham, sürekli izlenme ve gözetlenme kaygısı ortamının -şiddete gerek duyulmaksızın- mahkûmların dönüştürülmelerinde etkili olduğunu öne sürmüştür. (bkz.Cooper, s.810)

konusunda spesifik bir öneride bulunmamakla birlikte²⁷ mahpusların bedeni ve elbiselerini, panoptikon ceza sistemi bütününün bir parçası olarak algılamıştır. Bentham'ın panoptikon teorisi, İngiltere'de 1790'larda Gloucester Hapishanesi ve 1822'de Millbank Hapishanesi'nde, mahpus bedenini discipline edici uygulamaların kaynağı olmuştur²⁸.

Hapishane elbiseleri hususunda 1840'ların sonuna dek, herhangi bir standart bulunmamakla birlikte hapishane üniformasının ilk provası 1799 yılında Millbank Hapishanesi inşası sırasında gerçekleşmiştir. 1819 yılında açılan Millbank Hapishanesi için Parlamento tarafından daha sonra elbise düzenlenmesi bölümünün de ekleneceği bir genelge yayımlanmıştır. Bu genelge, erkekler için potansiyel firarları tespit edebilecek işaretlere sahip hapishane elbisesini giyme zorunluluğu getirmiştir. Bu düzenlemenin ilk olarak erkekleri hedef alması, o döneme kadar hapishane firar girişimlerin erkekler tarafından gerçekleştirilmiş olmasına bağlanmaktaydı. Olası firarların önlenmesi için öne sürülen bu elbise, farklı renkte, boyutta yamalardan ve geniş okların (*broad arrow*), elbiseye damgalanmasından oluşmaktaydı²⁹.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında İngiltere'de süregelen ceza yaptırım politikaları, İngiliz sömürgesi topluluklarına *parti colour* üniforma şeklinde yansıtılmıştır. *Parti colour* üniformanın sağ ve sol tarafı ortadan ikiye farklı renkler ile ayrılmaktaydı. 1787-1868 yılları arasında Avustralya ve Tazmanya'da, 19. yüzyılda ise Güney Asya'da sömürge topluluklarındaki tutuklu erkeklerin transferleri sırasında, kullanılmıştır. *Parti colour* üniforma, transferler sırasında kontrolü kolaylaştırdığı gerekçesi ile uygulanmış, bu uygulamaya 1830-1850 yılları arasında ise geniş oklar (*broad arrow*) eşlik etmiştir. Geniş oklar önceleri yalnızca

²⁷ Cooper, s.677.

²⁸ Henry Mayhew and John Binny, *The Criminal Prisons of London and Scenes of Prison Life*, Scholar's Choice, 2012, s.235.

²⁹ Ash, s.29.

erkekler için uygulanmış daha sonra bu uygulamaya kadınlar da dahil edilmiştir³⁰. Juliet Ash, *parti colour* üniformanın, insan onurunu zedeleyen bir muamele olduğunun altını çizerek bu uygulamayı İngilizlerin sömürge altındaki topluluklarını mülkiyetleri altına alma çabası, üniforma ve geniş okların (*broad arrow*) erkeklerden sonra kadınlara uygulanmaya başlanmasını ise aşağılayıcı muamelenin genişletilmesi şeklinde yorumlamaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere hapishanelerinde, disiplin uygulamalarının genişletilmesine yönelik çabalar oldukça dikkat çekicidir. Bu disiplin uygulamaları, mahpuslara maske takmak ve mahpusları sessizliğe zorlamak gibi cezaları içermektedir. Buna göre, disiplin cezası alan bir mahpusa hapisane içerisinde maske takılır yahut bir diğer mahpus ile iletişime geçmesi engellenirdi. Bu disiplin uygulamaları, mahpusların iş gücü denetimlerini sağlamak, uzun vadede ise atölyelerden daha fazla verim almak gibi hedefleri barındırmaktaydı³¹. Mahpuslara yönelik bir diğer disiplin çabası ise 1800'lerin başında Amerika'da sessiz ve ayrıştırıcı sistem olarak tasvir edilen Auburn hapisane sisteminin, 1840 yılında, İngiltere'nin Philadelphia Hapishanesi'nde uygulanması olmuştur. Auburn sisteminde mahpuslar, hücrelerinde yalnız kalmakla birlikte, yemekhane ve atölye gibi ortak kullanım alanlarında bir araya gelebilmekteydi. Bir arada olmanın temel şartı ise konuşmamak, karşılıklı oturmamak ve sıralı halde yürümek gibi uygulamaları içermektedir. Auburn ve Philadelphia pratikleri Bentham'ın panoptikon teorisine örnekleri oluşturmaktadır³².

İngiltere hapishanelerinin en belirgin tek tip uygulaması olan geniş ok (*broad arrow*) 1920'de yasal olarak kaldırılırken de facto olarak 1930 yılına kadar

³⁰ Margaret Maynard, *Fashioned From Penury: Dress as Cultural Practice in Colonial Australia*, Cambridge University Press, 1994, s.20.

³¹ Juliet ash, s.37.

³² Negley K. Teeters, *The Prison System of England*, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 5. Sayı, (1950-1951), s.582.

sürdürülmüştür³³. 1950 ve 1960 yılları arasında kadın mahpusların hapisane elbiselerinde yapılan değişiklik girişimleri, 1971 yılında kadınlara kendi elbiselerini giyme serbestliği tanındığında son bulmuştur. Erkek mahpusların kendi elbiselerini giyebilme serbestliği ise 1991 yılında tanınmıştır³⁴.

Bilindiği üzere, 17. yüzyıl başlarında İrlanda'yı sömürgeleştirme çabaları İngiliz ve bilhassa İskoç yerleşimcilerin İrlanda adasına göçü ile başlatılmış, Katolik İrlanda halkı bu girişimlere karşı direniş göstermiştir³⁵. Bir direniş örgütlemek amacıyla 1916 yılında Dublin'de kurulan IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu), İngiliz otoritesine karşı eylemlerini gerçekleştirmeye başladığında İngiltere önlem olarak 1922 yılında Kuzey İrlanda'yı kendine bağlı kılp, Güney İrlanda'ya bağımsızlık statüsü tanımıştır³⁶. Katoliklerin çoğu, Protestanların da bir kısmı bu durumu kabul etmeyerek, İrlanda'nın birleşmesinden yana tutum sergilemişlerdir. 1969 yılında Kuzey'de yaşayan Katolik İrlandalılar, İngiltere'den ayrılıp birleşik bir İrlanda Cumhuriyeti kurmak amacıyla Geçici IRA'yı yeniden oluşturmuşlardır³⁷. Eylemlerin yoğunlaştığı 1971 Ağustos'u Kuzey İrlanda tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur; savaş hızla tırmanmış, farklı inançlardan insanların bir arada yaşadığı yerler ayrı bölgelere dönüşmüştür. İngiliz ordusunun 9 Ağustos 1971 tarihinde tamamı Katolik olan 450 kişinin evine baskın yaparak gözetim kampına yerleştirmesi, Katolik toplumda büyük bir öfkeye neden olmuştur.

³³ Alyson Brown, *English Society and the Prison: Time, Culture and Politics in the Development of the Modern Prison 1850-1920*, Boydell Press, 2003, s.136.

³⁴ Homa Khaleeli, "Why prison uniforms are a bad idea?" <https://www.theguardian.com/society/shortcuts/2013/apr/30/why-prison-uniforms-are-bad-idea>, E.T: 10.12.2017.

³⁵ Mahmut Hamsici, "Kuzey İrlanda deneyimi:25 yıllık çatışma, 13 yıllık barışma", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130115_peace_process_8, E.T: 02.12.2017.

³⁶ Brian Gormally, Kieran McEvoy and David Wall, *Criminal Justice in a Divided Society: Northern Ireland Prisons, Crime and Justice*, 1993, s.59.

³⁷ Gormally, McEvoy ve Wall, s.61.

Nitekim Katolik nüfusun hemen hemen her ailesinden biri gözetim kampına yerleştirilmişti³⁸.

İrlandalı mahpusların, İngiliz otoritesine karşı kimliklerini koruma çabaları ve siyasi mahpus olarak tanınma talepleri tarihsel deneyimleri ile körüklenmiştir. Aslında İrlandalı siyasi mahpuslar, kendilerini adi suçlu mahpuslar ile aynı şekilde kategorize edilmesinin işlevsel bir aracı olarak gördükleri üniforma uygulamasına tarih boyunca hep direnç göstermişlerdir. İlk direniş, 1870 yılında Fenian³⁹ mahpusları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, İrlandalı siyasi mahpuslar İngiliz hapisane yetkililerinden, ceza mahpuslarından farklı olacak şekilde, siyasi statü veya savaşıçı statüsü talep etmiştir. Siyasi statü talebi, mahpusların kendi elbiselerini giyme serbestliğinin tanınması talebini de beraberinde getirmekteydi⁴⁰. İngiliz otoritelerinin 1889 yılında Fenian mahpuslarına, sivil stil (*civilian style*) diye adlandırdıkları gündelik elbiseye daha yakın hapisane elbisesi önerisi Fenian mahpusları tarafından reddedilmiştir. Mahpuslar, hapisane elbisesinin otorite tarafından şekillendirilmesi ve kısıtlanmasının her türlüsüne karşı çıkacaklarını belirterek, bizzat kendi kıyafetlerini giyme taleplerini yinelemişlerdir. Fenian mahpuslarının yanı sıra bireysel olarak da hapisane üniformasına karşı direniş gösterenler olmuştur. Ev sahiplerinin tahliyesine karşı kiracıları örgütlemekten 1880 yılında mahkûm olan William O' Brein ve onu takiben yine kiracıları örgütlemekten 1887 yılında mahkûm olan Wilfrid Blunt'ın siyasi statü ve kendi kıyafetlerini giyme talepleri o dönem oldukça ses getirmiştir⁴¹.

³⁸ Denis O'Hearn, Yarım Kalmış Bir Şarkı: Bobby Sands, IRA ve Açlık Grevi (çev. Deniz Gedizlioğlu), Yordam, 2014, s.34.

³⁹ Fenian, 19 yüzyıl sonlarında demokratik ve bağımsız bir İrlanda kurmak amacıyla kurulmuş olan İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği (IRB) ve Fenian Kardeşliği örgütleri için kullanılan genel bir tabirdir. (bkz. Denis O'Hearn, s.30.)

⁴⁰ Ash, s.62.

⁴¹ Norman McCord, The Fenians and Public Opinion in Great Britain, Edinburgh University Press, Sayı:3 (Kış, 1967), s.237.

1.2.1.1. Battaniye Eylemi

20. yüzyılın son çeyreğine girerken 1972 Mayıs ayında IRA'nın liderlerinden Billy McKee öncülüğünde kırk kişilik IRA'lı mahpus grubu; siyasi mahpus statüsünü almak, kendi elbiselerini giymek, hapishanede çalıştırılmamak ve adi suçlulardan ayrı tutulmak gibi talepler ile açlık grevine başlamıştır⁴². İngiltere'nin Kuzey İrlanda'dan sorumlu devlet bakanlığı tarafından, Billy McKee'nin sağlık durumunun kritik bir hal aldığı süreçte, talepleri kabul edilmiştir. Bu doğrultuda atılan ilk adım IRA'lı mahpusların Long Kesh Hapishanesi'ne transfer edilmesi olmuştur⁴³. Long Kesh Hapishanesi birbirine bağlı kafesler olarak adlandırılan bölümlerden oluşmaktaydı. Mahpuslar kendi elbiselerini giyebilmekte⁴⁴, bir araya gelebilmekte ve birbirlerine eğitim verebilmekteydi. Her bir kafesin bir lideri vardı ve hapishane yönetimi öncelikle bu liderler ile iletişim kurmaktaydı.

Siyasi mücadele sürerken zaman içerisinde, IRA'nın kendini yenileme çabaları gibi İngiliz hükümeti de stratejisini değiştirerek kısa bir süre içerisinde siyasi mahpuslara yönelik yeni bir hapishane rejimi oluşturmuştur. 1976 mart ayından itibaren IRA'lı mahpusların siyasi statüleri kaldırılmış, mahpuslar Long Kesh'in H Blok⁴⁵ hücrelerine yerleştirilmeye başlanmıştır⁴⁶. Long Kesh'in eski yapısı gibi ismi de değiştirilerek Maze Hapishanesi olmuştur⁴⁷.

⁴² Gormally, McEvoy ve Wall, s.70.

⁴³ Denis O'Hearn, s.66.

⁴⁴ Gormally, McEvoy ve Wall, s.70.

⁴⁵ H blok olarak adlandırılması her hücrenin H şeklini almasından kaynaklanmaktaydı, ortadaki yatay çizginin yerinde yerel merkez ve her ayakta birer tane olmak üzere A, B, C, D olmak üzere toplam 4 kanat yer almaktaydı (bkz. Denis O'Hearn, s.181.)

⁴⁶ Denis O'Hearn, Repression and Solidarity Cultures of Resistance: Irish Political Prisoners on Protest, American Journal of Sociology, Sayı: 2 (Eylül 2009), s.505.

⁴⁷ Gormally, McEvoy ve Wall, s.80.

H blok hücre rejimine tabii tutulup, siyasi statüsü tanınmayan ilk IRA'lı mahkûm Kieran Nugent olmuştur. 16 Eylül 1976'da H blok hüccesine yerleştirilen Kieran Nugent, hapishane elbisesi getirildiğinde giymeyi reddetmiştir. Nugent, IRA'ya gönderdiği bir mektupta hapishane elbisesi ile ilgili düşüncesini "O adi suçlu kıyafetini giymem için İngilizlerin üzerime çivi ile çakması gerekecek" şeklinde ifade etmiştir.⁴⁸ H bloktaki mahpusların hüccesinde basit yatak, dolap, sandalye, masa, battaniye dışında hapishane elbisesi, İncil ve birkaç dini kitap yer almış, mahpuslara kişisel eşya olarak yalnızca sabun, diş macunu, diş fırçası, tarak ve tuvalet kâğıdı için izin verilmiştir. H bloklarına yerleştirilen IRA'lı diğer mahpuslar da Nugent'i takip ederek, hapishane elbisesi giymeyi reddetmiştir. Hapishane elbisesini giymeyip, omuzlarını hüccelerindeki battaniye ile saran mahpuslar, battaniyeliler (*blanketmen*) olarak adlandırılmıştır⁴⁹. Hapishane yönetimi, mahpusların hücre dışına battaniyeleri ile çıkmasına izin vermemiş ve dolayısıyla mahpuslar, banyo ve tuvalet ihtiyaçları sırasında bellerine sardığı havlu ile hüccelerinden çıkabilmiştir. Bu ihtiyaçları dışında mahpuslar, yedi gün, yirmi dört saat battaniye ile direnişlerini sürdürmüştür⁵⁰.

H bloklarındaki direnişin anlatıcılarından biri olan Bobby Sands, daha sonra kitaplaşacak ve *One Day In My Life* olarak adlandırılacak günlüğüne, ceza koğuşundaki deneyimini şöyle aktarır: "Alıp o hapishane üniformasını sırtına geçirdiğin ve gardiyanı çağırdığın an her şeyin biteceğini bilirsin ama yapamazsın, bu işkencenin sana tam olarak yaptırmak istediği bu; dayanma gücünü kırmaya çalışmak... Çalışınlar, sen yine de savaş tutsağı olduğunu bilirsin⁵¹." Aynı şekilde H bloğuna geçtikten sonraki süreçte gardiyan ile yaşadığı diyalogu ve gardiyanın tutumunu şu şekilde kaleme alır: "Bana efendim diyeceksin, 1066!' dedi gardiyan... 1066 muhtemelen benim fakat ben dokunabilir, koklayabilir,

⁴⁸ Denis O'Hearn, s.164-165.

⁴⁹ Denis O'Hearn, *Irish Political Prisoners*, s.506.

⁵⁰ Denis O'Hearn, s.166.

⁵¹ A.g.e., s.179.

düşünebilirim. Bütün bu hislerimle ben bir sayı değil, ben bir insanım, ben 1066 değil, bir sayı değil, bir insanım⁵².”

H bloğundaki siyasi mahpuslar birbirleriyle ve dışarıyla iletişimlerini kesmek istememekte fakat görüşe çıkabilmek, tek tip hapisane elbisesi giymeye koşullanmıştı. Öte yandan, görüş sürecinde mahpuslara dayatılan çıplak arama ile cinsel ve sözlü taciz, görüş sürecini mahpuslar açısından oldukça zorlaştırmaktaydı⁵³. Tüm bu engellere rağmen mahpuslar, dışarıyla koordinasyonun getireceği avantajları göz önünde bulundurarak, görüşe çıkma kararı almıştır. Mahpuslar, görüşe çıktıkları esnada hapisane elbisesine ait pantolonları giymeyi kabul etmiştir. 1976 ve 1978 yılları arasında mahpusların, hapisane otoritesine karşı battaniye protestoları kesintisiz olarak devam etmiş⁵⁴; bu süreç boyunca, hapisane otoritesinin mahpusların tuvalet ve banyo ihtiyaçlarını engellemesi, cinsel/sözlü tacizde bulunmayı sürdürmesi, battaniye eyleminin bir sonraki aşaması olan yıkanmama eylemine geçişi hızlandırmada önemli bir rol oynamıştır⁵⁵.

1.2.1.2. Yıkanmama Eylemi

Battaniye eylemi 1978 yılında IRA ve İrlanda Ulusal Özgürlük Ordusu (INLA) mahpusları tarafından genişletilerek, bir üst seviyeye çıkarılmıştır⁵⁶. 1978 ve 1981 yılları arasında IRA ve INLA'nın erkek mahpusları hapisane ve İngiliz otoritesine karşı alışlagelmiş olmayan bir protesto yöntemi uygulamaktaydı. Bu protesto, H3 bloğunda bulunan genç mahpusların H4 ve H5'te bulunan yaşı büyük

⁵² Bobby Sands, *Writings From Prison*, (Genişletilmiş Baskı, Gerry Adams), Mercier, 1998. s.171.

⁵³ Denis O'Hearn, s.202.

⁵⁴ Denis O'Hearn, *Irish Political Prisoners*, s.506.

⁵⁵ Begona Aretxaga, *Dirty Protest: Symbolic Overdetermination and Gender in Northern Ireland* *Ethnic Violence*, *Ethos*, No:2 (Haziran 1995), s.127.

⁵⁶ Denis O'Hearn, *Irish Political Prisoners*, s.508.

diğer mahpuslara göre daha kötü muameleye maruz bırakıldıkları, yıkanmalarına ve tualete çıkmalarına izin verilmediği bilgisinin ulaştığı an başlatılmıştı. Mahpuslar, hayatları kontrol edilmeye çalışıldıkça, düzenlerini geri alabilmek için çabalamaları gerektiğini vurgulamış ve eylemin kolektif bir şekilde sürdürülmesine karar vermişlerdir. Yıkanmama eylemi ilk olarak mahpusların banyo yapmayı ve lazımlıklarını boşaltmak için hücrelerinden çıkmayı reddetmeleri ile başlamıştır⁵⁷. H3 bloğundaki bir mahpus gardiyanlar tarafından uygulanan muameleyi şöyle ifade etmiştir: “Seni çömelmeye zorlayarak, parmakları her yerini kontrol ederler, karşı çıkarsan dayak yersin, sırtına binip, her yerine dokunurlar. Aynı parmaklar ile ağzına, burnuna, saçlarına, vücudunun her yerine... Vücudunda sana ait bir yer kalmamıştır artık...”

Mahpuslar, yıkanmama eyleminde görüşleri dışında hücrelerini terk etmemekte, lazımlıklarını kapının önündeki deliğe ya da camdan aşağıya boşaltmaktaydı⁵⁸. Gardiyanlar yıkanmama eylemine, gelişigüzel seçtikleri mahpusları ceza koğuşuna göndererek karşılık vermekteydi. Bunun üzerine mahpuslar protestolarını bir üst seviyeye çıkararak, lazımlıklarını boşaltmayı da reddetmiştir. Yıkanmama eylemi, pislik eylemine dönüştükçe hapishane yöneticileri de yeni kısıtlamalar getirmiş, mahpusların hücre eşyaları önce yavaş yavaş sonra yatakları dahil olmak üzere bütünüyle alınmıştır⁵⁹. Mahpuslar artan baskı ve şiddet ortamını protesto etmek için dışkılarını hücre duvarlarına sürerek eylemi daha da üst bir seviyeye yükseltmiştir⁶⁰. Bobby Sands yıkanmama eyleminin sürecini günlüğüne şöyle tanımlamıştır: “tek talebimiz siyasi mahpus olarak muamele görmek, çünkü biz tam olarak buyuz ne bir eksik ne bir fazla⁶¹...”

⁵⁷ Begona Aretxaga, s.124.

⁵⁸ A.g.e., s.127.

⁵⁹ Denis O’Hearn, s.205-210.

⁶⁰ Denis O’Hearn, Irish Political Prisoners, s.510.

⁶¹ Bobby Sands, s.22.

Yıkanmama eylemi ile hapisane içerisinde süregelen olaylar hapisane dışına taşmış, kamuoyunun ve Maze Hapishanesi dışındaki mahpusların gündeminde yer edinmiştir⁶². Kadın mahpuslar da bu doğrultuda erkek mahpusların içerisinde buldukları koşul ve mücadele yöntemlerini edindikleri sırada eyleme dahil olmuş ve bu eylemi 1981 yılına kadar sürdürmüştür. Öte yandan, mahpusların lehine oluşturulan bu izlenime bir katkıyı da 1979 yılında İngiliz Parlamentosunun Fermanagh-Tyrone bölgesinin bağımsız bir üyesi olan Frank Maguire sunmuştur. Maguire, 16 Temmuz 1979'da H blok mahpuslarını ziyaretinin ardından bir basın açıklaması yaparak, mahpusların hücrelerinde boğulma tehlikesi altında olduğunu, hapisane yöneticilerinin mahpusların dirençlerini kırmak için pencereleri kapatıp, mahpusları ışiksiz ve havasız bıraktığını iddia ederek, hapisane amirini Long Kesh Hapishanesi'ni çöplüğe çevirmekle suçlamıştır⁶³.

1.2.1.3. Açlık Grevleri

1979 yılı sona ererken, IRA hapisane mücadelesinde yol kat etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden ilki, ikinci H bloğu konferansında siyasi statü talebinden vazgeçip, hapisanedeki koşullara ilişkin beş talebi sunmak olmuştur. Bu talepler; tek tip elbise giymekten muaf tutulmak, hapisanedeki işlerden muaf tutulmak, siyasi mahpuslarla görüşme ve vakit geçirme özgürlüğü, eğitim ve eğlence düzenleme hakkı, mektup ve koli hakkının haftada bire çıkarılması gibi maddeleri içermektedir.

Kuzey İrlanda'dan sorumlu Devlet Bakanı Humphrey Atkins 1980 Mart ayında mektup ve görüş sayısının artırılması ve mahpusların fiziksel aktiviteleri sırasında tek tip elbise yerine spor elbisesi giymesini öngören sınırlı bir reform girişiminde bulunmuştur. Mahpuslar ise girişimlerin yetersiz olduğunu ileri

⁶² Begona Aretxaga, s.127-129.

⁶³ Denis O'Hearn, s.216.

sürmüştür⁶⁴. Öte yandan, aynı dönemde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, hapisane üniformasının “demokratik bir toplumda kamu güvenliği ve suçun önlenmesi için gerekli olduğunu⁶⁵” yönünde bir beyanda bulunmuştur. Buna karşın mahpuslar, taleplerine yönelik mücadelelerine devam ederek, 1980 mayısında H blokları meselesinin önceliğini ilan etmiştir. Şöyle ki 17 Eylül’de Atkins ve O’ Fiaich görüşmesinde, Atkins’in özel statü konusunda pazarlığa girilemeyeceğini beyan etmesi, mahpuslar açısından anlaşmaya dair umutların tükenmesine neden olmuştur⁶⁶. Böylece mahpuslar eylemlerini bir üst aşamaya ilerleterek, mücadelelerini açlık grevi ile sürdürme kararı almıştır. 27 Ekim 1980 tarihinde 10 mahpus Maze Hapishanesi’nde açlık grevine başlamış, bunu 35 gün sonra Armagh Hapishanesi’nden 3 kadın mahpusun dahil olması izlemiştir. Açlık grevinin bitiminden 5 gün önce ise Maze Hapishanesi’nden 30 mahpus daha greve dahil olmuştur. Açlık grevi Humphrey Atkins’in çözüme yönelik sunduğu 34 sayfalık görüş rapor ve Maze Hapishanesi müdürü Brendan Hughes’ın mahpuslarla iletişim kanallarının açılacağına yönelik taahhüdünün ardından 53. gününde sona ermiştir⁶⁷.

Açlık grevinin sona ermesinin ardından başlayan müzakereden olumlu sonuç elde edemeyen mahpuslar, Şubat 1981’de ikinci bir açlık grevi eylemine başlama kararı almıştır. İkinci açlık grevi eylemi, siyasi mahpusların statülerini kaybettikleri tarihin beşinci yıl dönümüne denk gelen 1 Mart 1981’de başlamıştır. Bobby Sands, açlık grevi kararını ailesine yazdığı mektupta şu şekilde açıklamıştır: “İngilizler asıl meselenin üzerini örtüp, bizim mantıksız davrandığımızı ima ediyorlar oysa gerçekte yaptıkları şey sadece tek tip elbisenin rengini ve biçimini değiştirmek. Düzenin tamamı her zamanki gibi çürümüş, bu durumda bizler, H

⁶⁴ A.g.e., s.282.

⁶⁵ Irland/United Kingdom, 5310/71, 13,12.1977.

⁶⁶ Denis O’Hearn, s.299.

⁶⁷ Gormally, McEvoy ve Wall, s.83.

blokta cezamızı çekerken, işkence ve insanlık dışı muamele ile yaşıyoruz. Elimizde kalan tek şeyle, hayatlarımızla, onlara karşı koyabiliriz⁶⁸.

1 Mart 1981 yılında başlatılan ikinci açlık grevinde cumhuriyetçi mahpuslar, kendi elbiselerini giymek, hapisane işlerinde çalıştırılmamak, serbestçe bir araya gelebilmek, görüş/mektup haklarını arttırmak ve de ceza indiriminden yararlanma taleplerine sahipti. Açlık grevi eylemcileri, talepleri kabul edilinceye kadar açlık grevini sürdüreceklerini ilan etmiştir. Açlık grevinin sürdürüldüğü sırada dünya kamuoyunun dikkatini çeken bir gelişme Fermanagh-Güney Tyrone Milletvekili Frank McManus'un 5 Mart 1981'de ölümünün ardından yerine aday olarak gösterilen açlık grevi eylemcisi Bobby Sands'in 9 Nisan 1981'de seçilmesi olmuştur. 17 Nisan 1981 yılında Fermanagh-Güney Tyrone milletvekili, açlık grevi eylemcisi Bobby hayatını kaybetmiştir. Açlık grevi 3 Ekim 1981 tarihinde, başladığı günden 217 gün sonra 10 eylemcinin ölümü ile sona ermiş, Açlık grevi eylemcileri, Thatcher hükümetinin uzlaşmaz tavrını ve dünya kamuoyundan aldıkları desteği göz önünde bulundurarak açlık grevine son verdiklerinin altını çizmiştir. Açlık grevinin ardından, mahpusların talepleri hızlıca yerine getirilmiş; mahpuslar kendi elbiselerini giyebilmiş, ceza indirimleri mahpusların iyi halleri göz önünde bulundurularak, yeniden düzenlenmiştir. Görüş ve mektup hakları arttırılan mahpusların hapisanede çalıştırılma uygulamasına da son verilmiştir⁶⁹.

İrlandalı siyasi mahpuslar tek tip elbiseyi, ilk günden uygulamanın son verildiği güne kadar siyasi kimliklerine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve mücadele edilmesi gereken bir dayatma olarak benimsemiştir. Mahpuslar, hapisane otoritesi tarafından dayatılan tek tip elbisenin, salt bedenleri kontrol ve disipline etmeyi kolaylaştıran bir araç olarak nitelendirilmesini reddederek, otoritenin üzerlerindeki baskıları kolaylaştırabileceği bir unsur olarak tanımlamıştır. Zaman ilerledikçe ilk önce bedenlerine daha sonra düşüncelerine

⁶⁸ Bobby Sands, s.86.

⁶⁹ Gormally, McEvoy ve Wall, s.85-85.

yabancılaşabilme ihtimalini göz önünde bulunduran mahpuslar, bilinçlerini baskılayacak herhangi bir uygulama aracını kabul etmeyerek, siyasi statülerinin tanınmasını temin etme yönünde çabalamışlardır. Nitekim siyasi statü ve getirdiği haklara sahip olmak, adi suçlulardan farklı muamele edilmeye işaret etmekteydi. Siyasi statü sahibi mahpusun kimliğine ve düşüncesine herhangi bir baskı ve ayrıca bir cezalandırıcı muamele söz konusu olamazdı. İrlandalı siyasi mahpuslar için tek tip hapisane elbisesini giymek işte bu siyasi statü taleplerinden vazgeçmek anlamına gelmekteydi.

1.2.2. Çizgili Hapishane Üniformasından Turuncu Tuluma ABD Hapishaneleri

1789 yılında imzalanan ABD Anayasası, ceza sisteminde bir dizi değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri ise siyah beyaz çizgili hapisane elbisesidir⁷⁰. 1815 yılında Newgate Hapishanesi'nde, termal çizgili takım elbise başlayan uygulamayı siyah beyaz çizgili hapisane üniforması takip etmiştir. Siyah beyaz çizgili hapisane üniformasının benimsenmesinin en önemli nedeni, kumaşının basit ve ucuz olmasıdır. Üniformanın gövde ve pantolon bölümü yatay siyah beyaz çizgilerden, kol kısmı ise dikey siyah beyaz çizgilerden oluşmaktaydı. Bu dikey çizgiler hapisane parmaklıklarını temsil eder, mahpus kollarını havaya kaldırdığında ise dikey çizgiler, gövdesindeki yatay çizgileri keserek, parmaklıklar ardında kalan mahpusun bedenini yansıtan bir görünüm oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, siyah beyaz çizgili hapisane üniforması giyen mahpusun hem hapisane içerisinde hem de hapisane elbiseleri içerisinde parmaklıklar ardına sıkıştırıldığı söylenebilirdi⁷¹.

⁷⁰ Norval Morris ve David J. Rothman, *The Oxford History of Prison: Perfecting the Prison United States, 1789-1865*, Oxford University Press, 1998, s.102.

⁷¹ Ash, s.33.

Newgate Hapishanesi'nin ardından 1820'de Auburn Hapishanesi'nin sessiz sistemi eşliğinde uygulanan siyah beyaz çizgili hapishane üniforması, kısa süre içerisinde Amerikan ceza sistemindeki diğer hapishaneler için de standart bir uygulama haline gelmiştir⁷². Auburn Hapishanesi sistemi, bir diğer adı ile sessiz sistem, mahpusları suçtan uzak tutmanın yolunu; mahpuslarından kimliklerinden sıyrılarak, sessiz sistemler içerisinde dış dünya ile bağlantılarının kesilmesi ve mahpus bedenlerine hapishane üniforması giydirilmesinde aramaktaydı. Diğer bir deyişle, siyah beyaz çizgili üniformalar, mahpusların bedenlerine yönelik cezalandırıcı uygulamaları kapsayan sessiz sistem ile pekiştirilmiştir. 1828'de New York'ta faaliyete geçen Sing Sing Hapishanesi, Auburn Hapishanesi'nin sessiz sistemi ile siyah beyaz çizgili üniformayı bir arada uygulamıştır. Fransız tarihçileri Gustave de Beaumont ve Alexis Tocquevelli 1831 yılında New York Sing Sing hapishane sistemini yeraltı mezarlığına benzeterek, sistemin mahpuslar açısından sert bir sistem (*harshness of the system*) olduğunu öne sürmüşlerdir⁷³.

Not edelim ki, siyah beyaz çizgili hapishane üniforması, çoğunlukla erkeklere uygulanmış ve bu durum erkek suç oranının kadınlara kıyasla daha yaygın olması ile ilişkilendirilmiştir. Nihayetinde ise çizgili hapishane üniforması uygulamasının tamamen kaldırılması, 1900-1914 yılları arasında, ABD'nin ekonomik ve politik olarak yükseldiği döneme denk gelmiştir⁷⁴.

Günümüz ABD hapishanelerinde elbise düzenlemesi eyaletten eyalete ve eyalet hapishaneleri arasındaki uygulamalara göre değişmektedir. Nitekim eyalet hapishaneleri, mahpusları farklı renk kodlarına tabi tutarak sınıflandırmaktadır. Elbiselerin rengi, tasarımı eyalet valisi ve şerifi tarafından onaylanmaktadır⁷⁵. Öte

⁷² Matthew W. Meskel, *An American Revolution: The History of Prison in the United States from 1777 to 1877*, Sayı:4 (Nisan, 1999), s.855.

⁷³ Ash, s.35.

⁷⁴ Thomas Vinciguerra, "The Clothes That Make The Inmate", <https://www.nytimes.com/2000/10/01/weekinreview/the-clothes-that-make-the-inmate.html>, E.T: 24.04.2018.

⁷⁵ "A Consultation of the United States Commission on Civil Rights", https://www.prisonpolicy.org/scans/prisons_as_rural_growth.shtml, E.T: 24.04.2018.

yandan, hapisane elbiselerinin mahpusların onurunu zedelemeyecek ve rehabilitasyonlarına yardımcı olacak şekilde işlevsel kılınmasını öngören ilkeler, eyalet hapisaneleri tarafından çığnenebilmektedir. Söz gelimi, Teksas ve Arizona eyaletlerinde hapisane elbiseleri, açıkça cezalandırmanın bir parçası olacak şekilde mahpuslara dayatılmaktadır. Örneğin, Teksas Hapishanesi'nde erkek mahpuslara pembe elbiseler ve iç çamaşırları verilmiştir. Benzer şekilde, 2005 yılında Arizona hapishanesi şerifi Joe Arpaio, mahpuslar için pembe iç çamaşırı ve kelepçe seçilmesini ve bununla da yetinmeyerek, çizgili üniformanın yeniden kullanılmasını önermiştir. Nitekim hapisane elbisesi, cinsiyetçi tavır ve aşağılayıcı muamele güdüsüyle mahpusları cezalandırmaya yönelik bir öge haline getirilmiştir⁷⁶.

ABD hapisanelerindeki tek tip elbise uygulaması yalnızca eyaletler ile sınırlı değildir. Bilindiği üzere, 11 Eylül saldırılarının ardından terörle bağlantısından şüphe duyulan kişiler, 11 Ocak 2002'den bu yana Küba'nın Guantanamo Körfezi'nde bulunan deniz üssündeki hapisaneye kapatılmaktadır. Guantanamo'da tutulan bu kişiler⁷⁷ şüpheli ya da sanık olarak değil, hukuki karşılığı ABD yasalarında bulunmayan terör şüphelileri olarak tanımlanmaktadır⁷⁸. Bunun yanı sıra, yıllarca insan haklarına aykırı koşullarda mahkemeye çıkarılmadan tutulabilmektedir. Mevzuata dayanmayan yargılamalar ise

⁷⁶ "Joe Arpaio's prison was a circus of cruelty. Now his values are spreading"
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/aug/28/donald-trump-far-right-joe-arpaio>,
E.T: 24.04.2018.

⁷⁷ Guantamo yalnızca turuncu tulum uygulaması ile değil, alıkonulan kişilere uygulanan kötü muamele ve uluslararası insan hakları hukukuna dayalı normları görmezden gelmesi ile dünya kamuoyundan büyük tepkiler almıştır. Barack Obama Başkanlığa geldiği 2008 yılında 'ABD tarihinde kara bir leke' olarak ifade ettiği Guantanamo'yu kapatmak istediğini açıkladı. Guantanamo'nun kapatılmasına yönelik hükümet planı Obama tarafından 2016 yılında kamuoyuna sunuldu. Hükümet planına göre, Guantanamo'da tutulan kişiler, ABD ve diğer ülkelerdeki hapisanelere aktarılacak ve Guantamo Askeri Hapishanesi'ni kapatılacaktı. Açıldığından bu yana Guantanamo'da toplamda 780 şüpheli tutulmuş, bunlardan 730'u diğer ülke hapisanelerine transfer edilmiştir. Guantanamo'da hâlâ 41 şüphelinin tutulduğu biliniyor.

⁷⁸ "The Guantanamo Dockets: The Detainees",
<https://www.nytimes.com/interactive/projects/guantanamo/detainees>, E.T: 21.12.2017

çoğunlukla sanığın suçsuzluğunu ispat etme yükümlülüğüne dayanarak yapılmakta ve tüm bu süreç içerisinde şüphelilere turuncu tulum⁷⁹ giydirilmektedir⁸⁰.

Guantanamo Askeri Hapishanesi'ndeki turuncu tulum uygulaması sadece Guantanamo'daki şüphelileri değil, terörizme karşı küresel savaş (*global war on terrorism*) iddiasını ve bu çerçevede ABD'nin rolünü de temsil etmektedir. Turuncu tulumu giyen şüpheli, şüpheli kimliğini geride bırakır ve artık bir kişi olarak değil Guantanamo şüphelisi olarak sınıflandırılır. Bir diğer yandan, turuncu tulum uygulaması, mahpusları kategorize etmek amacıyla ABD'nin sivil hapishanelerine de aktarılmıştır. Hapishane idaresi, tehlikeli veya uyumsuz olarak nitelendirdiği mahpusu, turuncu tulum giyme zorunluluğuna tabi tutabilmektedir. Mahpus hapishane idaresine karşı direnç göstermediği takdirde, uyumlu mahpus statüsünü elde ederek, beyaz tulumları giyebilir. Guantanamo ve sivil hapishaneler düşünüldüğünde turuncu tulum, kırmızı alarm durumunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, turuncu tulum giydirilen kişiler yalnızca tehlikeli mahpus ya da terör şüphelisi olarak kategorize edilmez aynı zamanda, bu durumun dışarıdan anlaşılabilir olması hedeflenir⁸¹.

⁷⁹ Turuncu tulumun Guantanamo'dan önce 1970'li yıllarda kısa tutukluluk süreçlerinde ve hapishane sevklerinde kullanıldığı görülmüştür. Örneğin Kaliforniya eyaletinde sevk edilen tutuklulara kırmızı ya da turuncu tulumlar giydirilmiştir.

⁸⁰ Christopher Beam, "Orange Alert: When did prisoners start dressing in orange?" www.slate.com/articles/news_and_politics/explainer/2010/12/orange_alert.html, E.T: 20.12.2017.

⁸¹ Elspeth Van Veeren, Orange Prison Jumpsuit, (Editor: Mark B. Salter), Making Things International: Catalysts and Reactions, University of Minnesota Press, 2016, s.5.

1.2.3. Türkiye Hapishanelerinde Tek Tip Elbise

12 Eylül hukukunun⁸² uygulandığı sıkıyönetim mahkemelerinde yaklaşık 230 bin kişi yargılanmış⁸³, 60 bin kişi ise tutuklanmıştır. Mahkemeler emir-komuta zinciri içerisinde hızlıca davranma eğilimindeyken gözaltına alınan binlerce insanın savcılığa çıkarılması yıllar alabilmiştir. Mahkemelere çıkan sanıklar hem yargılama haksızlığını hem de hapishanelerdeki baskılara olan tepkilerini, duruşma öncesi zorla giydirilen tek tip elbiselerini yırtarak göstermiştir. Tek tip elbiselerini yırtan sanıklar, mahkeme salonundan atılmış, bazen de duruşmalara hiç çıkartılmamıştır. Siyasi tutuklular bu süreç boyunca, hapishanelerdeki insan onurunu zedeleyen her türlü muameleye karşı tepkiler geliştirmeye çabalamıştır. Bu tepkilerden biri olan atlet-külot protestosu, 12 Eylül hapishane ve yargılama sistemine karşı direnişin temsili haline gelmiştir.

Fotoğrafların, yakın geçmişe dair algımızın şekillenmesinde önemli rol oynadığı ve bir olguyu zihinlerde canlandırmaya katkıda bulunduğu bilinir⁸⁴. Siyasi tutukluların duruşmalarda tek tip elbiselerini yırtıp, iç çamaşırları ile 12 Eylül baskılarını protesto ettikleri bir anı fotoğraflayan gazeteci Deniz Teztel, bir dönem

⁸² 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yapılan yasal değişiklik ile 1961 anayasası kaldırılmış, yerine 1982 anayasası getirilmiştir. 1982 anayasası, ölüm cezasına yer vermekle kalmamış, devlet görevlilerine kimi koşullarda öldürme yetkisi tanımış ve böyle bir eylemden ötürü yargılanmayacakları hükmünü getirmiştir (madde 17). Temel haklarla ilgili çoğu maddelerinde yargının görevine işaret ettikten sonra gecikmesinde sakınca bulunan hallerde gerekçesi ile yargının görevini yürütmeye devretmiştir. Bu gerekçe, basın ve yayın, kitap toplatma, özel yaşamın gizliliği, haberleşme, dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi demokrasinin temel ilkelerini oluşturan hak ve özgürlüklerle ilgili birçok maddelerinde yenilenmiş ve pratikte yargının görev ve yetkilerini ortadan kaldıracak düzeye ulaşmıştır. Sendikal haklara, grev ve toplu sözleşme haklarına katı sınırlamalar getirerek kullanımının önünü kapatmıştır. 1982 Anayasası ile olağanüstü mahkeme olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri anayasal bir yargı organı haline getirilmiştir. Bağımsız yargı ilkesine ters düşen DGM'ler, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin baktıkları davalara bakarak, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevini yerine getirmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile sıkıyönetim sürekli hale getirilmiştir. (Halit Çelenk, 12 Eylül ve Hukuk, Onur Yayınları, Ankara, 2013, s.28.)

⁸³ Raif Falcıoğlu, "Darbenin 12 Eylül 1980 Türkiye tarihinde kara bir dönemin başlangıcı", <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/16-2009-Özel-Sayı.pdf>, E.T:13.12.2017.

⁸⁴ Susan Sontag, Başkalarının Acısına Bakmak, (çev. Osman Akınhay), Agora, 2004, s.86.

direnişinin kamuoyuna aktarıcısı olmuştur. (Ek 1)⁸⁵ Teztel, siyasi tutukluların atlet-külot protestosu direnişine tanıklığını şöyle aktarır: “Yaşam emir-komuta üzerine kuruluydu. Birileri emrederdi birileri uygulardı. Olaylara göre yeni kurallar getirildi. Eğer insanlar koridorlarda dövülüyorsa koridorda fotoğraf çekmek yasaktı. Yok duruşmada dövülüyorsa yayınlamak yasaktı. Tek tip elbiseyi protesto eden sanıklar atlet ve külot ile geliyor ve duruşmalarda tek tip elbiselerini yırtıyorlarsa bu fotoğraflar yayınlanmazdı. Eğer sanıkların üzerinde kazak varsa sakın sakın oturuyorlarsa, hâkim de fotoğraf çekilmesine izin vermişse sadece belden yukarısı yayınlanabilirdi⁸⁶.”

12 Eylül’ün ilk gününden itibaren hapisanelerde yoğun baskılar uygulandığı; kalem, kâğıt dahil insanca yaşam için gerekli her şey yasaklandığı, insanların işkencelere ve hücre cezalarına maruz bırakıldığı bilinir⁸⁷. Tutukluların dayatmalara karşı sergiledikleri direniş ve protestolar, dışarıda tutuklu yakınlarının ailelerini de harekete geçirmekte, hapisanelerdeki direniş ailelerin desteği ile kamuoyunda geniş yankı bulmaktaydı. Aileler, basın açıklamaları ve eylemleri ile çocukların yaşadıklarını teşhir etmekte ve hapisanelerde insancıl olmayan her türlü muamelenin durdurulmasını talep etmekteydi⁸⁸.

12 Eylül politikasının hapisanelerde uygulanmasını, 14 Ağustos 1983 tarihinde çıkarılan 13/1 Hapishane Yönetimleri Genelgesi ve Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkif evlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzükte 2 Ağustos 1983 tarihinde yapılan değişiklik kolaylaştırmıştır⁸⁹. Bu değişiklik, hapishane otoritesine keyfi uygulama alanı tanımaktaydı. Genelge ile askeri ceza ve tutukevinde tutulan

⁸⁵ “O fotoğrafın öyküsü anlatıldı”, 26 Eylül 2013, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

⁸⁶ “Hak alırken yitirilen yaşamlar”, 14 Eylül 1992, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

⁸⁷ Halit Çelenk, 12 Eylül ve Hukuk, s.103.

⁸⁸ “Bakanı protesto”, 21 Ağustos 1988, Cumhuriyet Gazetesi arşivi ve “Don-gömlek protesto”, 20 Kasım 1987, Milliyet Gazetesi arşivi.

⁸⁹ Ceza ve İnfaz Kurumları ile Tevkif evlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük, Kabul Tarihi: 1.8.1967, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/um_cezatzuk.pdf

kişiler askeri er statüsüne tabi tutularak, hapisane otoritesince verilen emirleri uygulayan taraf olarak konumlandırılmıştır. Tutuklu, istenilen marşları ezbere bilmeli, yemek duası okumalı, saçları üç numara kesilip, tek tip elbise giymeli ve emredilen günlük programı uygulamalıydı. Hapishane otoritesince belirlenen bu kurallara uymayanlar, hücre cezasına, işkenceye ya da çıplak aramaya maruz bırakılırdı⁹⁰. Bu politikaların uygulandığı ilk yer Diyarbakır Hapishanesi olmuştur. 1980 yılında E tipi olarak yapılan bu hapishane, 12 Eylül'den sonra 1988 yılına kadar sıkıyönetim askeri cezaevi olarak kullanılmıştır. Diyarbakır'da, tutuklulardan sayımlarda tek sıraya geçmeleri, hazır ol vaziyette ayakta beklemeleri, saç ve bıyıklarını asker gibi kestirmeleri, istenilen marşları ezberlemeleri, görüşe askeri yürüyüşle gitmeleri, yemek duası etmeleri istenmiştir⁹¹. Bütün bu zorunluluklara karşı tutukluların 4 Mart 1981 tarihinde başlattığı açlık grevinde Ali Erek, 20 Nisan 1981'de zorla yedirilen bir ekmeğin yemek borusunu kesmesi nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İşkence ve baskıları protesto etmek için 21 Mart 1982 tarihinde Mazlum Doğan kendini yakarak yaşamını yitirmiştir. 17 Mayıs 1982 tarihinde Ferhat Kurtay, Necmi Öner, Eşref Anyık ve Mahmut Zengin adlı 4 tutuklu daha kendini yakmıştır⁹². Dayatmaları ortadan kaldırabilmek için 14 Temmuz 1982 tarihinde başlayan ikinci açlık grevi eyleminde ise Kemal Pir, Hayri Durmuş, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek yaşamını yitirmiştir⁹³. 1981 ve 1982 açlık grevi eylemleri, kötü muameleyi bir süre engellemiş olsa da tek tip elbisenin aralarında bulunduğu yeni kurallar, yeni eylemleri de beraberinde getirmiştir⁹⁴.

⁹⁰ Oral Çalışlar, Mamak Askeri Cezaevi Anıları, Everest, 2010, s.155-160.

⁹¹ Bayram Bozyel, Diyarbakır 5 No.lu, Deng, 2007, s.144-147.

⁹² Mustafa Eren, Kapatılmanın Patolojisi: Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi, Kalkedon, 2014, s.224.

⁹³ Ata Soyer, Açlık grevleri/ölüm oruçları: TTB ve Son Tartışmalar, Türk Tabipler Birliği Toplum ve Hekim Dergisi, Sayı:6 (Kasım-Aralık 2000).

⁹⁴ Mustafa Eren, s.225.

1.2.3.1. 1982 Yılı Tek Tip Elbise Girişimi

12 Eylül'ün ardından inşa edilen E tipi hapishanelerden biri olan Metris 17 Nisan 1981 tarihinde açılmış ve 1 Ağustos 1988 tarihine kadar sıkıyönetim askeri cezaevi olarak kullanılmıştır⁹⁵. E tipi hapishaneler büyük koğuşların aksine 16-20 kişilik koğuşlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra cezalandırıcı hücre koğuşlarına da yer verilmektedir. E tipi hapishanelerin yapımını, Özel Tip⁹⁶ olarak bilinen H Tipi Hapishaneler takip etmiştir. H tipi hapishanelerden ilki Sağmalcılar Özel Tip Hapishanesi'dir. Buraya genellikle hapishane idaresince en sakıncalı görülen siyasi tutuklular yerleştirilmiştir⁹⁷.

12 Eylül hapishane politikasının uygulanma alanlarından bir diğeri olan Metris Hapishanesi'nde, dayatmalar, erkek tutukluların saçlarını on beş günde bir üç numara kestirmeleri zorunluluğunun anons edildiği 14 Eylül 1981 tarihinde başlamıştır. Hapishane idaresi tarafından yapılan bu anons, tutuklulara saçlarını kestirmeleri için 21 Eylül'e kadar müddet vermiştir. Siyasi tutuklular, bu dayatmanın saçlarından değil, tek tipleştirme politikasından kaynaklandığını beyan ederek, açlık grevi eylemi ile direnme kararı almıştır⁹⁸. 22 Eylül 1981'de başlayan açlık grevine hapishane yönetimi, saç kesme operasyonu ve koğuşlara yaptığı baskınlar ile karşılık vermeye başlamış, operasyonlar 4 mahpusun ağır yaralanması ile son bulmuş, akabinde 17 gün süren açlık grevi, 9 Ekim 1981 tarihinde sonlandırılmıştır. 17 günlük açlık grevinin kazanımı, işkencenin geçici olarak son

⁹⁵ Metris 1 No'lu T Tipi Kapalı Ceza ve İnfaz Kurumu Resmi İnternet Adresi, <http://www.metristcik.adalet.gov.tr/kurum.html>, E.T:15.12.2017.

⁹⁶ Özel tip hapishanelerde koğuşlar, 4-6 kişilik küçük odalara bölünmüştür. Bunların haricinde tamamı hücrelerden oluşan iki blok ve bu iki blokta da 96 hücreye yer verilmiştir. Hücreler lavabo ve ranzası dahil 6,3 metrekareye ayrılmıştır.

⁹⁷ "Türkiye'de Hapishane Tarihi ve Estetize Edilen Ölüm"
http://bianet.org/biamaq/insan-haklari/142062-turkiyede-hapishanenin-tarihi-ve-estetize-edilen-olum#_ftn63, E.T: 12.12.2017.

⁹⁸ Sinan Kukul, Bir Direniş Odağı Metris, Yar Yayınları, 1998, s.61.

bulması ve saç sorunun çözülmesi olmuştur⁹⁹. Şöyle ki Metris ve Sağmalcılar Hapishanelerinin kamuoyunda sıklıkla anılmasının sebebi baskı ve dayatmaların tutuklulara yoğun bir şekilde yaşatıldığı mekânlar olmasının yanı sıra tutukluların bu dayatmalara karşı direnç gösterdikleri mekânlar olmasından kaynaklanmaktaydı.

12 Eylül hapishanelerinde son verilen bir uygulama, kısa bir süre içerisinde farklı bir boyutta yeniden tezahür edebilmekteydi. Söz gelimi, erkek mahpusların saçlarını üç numara kesme zorunluluğu yerini siyasi mahpusları birbirlerinden ayırmayı amaçlayan tecrit uygulamasına bırakmıştı. 8 Nisan 1982 tarihinde uygulanmaya başlanan tecridin kaldırılması için Metris'te başlayan açlık grevi eylemine Alemdağ, Sultanahmet, Davutpaşa, Hasdal hapishaneleri de destek açlık grevleri ile katılmış, tecritteki siyasi mahpusların başka hapishanelere sevk edilmeleriyle, açlık grevi sonlandırılmıştır¹⁰⁰.

Aslında tek tip elbise uygulamasının sinyalleri, 13 Mayıs 1980 tarihinde dönemin Adalet Bakanı Ömer Ucuza'ın gazeteciler ile yaptığı mülakat sırasında verilmiştir. Ucuza, hapishanelerde disiplini sağlamak amacıyla yeni önlemler alınacağını ve bu önlemler dahilinde hükümlü ve tutuklulara tek tip elbise giydirileceğini dile getirmiştir¹⁰¹. 12 Eylül'den önce tasarlanan tek tip elbise uygulaması, 12 Eylül hapishane politikaları ile bütünleşip zamanla tek tipleştirme çabalarının başat unsuru haline almıştır. İstanbul askeri hapishanelerinde güvenlik gerekçesi ile 1982 yılında başlatılan tek tip elbise zorunluluğunu reddeden siyasi mahpusların, mahkemeye giderken ve koğuştan çıkartılırken elleri kelepçelenir, tek tip elbise zorla giydirilirdi. Siyasi mahpuslar ilk aşamada “Tek tip giymedik giymeyeceğiz! Siyasi tutuklulara tek tip elbise giydirilemez! İşkenceye tek tipe karşı direndik direneceğiz, tek tip elbise değil, haklarımız verilsin. Asker değil

⁹⁹ Bir Direniş Odağı Metris, s.78.

¹⁰⁰ A.g.e., s.153.

¹⁰¹ “Mahkumlar tek tip elbise giyecek”, 13.05.1980, Milliyet Gazetesi arşivi.

siyasi tutukluyuz¹⁰²” şeklinde sloganlar atarak karşılık vermiş, giydirilen elbiseyi duruşma salonunda ya da mahkeme arabasının içinde üzerlerinden yırtıp atarak, protesto etmiştir¹⁰³.

Tek tip elbiseyi reddeden siyasi mahpusların avukat görüşüne çıkması, sağlık hizmetinden yararlanması, kitap/yayın, radyo/televizyon ve havalandırma hakkı engellenmekteydi¹⁰⁴. Tek tip elbiseye karşı direncin en yoğun yaşandığı yerlerden biri olan Metris Hapishanesi çözümü, siyasi mahpusların birbirinden ayrılmasında bulmuştu. Bu amaçla da ilk sevkler, 6 Temmuz 1983 tarihinde Metris Hapishanesi’ne kıyasla daha küçük koğuş ve tecrit bölümlerine sahip olan Sağmalcılar Hapishanesi’ne gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık; sevklerin durdurulması, tek tip elbisede uygulamasından vazgeçilmesi, Sağmalcılar Hapishanesi’ndeki işkencenin son bulması talepleri ile İstanbul askeri hapishanelerindeki iki bin siyasi mahpus açlık grevine başlamıştır. Açlık grevi, mahpuslar arasında yaşanan iletişim eksikliği dolayısıyla hapishane yönetimi ile müzakere yapılamadan bitirilmiştir¹⁰⁵. Siyasi mahpusların açlık grevi eyleminden herhangi bir kazanım elde edememiş olması, hapishane idaresinin psikolojik üstünlüğü ele geçirmesine ve tek tip elbise gibi daha önce durdurduğu uygulamaları tekrar gündeme getirmesine neden olmuştur.

1.2.3.2. 1984 Yılı Açlık Grevi Direnişi

24 Ekim 1983 tarihinde Sultanahmet Hapishanesi’nde gündem olan tek tip elbise, dokuz günlük direniş sonunda ara çözüm olarak eşofman statüsünün kabulü ile bir sonuca bağlanmıştır. Eşofman statüsü¹⁰⁶ benzer şekilde Sağmalcılar

¹⁰² Ertuğrul Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*, İthaki, 2017, s.74.

¹⁰³ Bir Direniş Odağı Metris, s.163.

¹⁰⁴ Ertuğrul Mavioğlu, s.70.

¹⁰⁵ Bir Direniş Odağı Metris, s.256.

¹⁰⁶ Hapishanede elbise olarak sadece iç çamaşıra ve eşofmana izin verilmekteydi.

Hapishanesi'nde de kabul edilmiştir¹⁰⁷. Tek tip elbise zorunluluğunun ve bu zorunluluğa karşı direncin en yoğun yaşandığı Metris Hapishanesi'nde ise tek tip elbise zorunluluğu, 10 Ocak 1984 tarihinde hapishane yönetimi tarafından duyurulmuştur. Hapishane yönetimi, tek tip elbisenin devlet politikası olduğunu ve mahpusların elbiselerini paketleyerek idareye teslim etmeleri gerektiği şeklinde anons etmiştir. Siyasi tutuklular tepkilerini ilk aşamada, düzenli aralıklarla attıkları tek tip elbise giymedik, giymeyeceğiz¹⁰⁸ şeklindeki sloganlar, mazgal çalma ve kapı dövme eylemleri ile göstermiştir¹⁰⁹.

Metris Hapishanesi'nde, 6 Ocak 1984 tarihinden 2 Şubat 1984 tarihine dek mahkemeye ve hastaneye giden tutuklulara zorla tek tip elbise giydirmeye girişimleri gerçekleşmiştir. Zorla tek tip elbise giydirmeye girişimlerine direnç gösteren ve sloganlarla karşılık veren tutuklular, askerler tarafından bayılına kadar dövülmüş, elbiselerini yırttıkları için duruşmaya alınmamış ve hapishaneye geri getirildikleri iç çamaşırları ile havalandırmada bekletilip, baldır falakasına yatırılmış, akabinde çıplak aramaya maruz bırakılmıştır¹¹⁰. Sivil elbiselerin toplatılmasının ardından 28 Ocak 1984 günü eşofman toplama operasyonu da başlatan hapishane yönetimi, eşofmanını gönüllü olarak vermeyen tutukluları falaka, çıplak arama ve saç kesimi ile cezalandırmıştır.

Hapishane yönetimi, tutukluların tek tip elbiseye gösterdiği direncin açlık grevine dönüştürülmesinden endişe ederek zorla giydirmeye uygulamasını bir süre sonra durdurmuştur¹¹¹. Zorla tek tip elbise giydirmeye girişimi yerini farklı yeni kısıtlamalara bırakmıştır. Bu süre zarfında, hapishane idarelerince teksir, kurşun kalem ve tüm kırtasiye malzemeleri yasaklandığı için tutuklular savunma, telgraf

¹⁰⁷ Bir Direniş Odağı Metris, s.257.

¹⁰⁸ A.g.e., s.268.

¹⁰⁹ Hüseyin Şimşek, s.126.

¹¹⁰ Bir Direniş Odağı Metris, s.270-271.

¹¹¹ Ertuğrul Mavioğlu, s.70.

ve mektup yazamamış, tutuklulara ait eşyaların tümü neredeyse alınmıştır¹¹². Siyasi tutuklular; hastane, revir, mahkeme, görüş ve havalandırmaya çıktıkları sırada bir rutin halini alan çıplak arama uygulamasına maruz bırakılmıştır.

Yine aynı süre zarfında, Türkiye genelinde Diyarbakır, Metris, Mamak ve tali statüdeki hemen tüm hapisaneler yoğun baskı altına alınmaya çalışılırken, siyasi tutuklular, adi suçluların konumunu reddetmiş, siyasi statüye sahip olmak ve engellenen tüm haklarını geri almaya yönelik taleplerini yinelemişlerdir¹¹³.

Türkiye hapisanelerinde 1984 yılında yoğunlaşan baskı ve keyfi uygulamalara karşı ilk tepki Diyarbakır Hapishanesi'ndeki siyasi tutukluların 54 gün sürdürdükleri açlık grevi ile gerçekleşmiş, açlık grevi eylemi sırasında Cemal Arat ve Orhan Keskin yaşamını yitirmiştir¹¹⁴. Diyarbakır'ın ardından 11 Nisan 1984'te Metris Askeri Hapishanesi'ndeki siyasi mahpuslar; işkenceye son verilmesi, tek tip elbise uygulamasının kaldırılması, siyasi tutuklu statüsünün tanınması ve insanca yaşam koşullarının sağlanmasına yönelik unsurları içeren taleplerle¹¹⁵ açlık grevi eylemine başlamıştır¹¹⁶.

Açlık grevi eyleminin ikinci gününde eylemciler hapishane idaresi tarafından Metris Hapishanesi'nin en arka bloğunda yer alan çok soğuk olduğu için mahpuslar tarafından Sibiryaya koğuşu olarak adlandırılan koğuşlarda tecrit edilmiştir¹¹⁷. Açlık grevi eyleminin 21. günü olan 1 Mayıs 1984 tarihinde ise Sibiryaya koğuşu tecridinde olan tüm eylemciler, Sağmalcılar Hapishanesi'ne sevk edilmiştir¹¹⁸. Süresiz açlık grevinin Sağmalcılar'daki 45, Metris Hapishanesi'ndeki 49. gününde ölüm

¹¹² Hüseyin Şimşek, s.126.

¹¹³ Bir Direniş Odağı Metris, s.407.

¹¹⁴ Ata Soyer, Açlık grevleri/ölüm oruçları.

¹¹⁵ Taleplerin tamamı için bkz. Bir Direniş Odağı Metris, s.420.

¹¹⁶ Ertuğrul Mavioğlu, s.69.

¹¹⁷ A.g.e., s.72.

¹¹⁸ Bir Direniş Odağı Metris, s.414.

orucuna¹¹⁹ dönüştürülmüştür. Metris ve Sağmalcılar Hapishanelerinin yanı sıra, Çanakkale, Bartın ve Elâzığ Hapishanelerinde de açlık grevleri ölüm oruçlarına dönüştürülmüştür. Ölüm orucunun 63. gününde Abdullah Meral, 66. gününde Haydar Başbağ ve Fatih Öktülmüş, 73. gününde ise Hasan Telci yaşamını yitirmiştir¹²⁰. Hapishane yetkilileri ile ölüm orucu temsilcileri arasındaki görüşmelerde, işkence ve savunma hakkı konusunda hassas davranacaklarını temin eden yetkililer, tek tip elbise konusunda geri adım atmamıştır. Görüşmelerin tek tip elbise meselesinde düğümlenmesi üzerine elde ettikleri kamuoyu desteğini de göz önünde bulunduran eylemciler, eylemi 75. gününde iradi olarak sonlandırmıştır¹²¹. Tek tip elbise zorunluluğu, ölüm orucunun ardından 1985 yılında dağıtılan kot pantolonlar ile bir süreliğine de olsa Metris ve Sağmalcılar Hapishanesi'ndeki siyasi tutuklular için sorun olmaktan çıkabilmiştir¹²².

1.2.3.3. 1987'den 2017'ye Tek Tip Elbise Süreci

1987 yılına gelindiğinde parlamento sivil iktidara devredilmişti fakat teamülde hapishaneler lehine değişen pek bir şey yoktu. Kötü muamele, çıplak arama, tecrit, sevkler, tek tip elbise askeri ve sivil hapishanelerin hâlâ başlıca sorunu olmayı sürdürmekteydi. İktidar partisi bu dönemde parlamentodaki konumunu uzun vadede temin etmek maksadıyla muhalefet unsurunu olabildiğince silikleştirmeye çabalamaktaydı. Bu çabaya, en hızlı erişilebileceğini düşündükleri yerden, hali hazırda kapatılmış olan insanlardan yani hapishanelerden başlamışlardı. Bunun da ilk adımını, 1986 yılında kaldırılan tek tip elbise

¹¹⁹ Murat Sevinç, Anayasa Yazıları, İmaj, 2010, s.95

¹²⁰ “Hak alınırken yitirilen yaşamlar”, 14 Eylül 1992, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹²¹ Bir Direniş Odağı Metris, s.445.

¹²² Ertuğrul Mavioğlu, s.78.

uygulamasının 1987 yılında tekrar zorunlu kılınması oluşturmaktaydı¹²³. Nitekim 17 Ağustos 1987 tarihinde, 1721 sayılı kanunun uygulanmasında yapılan bir tüzük değişikliğiyle beraber tek tip elbise uygulaması Türkiye hapishane gündeminde yeniden yer edinmiştir. Bu uygulama ilk olarak Sağmalcılar Hapishanesi'ndeki mahpuslara uygulanmak istenmiştir.

Tek tip elbisenin kaldırılması ve sevk zinciri uygulamalarına son verilmesi başta olmak üzere hapishanedeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi taleplerini içeren açlık grevi eylemi 1 Temmuz 1987 tarihinde Sağmalcılar Hapishanesi'nde¹²⁴ başlamış, buna Bursa, Eskişehir, Metris, Malatya, Gaziantep Hapishaneleri destek açlık grevi eylemleri eşlik etmiştir¹²⁵. Türkiye Hapishanelerindeki bu toplu protestonun bir diğer ayağını da siyasi tutukluların dışarıdaki aileleri oluşturmuştur. Aileler, açlık grevi talepleri yerine getirilinceye dek, sayısız oturma eylemi yapmış, basın açıklaması düzenlemiş ve hapishane yöneticileri ve eylemci yakınları arasındaki müzakereyi sağlamıştır. Nitekim bu süreçte yalnızca içerideki siyasi tutuklular değil, dışarıda kamuoyunun dikkatini hapishanelerdeki ihlallere yönelten tutuklu yakınları da 12 Eylül dönemine karşı mücadelenin simgesi haline gelmiştir. 1 Eylül 1987 tarihinde Ankara TBMM önünde tutuklu ve hükümlü yakınları tarafından yapılan protesto sırasında, polis müdahalesi üzerine fenalaşarak hayatını kaybeden insan hakları savunucusu Didar Şensoy¹²⁶ bu simgelerden biridir. Hem tutuklu yakınlarının çabaları hem de Türkiye hapishaneleri genelindeki destek açlık grevleri, kamuoyunun dikkatini hapishanelerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönüne çekmeyi başarmıştır. Açlık grevinin Sağmalcılar'daki 50, Metris'teki 30. Günü olan 12 Eylül 1987 tarihinde, eylemcilerin taleplerinin¹²⁷

¹²³ Ömer Laçiner, DP, ANAP ve Sonunda AKP, Birikim Dergisi Sayı:163-164 (Kasım-Aralık 2002), s.11-20.

¹²⁴ Bir Direniş Odağı Metris, s.508.

¹²⁵ "Mahkûm aileleri oturma grevinde", 1 Ağustos 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹²⁶ "Didar Şensoy unutulmadı"
<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/42141-didar-sensoy-unutulmadi>, E.T: 23.04.2018.

¹²⁷ Taleplerin tamamı için bkz. Bir Direniş Odağı Metris s.519.

hapishane yönetimince kabul edilmesi üzerine açlık grevi eylemine son verilmiştir¹²⁸. Metris ve Sağmalcılar Hapishanelerinde siyasi tutukluluk statüsü fiilen sağlanmış ve tek tip elbise uygulaması kalkmış olmasına rağmen Türkiye genelindeki hapishanelerde keyfi ve düzensiz bir şekilde sürdürülmüştür. Örneğin 2 Ekim 1987 tarihinde, Erzincan Askeri Hapishanesi tutukluların sivil elbiselerini giymelerine izin verdiğini duyurmuştu¹²⁹. Sinop Hapishane yönetimi ise 16 Aralık 1987 tarihinde tek tip elbise giymeyen tutuklulara banyo yasağı uyguladığını açıklamıştı. Yine aynı tarih aralığında, 19 Kasım 1987 ‘de tek tip elbiseyi duruşma sırasında yırtan tutuklulara, DGM Başkanı Süheyl Deliorman’ın “Suçunuz o derece önemli değil, neden yargıyı güçleştiriyorsunuz, tek tip elbise giyseydiniz şimdiye tahliye olurdunuz” dediği aktarılır¹³⁰. Deliorman’ın bu söylemi, tek tip elbisenin işlevselliği ile ilgili otorite tarafından öne sürülen gerekçelerin ne derece kırılğan ve de keyfi olduğunun en açık kanıtlarından birini oluşturmaktaydı.

Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Oltan Sungurlu, 23 Şubat 1988 tarihinde yaptığı açıklama ile hapishanelerdeki zorunlu tek tip elbise uygulamasının kaldırıldığını duyurmuştu¹³¹. Bu duyurudan birkaç ay sonra 1 Ağustos 1988 tarihinde Adalet Bakanlığı, 1 Ağustos Genelgesi adıyla hapishane tüzüğünde değişiklikleri öngören bir genelge yayımlanmıştır. Bu tüzük değişikliği ile 17 Ağustos 1987 tarihinde yapılan ve mahpusların haklarını kısıtlayan değişiklikler pekiştirilmiştir. 1 Ağustos Genelgesi; siyasi hükümlüler için özel tip hapishaneler öngörmekte, idarece verilen tek tip elbiseyi giymeyi zorunlu kılmakta, iyileştirme ve eğitim çalışmaları başlığı altında, idarenin ideolojik görüşüne bırakılmış eğitimler tavsiye etmekteydi. Eylül 1989 yılında yürürlüğe giren bu genelge, hapishanelerde elde edilen hakların geri alınmasını kolaylaştıracak bir girişim olduğu iddiası ile kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Bu konuda İnsan Hakları

¹²⁸ “Metris’te barış”, 13 Eylül 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹²⁹ “Sivil elbiseye izin”, 2 Eylül 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
“Tek tip giymeyene banyo yasağı”, 16 Aralık 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹³⁰ “Don gömlek protesto”, 19 Kasım 1987, Milliyet Gazetesi arşivi.

¹³¹ “Tek tip’e son”, 3 Şubat 1988, Milliyet Gazetesi arşivi.

Derneği 14 Eylül 1989 tarihinde Hapishane tüzük değişikliği raporu ile ilgili bir basın açıklaması düzenlemiştir. İHD raporunda, tüzüğün Birleşmiş Milletler standardına aykırı olduğunu, genelgenin bazı hükümlerinin mevcut tüzükle dahi çelişir düzeyde olduğunu vurgulamış, baroların, tutuklu ve tutuklu yakınlarının görüşünün alındığı yeni bir düzenlemenin gerekliliğine dikkat çekmiştir¹³². 1 Ağustos Genelgesi ile gündeme yeniden gelen tek tip elbise zorunluluğu, tutuklular ve aileleri tarafından sayısız protestoya neden olmuştur¹³³. Türkiye hapishaneleri genelinde yeniden başlayan açlık grevleri üzerine tüzükteki değişiklik dahilinde siyasi tutuklu ve hükümlüler özel tip hapishanelere sevk edilmiştir. Eskişehir’den Aydın Özel Tip Hapishanesi’ne sevkleri protesto etmek amacıyla 1989 yılında yapılan açlık grevi eylemi sırasında Hüsnü Eroğlu ve Mehmet Yalçinkaya yaşamını yitirmiştir¹³⁴.

Türkiye hapishanelerinde tek tip elbise uygulamasına yönelik belirtilmesi gereken zaruri gelişmelerden biri de 21 Nisan 1989 tarihindeki Danıştay kararıdır. Sağmalcılar Hapishanesi’nde tutuklu bulunan Ertuğrul Mavioğlu adına avukatları İbrahim Mavioğlu ve Osman Ergin tarafından, 1 Ağustos 1988 Genelgesi’nin tek tip elbise zorunluluğunu içeren maddesinin Anayasa ile güvence altına alınan masumiyet karinesine aykırılık oluşturduğu iddiası ve bu uygulamanın kaldırılması talebiyle başvuruda bulunulmuştur. Danıştay, 21 Nisan 1989’da İdari Davalar Genel Kurulu’nda bir araya gelerek, tek tip elbisenin masumiyet karinesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Kararın, 29 Nisan 1989’da Bakanlar Kurulu tarafından resmî gazetede yayınlanmasıyla, bu tüzükteki zorunluluk hükmü değiştirilmiş ve tek tip elbise uygulamasına son verilmiştir.¹³⁵

¹³² “1 Ağustos Genelgesi’nin 1. Yıldönümü”
<http://www.ihd.org.tr/1-astogus-genelgesn-1-yild/>, E.T: 10.12.2017.

¹³³ “Bakanı protesto”, 21 Ağustos 1988, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹³⁴ Ata Soyer, Açlık grevleri/ölüm oruçları.

¹³⁵ “Tek Tip’e Danıştay’dan İptal”, 10 Temmuz 1989, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

Tek tip elbise zorunluluğu Türkiye’de, iktidarların içinde buldukları ekonomik ve siyasi konjonktürün seyri ile paralel şekilde harekete geçiriliyordu. Ekonomik ve siyasi krizin artış gösterdiği zamanlarda hapisane hususunda yeni düzenlemeler ve bu doğrultuda tek tip elbise zorunluluğu mutlaka gündeme getirilmekteydi. 2003 yılında önerilen Ceza ve İnfaz Yasa Tasarısı bunun en belirgin adımını oluşturmaktaydı. Tasarın genel çerçevesi, zorla besleme, sayısız yasak, zorla çalıştırma, keyfi disiplin cezaları ve izolasyona odaklıydı.¹³⁶ Tasarının 64. Maddesi ise tek tip elbise zorunluluğunu öngörmekteydi¹³⁷. Tasarının zorla çalıştırma ve tek tip elbise maddeleri alınan tepkiler neticesinde çıkarılmış ve tasarı 2004 yılında yürürlüğe konulmuştur¹³⁸.

Tek tip elbise, Türkiye kamuoyu gündeminde 24 Aralık 2017 tarihi ile yeniden yer edinmeye başlamıştır. Olağanüstü hâl kapsamında (OHAL) Resmî Gazetede yayımlanan 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile “anayasal düzene ve düzenin işleyişine karşı suçlar¹³⁹” dan hapisanelerde bulunan tutuklular için duruşmalara badem kurusu ve gri renkli tulumlarla çıkarılması zorunlu kılınmıştır. Söz konusu zorunluluğun hamile kadın ve çocukları kapsamadığı, kadın tutuklular için ise tulumdan farklı bir giysi öngörülebileceğine değinilmiştir. Kadın hükümlü ve tutukluların giysileri ve ilgili maddenin uygulanmasına yönelik hususların bir ay içerisinde yürürlüğe konulacak yönetmelik ile belirleneceği, madde hükümlerinin ise yönetmeliğin yürürlüğe girmesinin ardından uygulanacağı belirtilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁶ Çağdaş Hukuk, F Tipinden Yeni İnfaz-İzolasyon Yasasına: Mahpusluktan Kürek Mahkumluğuna, Özel Sayısı (Temmuz 2004), s.140-170.

¹³⁷ “Engizisyon mantığı cezaevinde”, 19 Ağustos 2004, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

¹³⁸ Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 13.12.2004. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5275.html>, E.T: 20.12.2017.

¹³⁹ Bkz. TCK mad.326, TCK, mad. 327, TCK mad. 328, TCK, mad. 329, TCK, mad. 330.

¹⁴⁰ “Karar Sayısı: KHK/696” <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>, E.T:16.04.2018

2. TEK TİP ELBİSE UYGULAMASININ ZEMİNİ

2.1. CEZA İNFAZ SİSTEMLERİNİN MANTIĞI AÇISINDAN TEK TİP ELBİSE

Gözetim ve denetim altına alarak, buyruklara itaat eden bireyler ve topluluklar oluşturma çabaları gerek kapitalizm gerek kapitalizm öncesi feodal üretim rejimi olsun, tüm üretim rejimlerinin ekonomik ve siyasal düzenlemelerinde başvurulan sürekli yöntemler arasında yer almaktadır¹⁴¹. Bu yöntemler en salt haliyle rejimin temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenir ve uygulanır. Yönetim gücünü elinde bulunduran iktidar, bu yöntemlerin uygulayıcısı olmakla kalmaz, gerekli gördüğü takdirde yasama ve yargı ögelerini de kapsayacak şekilde kendini dönüştürebilir. Bu çerçevede, üretim rejimi ve iktidarın bir araya gelerek, bu yöntemlerin uygulanmasında etkin rol üstlendiği öne sürülebilir. Günümüz modern kapitalist rejimi içerisinde yer alan iktidarların, yurttaşlarına, mültecilere yahut vatansızlara (*haymatlos*) karşı uyguladığı hapsedme, kamplara yerleştirme, güvenlik gerekçesiyle sürekli izleme politikaları, iktidarın ve üretim rejiminin ihtiyaçlarından bağımsız düşünülmemelidir.

Ceza infaz sistemleri hapisane uygulamasının denetleme, gözetleme, ıslah etme gibi araçlarını daha iyi özümsemek ve uygulamanın tarafları arasındaki ilişkiyi ele almak için toplum bilimci ve tarihçi olan Michel Foucault'un tespitlerine başvurmak faydalı olacaktır. İktidarın bireyler arasındaki bir tür ilişkiden kaynaklandığını¹⁴² özetleyen Foucault, iktidarı üç farklı biçimde kavramsallaştırır. İlki, yasaklayan, sınırlayan ve uyulmadığı takdirde cezalandıran klasik egemen iktidardır. Devlet burada gücünü yaptırımından alır ve kanunlarla itaat ortamını oluşturmaya çalışır, en büyük hedefi egemenliğini uygulayabilmesidir. İkincisi,

¹⁴¹ Ekin Oyan Altuntaş, Uluslararası İlişkiler: Kapitalizmin Doğal Bir Evresi Olarak Totaliter-Polis Devletin Yükselişi ve ABD Örneği, Sayı: 35 Cilt 9 (Güz 2012), s.39.

¹⁴² Michel Foucault, Özne ve İktidar (çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay), Ayrıntı, 2014, s.55.

özellikle *Hapishane'nin Doğuşu* çalışması sırasında tespit ettiği 17. yüzyıl ile beliren gözetleme, denetim altına alma, mekânsal olarak ayrıştırma, bedenlerin disipline edilmesine yönelik uygulamaların oluşturulmasına olanak tanıyan disiplin iktidarır¹⁴³. Foucault tarafından kavramsallaştırılan bir diğer iktidar biçimini ise insan türüne ait niteliklerin, politikanın nesnesi haline getirildiği biyopolitika mekanizması oluşturur. Biyopolitika, disiplin iktidarının yöntemlerine, teknoloji imkanlarını da ekler ve iktidar özne ilişkisini geniş bir çerçeveye yerleştirir. Tablolar, istatistikler, oranlar aracılığıyla nüfus, hastalık, göç, kısacası yaşamın bütünü kontrol altına almaya çalışır¹⁴⁴.

Günümüz ceza infaz sistemleri uygulamaları, Foucault'un öne sürdüğü disiplin iktidarı kavramı ile benzerlik gösterir. Nitekim 19. Yüzyıla gelindiğinde, hapishanelerdeki uygulamalarda büyük bir değişim söz konusu olur. Mahpusun bedenine yönelik eza çektirme uygulamaları yerini; mahpusu disipline etme, ıslah etme, dönüştürme ve nihayetinde itaatkâr bedenler imal etmeye yönelik uygulamalara bırakır¹⁴⁵. Disiplin iktidarı, uygulamalarını mimari, askeri ve tıbbi bir dizi araç ile pekiştirir¹⁴⁶. Burada amaç, bedenle olan ilişğin en aza indirgenerek, safi şiddet içermeyen, görünmez disiplin metotları uygulayabilmektir. Üstelik bu disiplin metotları sadece davranışların değil düşüncelerin değişim ve dönüşümünü de hedefler. Foucault bunu, Bentham'ın Panoptikon teorisi ile somutlaştırır. Foucault'a göre, Panoptikon bu düzenlemenin mimari biçimine verilecek yerinde bir örnektir¹⁴⁷. Panoptikon siteminde amaç mahkûma sürekli gözetlendiği algısı yaratarak, mahpusun davranış ve düşüncelerini kontrol altına almak ve istenilen şekle dönüştürülmesini sağlamaktır. Mahpus hücreleri iç içe geçen halkalar

¹⁴³ Zeynep Gambetti, Cogito: Foucault'dan Agemben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi, Sayı: 70-71, 2012, s.25.

¹⁴⁴ Utku Özmakas, Cogito: Foucault: İktidardan Biyoiktidara, Sayı: 70-71, 2012, s.65.

¹⁴⁵ Hapishanenin Doğuşu, s.217.

¹⁴⁶ Zeynep Gambetti, s.26.

¹⁴⁷ Hapishanenin Doğuşu, s.251.

şeklinde dizayn edilmiştir. Bu halkalardan oluşan hücrelerin içi tepedeki kule tarafından görülebilirken mahpus bu kulede gardiyanının olup olmadığını göremez. Sürekli izlenebilme ihtimali, mahpusun ilk önce tavırlarında daha sonra düşüncelerinde kontrolsüzlük oluşturabilmekte, izole bir biçimde kendine ait en ufak özel bir anı veya alanı bulunmayan mahpusun kendi benliğine yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Panoptikon'u modern dünya hapisanelerindeki tecrit ve izolasyon politikalarından ayrı tutmak doğru bir tespit olmayacaktır. Bu politikalar da bedeni hapsedmenin yanı sıra duyuşsal ve duyuşsal yoksunluk yaratarak mahpusa zihinsel eza çektirmeyi ve mahpusu kimliğinden/düşüncelerinden uzaklaştırma gibi hedefleri barındırır.

2.1.1. Devlete Karşı İşlenen Suçlar

Tek tip elbise uygulamasının devlete karşı işlenen suçlarda uygulanma yaygınlığı tetkik edilmeden önce devlete karşı işlenen suçun ne anlama geldiğini belirtmek gerekecektir. Doktrin, uluslararası antlaşmalar ve yargı kararları göz önüne alındığında, devletin siyasal düzenine karşı işlenen suçların salt siyasal suçlar olarak tanımlandığı görülmektedir. 1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'na göre ise bir suçun siyasal niteliği, eylemin niteliği ile değil suçlunun niyeti ve suça neden olan koşulların göz önünde bulundurulması ile açıklanabilir. Bu suçlardan dolayı hapsolmuş kişi ise siyasal mahpus olarak tanımlanır¹⁴⁸. Bütün bu bilgiler dahilinde, tek tip elbisenin siyasal mahpuslarda daha yaygın uygulanması, iktidar ve beden arasındaki ilişkinin mutlak hakimiyet minvalinde irdelenmesini zaruri kılacaktır. Şöyle ki modern iktidarlar, kendileri için bir tehdit unsuru olarak algıladıkları siyasal mahpuslara hapis cezasını yeterli bulmamaktadır. Bu yüzden kendi iktidar alanlarına yönelik tehditlerin tamamen ortadan kaldırılabilmesi amacıyla, istisnai durum veya olağanüstü hâl ilan etme, kamplar veya özel statülü hapisaneler açabilmektedirler. Mevcut yasaların kapsamından öte tahayyül edilen

¹⁴⁸ Halit Çelenk, Hukuksuz Demokrasi, Çağdaş Yayınları, 1986, s.248.

uygulamaların icrasını böylelikle yasal bir zemine yerleştirmiş olurlar. Giorgio Agamben, I. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan süreci, istisna hâlinin süreklileştirilmesi olarak tanımlar. Özellikle Batı parlamentolarının demokrasi süreçlerinin sekteye uğratıldığını ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin görmezden gelindiğini belirtir. Parlamentonun yalnızca yürütmenin çıkardığı kanun hükmünde kararnameyi onaylayan bir organ haline getirildiğini ve yönetimin parlamentodan ziyade yürütmeye dayandığının altını çizer¹⁴⁹. Agamben'in istisnanın süreklileştirme hâli tanımını, 11 Eylül sonrası ABD'de yaşanan gelişmeler ve Guantanamo Askeri Hapishanesi'nde başta turuncu tulum giyme zorunluluğu olmak üzere yasalarda hâli hazırda bir karşılığı bulunmayan uygulamaların kararname aracılığı ile tatbik edilmesi durumu ile pratikleştirmiştir. 11 Eylül sonrası 26 Ekim 2001 tarihinde parlamento tarafından geçirilen ABD Yurtseverlik Yasasını (*Patriot Act*), dönemin ABD başkanı George W. Bush'un 13 Kasım 2001 tarihinde çıkardığı Başkanlık Yasası ve süreç içerisinde sürekli yinelenen kanun hükmünde kararname izler. Bu yasa ve kararname ABD ulusal egemenliği açısından tehlikeli olarak görülen ve ABD vatandaşı olmayan kişilerin süresiz alıkonulmasına askeri komisyonlarca¹⁵⁰ yargılanmasının önünü açan içeriğe sahiptir. Yasa ve yargı denetiminin dışarısında tutulan ve yalnızca tutuklu (*detainee*) olarak konumlandırılan bu insanlar böylece, belirsiz bir fiili hakimiyetin objesi hâlini almaktaydı¹⁵¹. Agamben, nihayetinde parlamentonun yasa aracılığı ile yaptırım uygulama yetkisine sahip en üst organ olmaktan çıktığını ve yürütme erkinin, kanun hükmünde kararname çıkarıp, bunları uygulayan ve denetleyen olma yetkisini ele geçirdiğini söyler¹⁵². Günümüz Batı demokrasilerinde bu dönüşümün değişik ölçülerde yaşandığını ve yurttaşlar nezdinde olağanlaştırıldığının altını çizen Agamben, istisna hâlini, yasadışı bir yasa gücünün

¹⁴⁹ Giorgio Agamben, *İstisna Hali* (çev. Kemal Atakay), Otonom, 2006, s.27.

¹⁵⁰ Askeri hakimlerden oluşan bu komisyon, uluslararası hukuku dikkate almadığı gerekçesiyle dünya kamuoyu tarafından eleştirilmektedir.

¹⁵¹ *İstisna Hali*, 11-12.

¹⁵² A.g.e., s.27.

etkin olduğu yasadızlık uzamı olarak tanımlar¹⁵³. Ayrıca, istisna hâli aracılığıyla dışarıda uluslararası hukukun görmezden gelindiği, içeride ise istisna hâlinin olağanlaştırıldığı toplumsal baskı ve denetim yönü ağır basan şiddet rejimi iktidarının yer edindiğini vurgular¹⁵⁴.

Söz gelimi, devlete karşı işlenen suçlarda iktidar tarafından ivme kazandırılan sarmal yaptırımların zeminine Giorgio Agamben, Roma Hukuku'ndan esinlendiği sınıflandırma yöntemi ile Kutsal İnsan (*Homo Sacer*) adlı çalışmasında değinir. Homo Sacer, egemen yasaklamasıyla zapt edilebilen, kurban edilemeyen fakat öldürülmesi de cinayet sayılmayacak kişi anlamına gelmektedir¹⁵⁵. Homo Sacer ve egemen birbirlerine zıt iki uç noktaları oluşturur. Bu iki uç nokta arasındaki mesafede egemen için Homo Sacer'in yaşamı gibi ölüm şekli de kontrol altında tutulur. Şöyle ki kişi sorgu sırasında yapılan işkence ile hayatını kaybettiğinde egemene göre bu cinayet sayılmaz. Dahası İrlanda ve Türkiye'de tek tip hapisane elbisesine karşı mahpusların yaşamları pahasına gerçekleştirdikleri açlık grevi eylemini düşünelim. Egemen, açlık grevi eylemcilerinin yaşamlarına kendi iradeleri ile son vermelerini kabullenmez. Eylemleri sonlandırmak için zorla besleme gibi yöntemler kullanır. Bunu yaşamın kutsallığına olan inancından ziyade Homo Sacer'in kurban edilemezliği niyeti ile tasarlar nitekim Homo Sacer'in kendi yaşamına kendi iradesi ile son vermesi, egemenin mutlak hakimiyetinin sarsılmasına yol açabilmekteydi. Giorgio Agamben'in teorileri ile ilişkilendirilen siyasi mahpus ve iktidar ilişkisi, siyasi mahpuslara yönelik uygulamaların ne denli silik ve ivedi harekete geçirildiğini ortaya koyar.

¹⁵³ A.g.e., s.50.

¹⁵⁴ A.g.e., s.103.

¹⁵⁵ Giorgio Agamben, Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Alan (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı, 2013, s.104.

2.1.2. Ekonomik Boyutu

Emek sömürsünün sistemli bir şekilde işlediği kapitalist devlet sistemlerinde, denetim ve baskı araçlarına sıkça başvurulur¹⁵⁶. Emek – sermaye ilişkisi çerçevesinde, sermayedeki aşırı artış ya da kâr oranlarındaki düşüş gibi kapitalizmin yapısal çelişkilerinden kaynaklanan krizler ve bunların giderilmesi sağlayan yeni stratejiler, sistemin kendini yeniden yapılandırmasını zaruri kılar. Kendini farklı birikim stratejileri ile yeniden yapılandıran sistem, ihtiyaç duyduğu oranda, yasal, askeri, toplumsal ve iktisadi düzenlemelere başvurabilmektedir¹⁵⁷. Kapitalizmin bu yapısal çelişkileri çakıştıkça sistem, toplumsal muhalefet alanı ile karşıya karşıya kalır. Toplumsal muhalefetin, yeni yapılandırma sürecinde bir engel arz etmesi durumunda ise iktidar, denetim araçları ve baskı mekanizmalarını açıkça uygulamaktan imtina etmez¹⁵⁸.

Michel Foucault, *Hapishanelerin Doğuşu* adlı çalışmasında, bedenün kişinin iradesi dışında bir iktidar tarafından kuşatılmış olması durumunu salt siyasi değil, ekonomik perspektifi açısından da ele alır. Bedenin, disiplin iktidarınca kapatılması, cezalandırılması ve dönüştürülme çabasını üretim gücü olmasından kaynaklandığının atını çizer. Bedenin üretim gücüne katkı sunabilmesi için öncelikle disipline edilmesi gerektiğini, disipline edilen bedenün ise ancak itaatkâr ve üretken bir hâl aldığında yeniden sisteme eklenebilir olduğunu söyler. Öte yandan bu dahil edilme, şiddet araçları vasıtasıyla olabileceği gibi titizce düşünülmüş ve hesaplanmış görünür olmayan yöntemler ile de mümkün olur¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Ekin Oyan Altuntaş, s.39.

¹⁵⁷ Nicos Poulantzas, Faşizm ve Diktatörlük (çev. Ahmet İnsel), Birikim, 1974, s.17.

¹⁵⁸ Ali Murat Özdemir, Güç Buyruk Düzen, İmge, 2011, s.294.

¹⁵⁹ Hapishanenin Doğuşu, s.30.

Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi* adlı çalışmalarında, baskı ve denetim mekanizmalarının toplumsal muhalefet alanlarında yaygınlaşmasını, devletlerin refah devlet özelliğinden uzaklaşmaları ile ilişkilendirir. Refah devletinden uzaklaşmak, emeğin dışlanarak daimî rekabet mekanizması içerisinde maksimum kârı elde etme hırsı ve toplumun sosyal güvencesizliği sonucunu doğurmaktaydı. Sermayenin kârlılığı, sadece piyasalara değil, toplumun yaşamına da müdahale etmekte ve gittikçe polis devleti görünümüne bürünmekteydi. Öte yandan Hardt ve Negri iktidarı, ekonomik, siyasi, kültürel bütünleşme içerisinde, toplumsal ilişkilerin ilerlediği alanlara egemen otorite anlamına gelen biyoiktidar şeklinde tanımlar. Biyoiktidarın kendi düzenini topluma dayattığını ve bu dayatmanın da toplumsal ilişkilerinin derinliklerine gömülen denetim mekanizmalarında bulunabileceğini de eklerler¹⁶⁰.

Mark Neocleous, *Güvenliğin Eleştirisi ve Toplumsal Düzenin İnşası* isimli çalışmalarında, ulusal güvenlik kavramının sermaye tarafından nasıl şekillendirildiğine dair tespitlerine yer verir. Ulusal güvenlik kavramının aslında ekonomik güvenlik anlamına geldiğini ve sermaye iktidarı tarafından yönlendirildiğini vurgulayan Neocleous, ABD'nin "teröre karşı savaş" sürecinin liberal düzen inşası unsurları tarafından desteklendiğini belirtir¹⁶¹. Liberalizmin uygulamada, hakimiyetin giderek sermaye tarafından ele alındığı ve kanun hakimiyetinin yerini şahıs hakimiyetine bıraktığı gerçeğinin görmezden geldiğini vurgular¹⁶². Liberal düşüncenin temelinde güvensizlik anlayışının yer aldığı¹⁶³, güvenlik firmalarının güvenliği temin etmek için güvensizlik ortamına katkı sunduğunun altını çizer¹⁶⁴. Neocleous'a göre; güvenlik sanayi, güvenlik devletinin

¹⁶⁰ M. Hardt ve A. Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi* (çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı, 2001, s.21.

¹⁶¹ Mark Neocleous, *Güvenliğin Eleştirisi* (çev. Tonguç Ok), NotaBene, 2014, s.151.

¹⁶² Mark Neocleous, *Toplumsal Düzeninin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi* (çev. Ahmet Bekmen), h2o, 2013, s.96.

¹⁶³ *Güvenliğin Eleştirisi*, s.19.

¹⁶⁴ A.g.e., s.216.

güvensizlik ideolojileri üzerine atacağı adımları beklediği sırada, güvensizliği ortadan kaldırmaya yönelik aygıtları da piyasaya sürer. Güvenlik devletin toplumda oluşmasına katkı sunduğu korku ve endişe ortamı, güvenlik sanayinin bu güvensizliği gidermeye yönelik piyasaya sürdüğü araçlar ile giderilmeye çalışılır. Böylece güvenlik unsuru, sermayenin egemenlik alanının pekiştirilmesine, güvenlik devleti ve güvenlik sanayi ilişkisi minvalinde devlet ve sermaye arasındaki eşgüdümün devamına katkıda bulunur. Neocleous, devlet ile sermaye öğeleri arasındaki bu eşgüdümün yalnızca sermayedeki kârlılığı değil, devletin baskı, denetim ve siyasi unsurlarının genişletilip, yaygınlaştırılmasına da yardımcı olduğunun altını çizer¹⁶⁵.

Kapitalist üretim rejimindeki iktidarın zorda kaldıkça başvurduğu kontrol ve dönüştürme araçları, bir bütün olarak hapishanelerde karşımıza çıkmaktadır. Kapatılan kişiler, hapishanelerde yalnızca özgürlüklerinden mahrum bırakılmamakta, bu kişilerin hapishanede bulunmalarına neden olan olguların da ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Bu kişiler yalnızca toplumsal sözleşme normlarını çiğnediği için değil, toplumsal sözleşme normlarını çiğneyip, hali hazırda yapılandırılmış olan sistemin dışında yer aldıkları için de cezalandırılırlar. Bu yüzden, infaz sistemlerince bu kişilerin disipline edilip, dönüştürülmeleri ve sisteme yeniden entegre edilmeleri arzulanır. Bu yüzden mahpuslar, hapsolmalarına neden olunan olgulardan uzaklaştırılmak namına tecrit edilebilir, iradeleri dışında giyinmeye ve çalıştırılmaya zorlanabilir. Tüm bu uygulamalar, mahpusların yalnızca bedenlerine değil, bilinçlerine yönelik yapılan müdahaleleri içerir. Nihayetinde ise mahpusların, sistem için engel arz etmeyecek bireyler haline dönüştürülmesi hedeflenir.

¹⁶⁵ A.g.e., s.222.

2.2. MAHPUSLAR AÇISINDAN TEK TİP ELBİSE

İktidarların mahpusun fiziksel ve zihinsel bütünlüğünü hedef alan disiplin stratejilerinden biri olan tek tip elbise uygulaması, mahpuslar nezdinde tek tip ve itaat eden bireyler oluşturma politikalarının bir ayağını oluşturmaktadır. Tek tip hapisane elbisesini giymek mahpuslar için kapatıldıkları mekânda kendilerine ait tek unsur olan bedenlerini de kaybetmek ve iktidarın arzu ettiği kimliksiz bir bireye bürünmek anlamına gelmekteydi. Nitekim mahpuslar, hali hazırda kapatılmış olan bedenlerine yönelik ikinci bir müdahaleyi normalleştirmeksizin bir dizi eylemsel taktikler ile bu uygulamaya karşı direnç göstermiştir. İrlandalı ve Türkiyeli siyasi mahpusların açlık grevi eylemlerinin bu direncin ortak noktasını oluşturduğu öne sürülebilir.

Allen Feldman, *Formation of Violence* adlı çalışmasında Michel Foucault'un disiplin iktidarı tespitini, Foucault perspektifi çerçevesinde eleştirir. Feldman'a göre Foucault, iktidarın itaatkâr bedenler üretmeye yönelik disiplin politikalarında bedeni edilgen bir öge olarak ele almıştı. Şöyle ki iktidar, her yönüyle bedeni ele geçirebilen bir mekanizmayken bedenin buna karşı koyması imkânsızdı. Halbuki Feldman, İrlandalı siyasi mahpusların battaniye ve pislik eylemleri için bu tespitin yeterli olmadığını öne sürmüştü. Siyasi mahpuslar, iktidarın tahakküm araçlarından biri olarak tanımladıkları tek tip elbiseye bedenleri aracılığı ile karşı koyabilmişti. Feldman'a göre, iktidarın disiplin mekanizmaları ve buna karşı geliştirdikleri eylemler bedenin öznelliğini oluşturmaktaydı¹⁶⁶.

Michel De Certeau disiplin mekanizmalarından kaçışın mümkün olmadığını savunan Michel Foucault'un aksine, disiplin mekanizmaları ile baş edebilmenin mümkün olduğunu belirtir. De Certeau'ya göre, iktidar bireyleri sosyal çevrelerinden izole edip, baskı mekanizmalarını sonuna dek kullansa dahi, disiplin

¹⁶⁶ Begona Aretxaga, s.125.

mekanizmalarına direnmek mümkündür¹⁶⁷. De Certau için taktik, güçlülerin stratejilerine dezavantajlı konumunda olan zayıfların hayır diyebilmesi anlamına gelmekteydi¹⁶⁸. Direnişin strateji ve taktik olmak üzere iki yolu vardı. Strateji; siyasi, hukuki, ekonomik ve bilimsel verilerin tespit edilerek genel çerçevenin oluşturulmasını sağlayabilirdi fakat esas yolun sistemin çatlaklarından faydalanmanın mümkün olduğu taktiklerden geçtiğini vurgulamaktaydı. De Certau'ya göre, sistemin bireyleri ve toplumu aynılaştırma çabaları çeşitli stratejilerle yaşamın içerisine yerleştirilmekteydi. Öznelliği korumak ve nesneye dönüşmemek için taktik üretilmeliydi¹⁶⁹. De Certau, *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı çalışmasında gündelik yaşam pratiklerinin; başkasının mekânına ait olma, görünmez ve kurnaz bir şekilde üretilme, yaratıcı taktiklerden oluşma gibi unsurları içerdiğini belirtmiştir¹⁷⁰.

Michel De Certeau'nun gündelik yaşam pratikleri tespiti, tek tip elbise uygulamasına karşı İrlandalı siyasi mahpusların gerçekleştirdiği eylemler ışığında değerlendirilebilir. Mahpuslar öncelikle hapisanede, kendilerine ait olmayan bir mekânda, başkasının belirlediği sınırlar ve kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Kalem-kâğıt gibi mahpuslar için hayati değeri yüksek olan malzemeler yasaklıydı. Mahpuslar bu yasakları ancak görüş sırasında gizlice alışveriş yaparlardı ise karşılayabilirdiler fakat tek tip elbise giymedikleri için görüşleri de yasaklanmıştı. Görüş günlerini, acil ihtiyaçlarının gizlice karşılandığı bir fırsat olarak değerlendiren mahpuslar, görüş sırasında tek tip hapisane elbisesini giymeyi kabul etmişlerdi. Stratejik olarak attıkları bu adım, hapisane yönetimi tarafından fark edilmemişti. Halbuki, mahpuslar tek tip elbise zorunluluğunun kaldırılması ve siyasi mahpus statülerinin tanınması için daha etkili eylem hazırlıkları peşindeydi ve dışarıyla yapılan gizli alışverişler işlerini kolaylaştırmaktaydı. De Certeau'nun gündelik hayat pratiklerini oluşturan kurnaz

¹⁶⁷ Michel De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, 1984, s.18-19.

¹⁶⁸ *The Practice of Everyday Life*, s.37.

¹⁶⁹ Michel De Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi*, Dost, 2009, s.112.

¹⁷⁰ A.g.e., s.114.

ve görünmez olması koşulu bu adım ile sağlanmıştı. Gündelik hayat pratiklerinin son koşulu olan yaratıcı taktik oluşturma koşulunun da battaniye eylemini, pislik eylemine, pislik eylemini, açlık grevi eylemine dönüştürme girişimlerinin sağladığı iddia edilebilir.

2.3. TEK TİP ELBİSENİN HUKUKİ BOYUTU

Hapishanelere yönelik minimum standartları içeren belgelerde ve uluslararası insan hakları belgelerinde uygulanmasının reddinin normatif bir biçimde belirtilmediği tek tip hapisane elbisesi, devletler nezdinde keyfi uygulamalara neden olabilmektedir. Bu uygulamalar ise çelişkili girişim ve yöntemleri de beraberinde getirmektedir. Nitekim, insani standartların göz önünde bulundurulduğu öne sürülerek terk edilen tek tip elbise pratiği, uluslararası mevzuattaki boşluktan da yararlanılarak mahpuslar üzerindeki denetim ve egemenliğini artırma ihtiyacı duymakta olan iktidarlar tarafından yeniden uygulanabilmektedir. Bu girizgâhın temelleri Türk hukuku, uluslararası ceza yargılaması hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku ışığında detaylandırılarak ele alınacaktır.

2.3.1. Duruşmalarda Tek Tip Elbise Zorunluluğu

Türk Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki 5275 Sayılı Kanun'un 64'üncü maddesinde, hükümlünün giydirilmesine yönelik düzenlemeye kısa bir hükümle yer verilmiştir. Bu hüküm, ceza infaz kurumlarında giyinmenin serbest olduğu ve herhangi bir kuralın yer almadığını vurgulamakla birlikte ihtiyacı olan hükümlünün isteği üzerine hükümlünün giysi ihtiyacını karşılama yükümlülüğünü ceza infaz kurumlarına sunmaktadır. Yine 64'üncü maddenin 2'nci fıkrasında ise sağlığa ve iklim koşullarına uygun olması öngörülen bu giysilerin, hapisane güvenlik görevlilerinin giysilerine benzer model ve renkte olmaması

vurgulanmıştır. Nitekim 64'üncü madde yalnızca hükümlülerin giyinmesine dair kısa bir hükme yer vermiş olup, tutuklularla ilgili herhangi bir düzenleme ve öneriyi kapsamamaktadır. Ayrıca bu düzenleme, hükümlünün ceza infaz kurumundaki giyim kurallarına kısaca değinmiş olup, duruşma sırasında tutuklu ve hükümlülerin giyinme düzenine dair herhangi bir izaha yer vermemektedir¹⁷¹. Öte yandan, 24 Aralık 2017 tarih ve 696 sayılı KHK'nın 103'üncü maddesi, 5275 sayılı Kanuna ek madde getirmeyi öngörmüştür. 103'üncü maddenin 1'inci fıkrası ile "anayasal düzene ve düzenin işleyişine karşı suçlar" dan hapisanelerde bulunan tutukluların duruşmalara badem kurusu ve gri renkli tulumlarla çıkarılması zorunlu kılınmakla birlikte, 2'nci fıkrası ile ilgili maddenin uygulanmasına yönelik hususların bir ay içerisinde yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirleneceği ve yönetmeliğin yürürlüğe girmesinin ardından hükmün uygulanacağı belirtilmiştir. İlgili yönetmelik henüz düzenlenmediği için bu hükmün uygulamasının mevcut olmadığını belirtmek gerekir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü 71'inci madde ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Usul ve Delil Kuralları 170'inci maddesi uyarınca, duruşma sırasında mahkeme düzenine engel teşkil etmeyecek şekilde kişilerin kıyafet serbestisi tanınmaktadır. Bu nedenle, tek tip hapisane elbisesinin Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde herhangi bir uygulaması bulunmamaktadır¹⁷².

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM), tek tip elbise hususunda gelişmiş bir içtihadı olmamakla birlikte duruşmaya hapisane elbisesi ile çıkartılmayı doğrudan veya dolaylı yönden irdelediği ve bu hususta ilkeler belirlediği kararları mevcuttur. Bu kararların başında 16.03.2010 tarihli ve 14352/04 başvuru numaralı Jiga/Romanya kararı ile 24.09.2013 tarihli ve 11871/05 başvuru numaralı Hadade/Romanya kararı gelmektedir. AİHM bu kararlarında, duruşmaya hükümlülerle aynı hapisane elbisesi ile çıkartılan tutuklunun adil

¹⁷¹ "Ceza ve İnfazlarının Tedbiri Hakkında Kanun", Kabul Tarihi: 13.12.2004, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/5275.htm>, E.T: 29.04.2018.

¹⁷² Kapasite Geliştirme Derneği, Uluslararası Ceza Mahkemesi Temel Belgeler Derlemesi (çev. Gülay Arslan), 2006, s.49.

yargılanma hakkının ihlal edilebileceğine ve belirli nitelikten yoksun tek tip hapisane elbisesinin aşağılayıcı muameleye neden olabileceğine hükmetmiştir¹⁷³. Mahkemenin belirlediği kararın niteliği ışığında; 14352/04 başvuru numaralı Jiga/Romanya kararı masumiyet karinesinin ihlali alt başlığı altında, 11871/05 başvuru numaralı Hadade/Romanya kararı ise aşağılayıcı muamele alt başlığı altında ele alınacaktır.

Bu hususta bir diğer tartışma da ABD Federal Yüksel Mahkemesi'nin Estelle/Williams davasında yürütülmüştür. İlgili davada sanık kendi kıyafetleri ile duruşmaya katılmasını talep etmesine rağmen talebi göz ardı edilerek, hapisane elbisesi ile duruşmaya hazır edilmiştir. Bu durumda Yüksek Mahkeme sanığın duruşma sırasında hapisane elbisesi ile bulunmasının jüriyi etkileyebileceği ve suçsuzluk karinesinin ihlal edileceğini dolayısıyla da kişinin ayrımcılığa uğrayacağı ve eşitlik ilkesinin zedeleneceğini öngörerek tutuklu yargılanan kişilerin sivil kıyafetleri ile duruşmaya katılma hakkını tanımıştır¹⁷⁴. Söz konusu karardan yola çıkarak, duruşma sırasında tek tip hapisane elbisesi uygulamasının yol açacağı ihlallerin daha sağlıklı irdelenmesi maksadıyla adil yargılanma hakkı kapsamındaki masumiyet karinesi ilkesi, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

¹⁷³ Ersan Şen, "Tek Tip Kıyafetle Duruşmaya Katılma", <http://www.hukukihaber.net/tek-tip-kiyafetle-durusmaya-katilma-makale,5621.html>, E.T: 06.05.2018.

¹⁷⁴ Tayfun Akgüner, Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinin 1975-1976 Döneminde Verdiği Önemli Kararlardan Özetler, s.431, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/96000>, E.T: 29.04.2018.

2.3.1.1. Masumiyet Karinesinin İhlali

2.3.1.1.1. T.C. Anayasası ve AYM Açısından Masumiyet Karinesi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın (Anayasa) 15'inci maddesinin 2'inci fıkrasınca; "(...) suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz." Anayasa'nın 38'inci maddesinin 4'üncü fıkrası uyarınca; "Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz¹⁷⁵" şeklinde belirtilen Anayasa maddeleri, hukukun temel prensiplerinden olan masumiyet karinesinin iz düşümlerini oluşturmaktadır. Anayasa'nın 15'inci maddesinin 2'nci fıkrasında, temel hak ve hürriyetlerin olağanüstü hâllerde de askıya alınamayacağı vurgulanmaktadır. Temel hak ve hürriyetler kapsamında yer alan masumiyet karinesi ilkesinin bu madde ile olağanüstü hâllerde dahi askıya alınamayacağı temin edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi (AYM), 2012/665 başvuru numaralı Kürşat Eyol kararında masumiyet karinesini şu şekilde ele alır: "Masumiyet karinesi, kişinin suç işlediğine dair kesinleşmiş bir yargı kararı olmadan suçlu olarak kabul edilmemesini güvence altına alır. Kişinin masumiyeti '*asil*' olduğundan suçluluğu ispat yükümlülüğü iddia makamına ait olup, hiç kimseye suçsuzluğunu ispat mükellefiyeti yüklenemez. Ayrıca hiç kimse suçluluğu hükmen sabit oluncaya dek yargılama makamları ve kamu otoriteleri tarafından suçlu olarak nitelendirilemez ve suçlu muamelesine tabi tutulamaz¹⁷⁶."

2013/1503 numaralı Sebğatullah Altın kararında ise masumiyet karinesinin korunmasının suç isnadından itibaren başladığını vurgular: "Bu çerçevede masumiyet karinesi kural olarak, hakkında bir suç isnadı bulunan ve henüz

¹⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (hazırlayan: Kemal Gözler), <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, E.T: 29.04.2018.

¹⁷⁶ Kürşat Eyol Başvurusu (2012/665), Karar Tarihi: 13.6.2013, par. 23, 24, 25, 26, 27.

mahkûmiyeti kesinleşmemiş kişileri kapsayan bir ilkedir. Suç isnadı kesin hükümlerle mahkûmiyete dönüşen kişiler ise artık ‘hakkında suç isnadı olan şüpheli/sanık’ konumunda olmadıklarından masumiyet karinesinin ihlal edildiği iddiası bu durumda geçerli sayılmamaktadır. Fakat ceza davası sonucunda kendisine isnat edilen suçu işlemediğinin kesinleştiği ve bu nedenle sanık hakkında beraat kararı verilen durumda ise kişi hakkında masumiyet karinesinin sürdüğünün kabulü gerekir. Nitekim böyle durumlarda, Anayasa’nın 38’inci maddesinin 4’üncü ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS)¹⁷⁷ 6’ncı maddesinin 2’nci fıkrası çerçevesinde kişinin suçluluğu sabit olmamıştır ve bu yüzden suçlu sayılamaz. Dahası, kamu otoriteleri veya görevlilerince, hakkında soruşturma veya kovuşturma sürdürülen kişinin yargılama süreci bir mahkûmiyet hükmü ile kesinlik kazanmadan, suçluluğa yönelik herhangi bir kanaat ifade edilmiş olması veya kişinin ceza yargılamasının mahkûmiyet dışında bir kararla sona ermesine rağmen sona ermeye dair kararda sanığın suçlu olabileceğinin ifade edilmiş olması hâlinde masumiyet karinesinin ihlali söz konusudur. Bu nedenle, mahkeme kararlarında, resmî yazılarda ve kamu görevlilerinin ifadelerinde kullanılan söz veya ifadelerin, kişiler hakkındaki masumiyet karinesinin ihlal edilmemesi göz önünde bulundurulmalı ve kullanılan ifadelerde seçilecek kelimelere azami özen gösterilmesi gerekir¹⁷⁸.

2.3.1.1.2. AİHS ve AİHM Açısından Masumiyet Karinesi

AİHS’in 6’ncı madde 2’nci fıkrasında masumiyet karinesi “bir suç ile itham edilen herkes suçluluğu hukuken sabit olana dek masum sayılır” şeklinde belirtilir ve madde kapsamında suç isnadından itibaren yargılama sonuçlanıncaya dek

¹⁷⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Kabul No:6366, Kabul Tarihi: 10.03.1954.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanan AİHS, 16 Mayıs 1954’te yürürlüğe girmiştir.

¹⁷⁸ Sebğatullah Altın Başvurusu (2013/1503), Karar Tarihi:2.12.2015, par. 24, 25 ,26, 27.

masumiyet karinesinin korunması gerektiği şeklinde vurgulanır. Burada amaç savunma hakkını teminat altına almak ve kamu makamlarınca yürütülen eylem, ifade ve işlemlerin kişiyi aleyhe etkilemesi durumunda, kişinin bu maddeden yararlanmasının önünü açmaktır. Öte yandan, masumiyet karinesinin yalnızca kovuşturma aşamasında değil, soruşturma aşamasında da göz önünde bulundurulması ve soruşturmaya dahil olan tüm kamu makamlarının bu ilkenin yükümlülüğünü uygulamaktan mesul olduğu belirtilir¹⁷⁹. İlgili maddenin içerdiği bir diğer husus ise üzerinde suç isnadı bulunan kişiye, suçu yasal olarak kesinleşmedikçe kamu görevlilerince suçlayıcı ithamlarda bulunmamalarıdır. Bu hususa, Allet de Ribemont/Fransa kararı örnek gösterilebilir. Burada AİHM, masumiyet karinesinin yalnızca bir yargıç veya mahkeme heyeti tarafından değil, diğer kamu makamları tarafınca da çiğnenebileceği ihtimaline dikkat çeker. Somut olayda kolluk kuvvetlerinin, cinayet şüphesiyle gözaltına alınan ve henüz sorgulaması süren başvuru Allet de Ribemont'dan, bir basın toplantısı aracılığıyla cinayetin suç ortağı şeklinde söz etmelerini mahkeme, açık bir şekilde başvuru kişinin suçlu olarak atfedilmesine yönelik bir beyan olarak yorumlamış ve bu beyanın her şeyden önce kamuoyu nezdinde bu kişinin suçlu olduğu kanaatine katkıda bulunduğu ve ayrıca, yetkili yargı merciinin muhakemesi konusunda bir önyargı oluşturduğuna yönelik tespitiyle AİHS 6/2'ye ait hükümlerinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁸⁰.

Duruşmada tek tip hapisane elbisesi uygulamasına ilişkin örnek gösterilebilecek AİHM kararlarından ilkinin Jiga/Romanya başvurusu oluşturmaktadır. 16.03.2010 tarihli ve 14352/04 başvuru numaralı Jiga/Romanya kararının somut olayında başvuru; görevi kötüye kullanma ve rüşvet suçu ithamları ile yolsuzluk davasının ana sanığı olarak 2002 yılında tutuklanmıştır. 2002 yılında 2004 yılına kadar duruşmalara, hükümlüler ile aynı hapisane elbisesi ile çıkartılmasını, AİHS 6/2 kapsamında temin edilen masumiyet karinesine

¹⁷⁹ Minelli/İsviçre, Lutz/Federal Almanya ve Agosi/İngiltere kararları örnek gösterilebilir.

¹⁸⁰ Gilles Dutertre, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, s.178-179-181.

aykırılık teşkil ettiğini ve dolayısıyla adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Yargılanmanın kamuoyu nezdinde dikkat çekip çekmemesinin her somut olayın özellikleri için ayrıca dikkate alınmasını belirten mahkeme, Jiga/Romanya minvalinde, başvurunun hükümlüler ile aynı hapisane elbisesiyle duruşmalarda hazır edilmesinin ve aynı davada onunla birlikte tutuksuz yargılanan sanığın sivil elbise ile katılmasına izin verilmesinin, başvurunun kamuoyu nezdinde “suçlu” olarak algılanmasına neden olduğuna ve dolayısıyla başvurunun masumiyet karinesinden yararlanmadığı neticesine ulaşmıştır. Mahkemeye göre, tutuklular hükümlüler ile arasında farklı uygulamalar geliştirilmesi/geliştirilmemesi tek başına masumiyet karinesinin ihlal edilmediği anlamına gelmez. Somut olay nezdinde tutuklu yargılanan ile tutuksuz yargılanan iki sanık arasındaki uygulama farkının Romanya iç hukukunda bir temelini bulunmaması ve Romanya makamlarının bu uygulamaya ilişkin meşru sebepler sunamaması, başvuru açısından masumiyet karinesinin ihlaline yol açmıştır¹⁸¹.

Bununla beraber, tek tip elbiseye dolaylı yoldan değinen 11871/05 başvuru numaralı Hadade/Romanya kararını ve tespit edilen ilkelerini irdelemek elzem bir adımı oluşturacaktır. AİHS’in 6’ncı ve 3’üncü maddesi uyarınca başvuru konusu 11871/05 numaralı başvuruda, masumiyet karinesiyle bağlantılı olarak adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ilişkin yeterli derecede delil sunulmadığı gerekçesiyle mahkeme işin esasına girmemiş olup, yalnızca işkence yasağının ihlali uyarınca değerlendirmede bulunmuştur¹⁸². Bu değerlendirmenin ayrıntılarına aşağılayıcı muamele başlığı altında detaylı bir şekilde yer verileceğinin altını çizmekle birlikte, mahkemenin masumiyet karinesi ışığında değerlendirmeye yer vermemiş olmasının somut olayın niteliğinden kaynaklandığını belirtmek gerekir.

¹⁸¹ Jiga /Romania, 14352/04, 16.03.2010, par. 100, 101,102,103.

¹⁸² Hadade/Romania, 11871/05, 24.09.2013, par. 91, 92, 93, 94, 95.

2.3.1.1.3. BM Açısından Masumiyet Karinesi

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi¹⁸³ 11'inci maddesinde “kendisine bir suç yüklenen herkesin, savunması için gerekli olan tüm olanakların tanındığı açık bir yargılama sonunda, kanunlara göre suçlu olduğu tespit edilmedikçe, suçsuz sayılacağı” şeklindeki düzenlenmektedir.

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin¹⁸⁴ adil yargılanma hakkı başlıklı 14'üncü maddesinde “hakkında bir suç isnadı bulunan bir kimse, kanunlara göre suçluluğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılma hakkına sahiptir” ifadesiyle “masum” ifadesine yer verir. Ayrıca, bu Sözleşme'nin denetim mekanizması görevini üstlenen BM İnsan Hakları Komitesi, 13'üncü Genel Yorumu'nda, 14'üncü maddenin 2'nci paragrafına yönelik bilgi eksikliğine dikkat çekmeye çalışır. Bu yorumda, insan hakları açısından vazgeçilmez olan masumiyet karinesinin belirsiz ifadeler ile içeriğinin etkisizleştirilmesine yönelik koşullara bağlandığı belirtilerek, masumiyet karinesinin sonucunun ispat yükünün iddia makamı üzerinde bulunduğu ve sanığın şüpheden yararlanma hakkına vurgu yapılır. Öte yandan, bir suçla itham edilen kişinin, yasalara göre suçlu olduğu ispatlanıncaya dek masum kabul edilmek hakkına sahip olduğunun altı çizilerek, masumiyet karinesinin uygun şekilde ele alınması yükümlüğünü tüm kamu otoritelerine mal eder¹⁸⁵.

Uluslararası koruma mekanizmaları enstrümanlarından birini oluşturan BM İnsan Hakları Komitesi ise adil yargılanma hususunda emsal teşkil eden 770/1997

¹⁸³Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı Kararıyla ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 6 Nisan 1949 tarih ve 9119 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı resmî gazetede yayınlanmıştır.

¹⁸⁴ 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 5 Ağustos 2000 tarihinde imzalanmış, 23 Aralık 2003 tarihinde yürürlüğe konmuştur.

¹⁸⁵“Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları”, (derleyen ve çeviren: Lema Uyar), https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf, s.24, E.T: 29.04.2018.

başvuru numaralı ve 20 Temmuz 2000 tarihli Gridin–Rusya Federasyonu görüş kararına sahiptir. Tecavüz ve cinayet şüphesiyle tutuklanan başvurucu Dimitry L. Gridin, sözleşmenin 14’üncü maddesi 1’inci ve 2’inci fıkraları ile 3’üncü fıkrasının (b), (e) ve (g) bentlerinin ihlal edildiğini ve dolayısıyla mağdur olduğunu iddia etmiştir. Komite, yargılamayı gerçekleştiren mahkemenin, mahkeme salonundaki düşmanca atmosferi ve mahkemeye katılan izleyiciler tarafından oluşturulan baskıyı engellemediği ve Gridin’in savunmasını sunmasına olanak tanımadığı gerekçesiyle, başvurucunun 14’üncü maddenin 1’inci fıkrası kapsamındaki adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine kanaat getirmiştir. Bir diğer yandan komite, başvurucunun yüksek rütbeli polis memurlarınca suçlu gösterilmesi ve medyaya bu şekilde yansıtılmasına ve dolayısıyla masumiyet karinesinin ihlal edildiğine yönelik iddialarını, “süregelen bir yargılama esnasında herhangi bir hükümde bulunmaktan kaçınmak tüm kamu görevlilerinin uyması gereken bir kuraldır” içeriğinin yer aldığı 13’üncü Genel Yorum’a atıfta bulunarak değinmiş ve söz konusu kolluk kuvvetlerinin kendilerine getirilen bu kısıtlamaya uymadıklarını ve bu nedenle 14’üncü maddenin 2’nci fıkrası kapsamında başvurucunun haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁸⁶.

BM İnsan Hakları Komitesi’nin adil yargılanma hakkı ihlali iddiasına istinaden incelediği bir başka dosyayı, 27 Mart 2007 tarihli ve 1108/2002 ve 1121/2002 sayılı Karimov-Nursatov/Tacikistan başvurusu oluşturmaktadır. Komite, başvurucuların yargılamanın gerçekleştirildiği mahkeme salonuna metal kafeste ve elleri kelepçeli halde getirilmelerini ve kaçma tehlikesine sahip tehlikeli suçlu muamelesine tabii tutuldukları için kelepçelerin çözülmesine müsaade edilmemesini, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin adil yargılanma hakkı başlıklı masumiyet karinesi ilkesini içeren 14’üncü maddenin 2’inci fıkrasının ihlali olarak yorumlamıştır¹⁸⁷.

¹⁸⁶Raija Hanski ve Martin Scheinin, İnsan Hakları Komitesi’nin Emsal Kararları (çev. Defne Orhun), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.236-242.

¹⁸⁷Karimov and Nursatov/Tajikistan, 1108 & 1121/2002, 27.03.2007, par. 7.4.

Masumiyet karinesi, kendisine suç isnat edilen bir kişinin, tarafına suç isnat edildiği andan mahkûmiyet kararı kesinleşinceye kadarki süreç boyunca kişinin masum olduğuna yönelik kanaati güvence altına alır. Bu minvalde kişinin duruşmaya tek tip hapisane elbisesi giydirilerek getirilmesi gerek T.C. Anayasa Mahkemesi gerekse uluslararası koruma mekanizmaları kararlarından anlaşılabilceği üzere öncelikle kamu makamlarının yetkilerini aşmalarına ve yargılama süreçlerinin göz önünde bulundurulmaksızın varılacak erken hükümlere sebep olur. Kendisine ait olmayan ve bulunmak istemedikleri tek tip hapisane elbisesi ile mahkeme salonunda hazır edilen tutukluların, kişisel duygu ve düşüncelerini ifade edebilmeleri oldukça zordur. Öte yandan, şüphelinin/sanığın hem mahkeme hem de kamuoyu nezdinde suçlu olarak damgalanmasına yol açar. Şöyle ki aynı elbise içerisindeki tutukluların, kamuoyu nezdinde aynı değerlendirmeye tabii tutularak damgalanmaları ve ayırım gözetmeksizin farklı bir kanaate tabii tutulmaları ile eşitlik ilkesinin ve dolayısıyla masumiyet karinesinin çiğnenmesine yol açması oldukça olasıdır¹⁸⁸.

2.3.1.1.4. ABD Federal Yüksek Mahkeme Estelle/Williams Kararı Örneği Üzerinden Masumiyet Karinesi

Federal Yüksek Mahkeme 03.05.1976 tarihli Estelle/Williams kararında, tutuklu yargılanan sanığın duruşmaya tek tip hapisane elbisesi ile hazırlanmasının somut olay nezdinde kamu düzeni ve güvenliğine herhangi bir faydasının bulunmadığı ve dolayısıyla sanığın adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. 03.05.1976 tarihli Estelle/Williams kararına konu somut olayda, 1970 yılında adam öldürmeye teşebbüsten tutuklanan Williams, mahkeme salonunda kendi sivil kıyafetleri ile bulunmak üzere duruşma sabahı ceza infaz memurlarından sivil kıyafetlerinin verilmesini talep etmiş fakat bu talebi yerine

¹⁸⁸ Köksal Bayraktar, “Tek Tip Elbise”, <http://www.guncelhukuk.com.tr/hukukun-ustunlugu/tek-tip-elbise.html>, E.T: 05.05.2018.

getirilmemiştir. Jüri seçimi aşamasında ise sanığın avukatı, sanığın hapisane elbisesi ile duruşmada hazır bulundurulmasına dikkat çekmiştir. Birinci derece mahkemesinin sanık Williams hakkında verdiği mahkûmiyet kararının, Teksas İstinaf Mahkemesi'nce onaylanması üzerine Williams, duruşmalara hapisane elbisesi ile çıkarıldığını ve bu yüzden adil yargılanmaya aykırı muamele gördüğü iddiası ve kararın bozulması talebiyle süreci bir üst mahkeme olan Bölge Mahkemesi'ne taşımıştır. Bölge Mahkemesi, somut olayda sanığın/şüphelinin duruşmaya hapisane elbisesi ile hazır edilmesinin adil yargılanma ilkesine aykırılık teşkil ettiğini tespit etmiş ve fakat nihayetinde bu aykırılığın kararın baştan bozulması için yeterli olamayacağını başka bir deyişle, bu aykırılığın yargılamanın temelini ve esasını zarar verici derecede etkilemediği kanaati ile ilk derece mahkemesinin kararını onamıştır. Bunun üzerine dava Federal Yüksek Mahkeme'ye taşınmıştır.

Federal Yüksek Mahkeme, somut olayın incelenmesinden önce, Anayasa'ya Ek 14. Madde olan adil yargılanma hakkını ele almıştır: 14'üncü maddeye göre adil yargılanma temel haktır. Masumiyet karinesi mevzuatta ayrıca düzenlenmemiş olsa da adil yargılanma içerisinde yer almakta ve bu karinenin uygulanabilmesine engel her türlü eşitsizlik ve adaletsizlik durumu, adil yargılanma hakkının ihlaline yol açmaktadır. İşbu sebepten dolayı 03.05.1976 tarihli somut karar olayda, sanığın yargılama ve temyiz aşamalarında hapisane elbisesine itiraz etmemiş olması mahkemeyi haklı çıkarmaz. Sanığın duruşma sabahı ceza infaz memurlarından sivil kıyafetlerini talep etmesi ve avukatının jüri aşamasında sanığın hapisane elbisesine dikkat çekmiş olması, sanığın itirazı ve itirazın mahkemece dikkate alınması açısından yeterli bir kanıt oluşturmaktadır. Sanığın duruşma esnasında hapisane elbisesine ayrıca itiraz etmemiş olması bu durumu değiştirmez. Öte yandan mahkeme, kamu yararı güdülmesi gereken durumlarda, mahkeme heyeti ve ceza infaz müdürlüğü tarafından ayrıca önlemler alınmasını yanlış bulmaz, potansiyel saldırgan ve çevresine zarar verme eğilimi olan bir sanığın örneğin hapisanede koğuş arkadaşını öldürmekten yargılanan birinin hapisane elbisesi veya kelepçe ile mahkemede hazır edilmesinin jüri ve kamuoyu nezdinde kötü bir etki yaratması söz konusu değildir. Somut olayda ise

mahkemenin kamu yararı ve düzeni açısından herhangi bir meşru sebebi bulunmamaktadır. Mahkemeye göre, masumiyet karinesi ilkesi açısından ele alınması gereken bir başka boyutu da jüri-sanık ilişkisi oluşturur. Mahkeme, jürinin nelerden etkilenebileceğini kestirmenin oldukça zor olduğunu ancak yargılamanın adil yürütülmesi ve jürinin objektif kalmasını sağlamanın da mahkemenin görevleri olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme somut olay minvalinde, sanığın hiçbir gerekçe öne sürülmesizin hapisane elbisesi ile duruşmaya çıkarılmasını, jüri nezdinde sanığın suçlu algılanmasına ve sanık aleyhinde düşünce ve tutumlar sergilenmesine neden olduğunu öne sürmüştür. İşbu tespitler ışığında, Estelle/Williams kararında Yüksek Mahkeme, duruşma sırasında sanığın hapisane elbisesi ile hazır bulundurulmasını, jüri ve temsil ettiği kamuoyu nezdinde suçlu olarak algılanmasına neden olduğunu ve dolayısıyla sanığın masumiyet karinesinin ihlal edildiğini belirtmiştir¹⁸⁹.

2.3.1.2. Aşağılayıcı Muamele ve Ceza Yasağı

İşkence ve kötü muamele görmeme ve bu tür nitelikteki cezaya tabi kılınmama hakkı, mutlak hak niteliğinde olup, savaş ve olağanüstü hallerde dahi uluslararası hukukta ihlal edilmesi buyruk emir ile (*jus cogens*) yasaklanan bir haktır¹⁹⁰. Bu hak kapsamında yer alan aşağılayıcı muamele ve ceza yasağına ilişkin tanım ve kararlar sırasıyla; ilgili AIHS madde ve AIHM içtihatları, ilgili BM Sözleşme maddeleri ve denetim mekanizmaları yorumları ve de T.C. Anayasası ve AYM kararları ışığında detaylandırılacaktır.

¹⁸⁹ Estelle v. Williams/US Supreme Court, 425 U.S. 501, 03.05.1976.

¹⁹⁰ Kerem Altıparmak, Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi, Anayasa Yargısı Dergisi, (cilt 32), 2015, s.145.

2.3.1.2.1. Avrupa Konseyi Belgeleri ve Mekanizmaları

AİHS'in işkence yasağı başlıklı 3'üncü maddesi aşağılayıcı muamele ve ceza yasağına ilişkin hükme, "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz" şeklinde yer verir. AİHS'in 3'üncü maddesinde işkence ve diğer kötü muamele yasakları, ayırım yapılmaksızın aynı maddede düzenlenip, aynı sonuca tabi kılınmıştır. Avrupa Konseyi çerçevesinde özellikle hürriyetlerinden yoksun bırakılmış kişilere yönelik işkence ve kötü muamele cezasının önlenmesini ve denetimini sağlamak amacıyla oluşturulan Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi (AİÖS)¹⁹¹ de tıpkı Sözleşme'nin 3'üncü maddesinde olduğu gibi işkence ve diğer kötü muamele ceza yasağının tanımına ve bu muamelelerin birbirinden ayrılmasına yönelik kısıtlara yer vermemiştir.

AİHM içtihadına göre aşağılayıcı muamele; insan onuruna yönelik ağır tehditler içeren ve mağdurda endişe, acı, korku duygularına neden olabilen ve bu duyguların kişinin fiziksel ve psikolojik direncine etki ettiği durumda söz konusudur. Öte yandan Mahkeme, başkalarının gözünde olmasa bile kişinin kendi gözünde küçük düşürüldüğünü hissetmesini aşağılayıcı muamele için yeterli bulmaktadır¹⁹².

Aşağılayıcı muamele ve ceza yasağına ilişkin konumuza örnek gösterilebilecek AİHM kararlardan ilkinin 50901/99 başvuru numaralı 04.05.2003 tarihli Van der Ven–Hollanda kararı oluşturmaktadır. Somut olayda, yüksek güvenlikli hapisanede tutulan başvurucu gerek gözaltı sırasında gerek tutulduğu sırada kendisine yapılan muamelelerden ötürü AİHS'in 3'üncü maddesinin ihlal edildiğini iddia etmektedir. Başvurucu, gözaltı ve hapisane süresince, üç kişiden fazlası ile görüşmesine izin verilmediğini ve infaz memurları ile iletişiminin

¹⁹¹Sözleşme 1 Şubat 1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹⁹² Ireland /United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, par.167; Smith v. Grady/United Kingdom, 33985/96, 33986/96, 27.09.1999, par.120; Kudla/Poland, 30210/96, 26.10.2000, par.92; Tyrer/United Kingdom, 5856/72, 25.04.1978, par.32.

oldukça kısıtlı olmasından dolayı sosyal çevresinden ve ailesinden izole edildiğini, ihtiyaçları doğrultusunda dışarıya çıkmasının zorunlu olduğu hallerde (dışçı, doktor, berber gibi) ise sürekli çıplak aramaya maruz bırakıldığı ki ihtiyaçlarını karşılamak üzere hücrelerinden ayrılmasa dahi bu çıplak aramanın her hafta uygulanmasını 3'üncü maddenin ihlali olduğu şeklinde gerekçelendirmiştir. Başvurucu, çıplak arama uygulamasının, infaz memurlarının gözünün önünde ve makat araması şeklinde 3,5 yıl boyunca her hafta gerçekleştirilmesinden ötürü psikolojik sorunlar yaşadığını ve kendi nezdinde oldukça küçük düşürülmesine yol açtığını ve psikiyatristi tarafından da bu durumun raporlandığını belirtmiştir. Hollanda mahkemesi ise başvurusunun durumunun o kadar kötü olmadığını, izole edilmediğini, kaçma riskinin yüksek olmasından dolayı güvenlik önlemlerine başvurulduğu şeklinde yanıt vermiştir. Mahkeme, bir suçun engellenmesine istinaden bazı durumlarda makat araması dahil çıplak aramanın gerçekleşebileceğine dair görüşlerini hatırlatmakla birlikte, somut olay özelinde başvurusunun hali hazırda yüksek güvenlikli hapisanede olmasından ötürü ayrıca çıplak aramaya maruz bırakılmasını şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiştir. Mahkeme ayrıca başvurusunun çıplak arama uygulamasını kaldırmakta zorluk çektiğine dair psikiyatrist raporlarının varlığını ve bunun Hollanda makamlarına sunulmasını hatırlatarak, sistematik olarak gerçekleşen bu çıplak aramanın gerekçesinin güvenlik önlemi olamayacağını vurgulamış ve 3,5 yıl süren bu çıplak arama ve diğer güvenlik önlemlerini içeren uygulamaların başvuru açısından aşağılayıcı ve insanlık dışı muamele olduğunu tespit ederek madde 3'ün ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁹³.

Aşağılayıcı muamele ve ceza yasağına ilişkin örnek gösterilebilecek AİHM kararlardan bir diğerini de 68351/01 başvuru numaralı 31 Temmuz 2007 tarihli Diri -Türkiye kararı oluşturmaktadır. Somut olayda, yüksek güvenlikli F tipi hapisanesinde bulunan başvuru, burada çıplak aramaya, zorla saç-sakal kesimine, tecride, sayım sırasında yüksek sesle yanıt vermediği ve ayağa

¹⁹³ Van Der Ven/Hollanda, 50901/99, 4.5.2003, par.52, 54.

kalkmadığı gerekçesiyle falakaya ve başka fiziksel şiddete maruz bırakıldığını ve dolayısıyla AİHS'in 3'üncü maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Mahkeme, başvurucunun falakaya yatırıldığını tespit eden adli tıp raporunun varlığını hatırlatarak, başvurucunun saç kesimine ve yüksek sesle yanıt vermeye zorlanmasının, kişinin moral ve motivasyonunu bozmaya yönelik kötü muamele olduğuna kanaat etmiş ve bu kötü muameleyi de işkence kapsamında değerlendirerek, başvurucu açısından işkence yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁹⁴.

Aşağılayıcı muamele ve ceza yasağı minvalinde AİHM tarafından ele alınan kararlardan biri de 39084/97 başvuru numarası ve 11 Mart 2004 karar tarihli Yankov-Bulgaristan kararıdır. Başvurucu, hapisanede saçlarının zorla kazınmasının AİHM'nin 3'üncü maddesinin ihlaline sebep olduğunu öne sürmüştür. Bu karara konu olan somut olayda, 55 yaşındaki başvurucuya ait ve cezaevi görevlileri hakkında hakaret içeren ithamların yer aldığı iddia edilen bir defterin ele geçirilmesi üzerine, başvurucu 7 günlük hücre cezasına ve öncesinde de saçlarının kazıtılmasına maruz bırakılarak, 9 gün sonraki duruşmasına saçları kazıtılmış şekilde hazır edilmiştir. Mahkeme'ye göre, saçları kazıtılan bir mahpusun küçük düşürüldüğünü hissetmesi olasıdır. Bu muamelenin sonucu, gerek infaz görevlileri ve duruşma heyeti gerek kamuoyu tarafından fark edilecektir. Mahkeme, bu muamelenin herhangi bir haklı gerekçesinin olamayacağını ifade ederek, kişinin kötü, çaresiz ve küçük düşürülmüş hissetmesine yol açtığını tespit etmiştir. Bir diğer yandan Mahkeme'ye göre bu muameleyi uygulayanlar, elde ettikleri deftere istinaden disiplin cezası kapsamında bu muameleyi uygulayarak, başvurucuyu utandırma ve bunun bir disiplin cezası olduğuna inandırma çabası gütmüştür. İşbu sebepten dolayı Mahkeme, hapsedilen bir kişinin saçlarının zorla kazıtılmasını aşağılayıcı bir muamele olarak görmüş ve başvurucu açısından işkence yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Diri/Turkey, 68351/01, 31.07.2007, par. 43, 44, 45, 46.

¹⁹⁵ Yankov/Bulgaria, 39084/97, 24.09.2013, par. 112 – 122.

Hapishanede tek tip elbise uygulamasının AİHM tarafından dolaylı yoldan AİHS'in 3'üncü maddesi olan işkence yasağı kapsamında irdelendiği 24.09.2013 tarihli ve 11871/05 başvuru numaralı Hadade/Romanya kararına değinmek önemli bir adımı oluşturacaktır¹⁹⁶. Bu karara ilişkin somut olayda, başvuru, duruşmaya hapisane üniforması ile hazır edilmesinin AİHS'in 6'ncı maddesi olan adil yargılanma ve 3'üncü maddesi olan işkence yasağının ihlali olarak öne sürmüştür. Mahkeme somut olayın özelliklerini göz önünde bulundurarak, söz konusu 6'ncı maddenin ihlali için yeterli delil sunulmadığını ileri sürerek başvuruyu yalnızca AİHS'in 3'üncü maddesi kapsamında incelemeyi münasip görmüştür. AİHM bu inceleme sırasında, aşağılayıcı muamele unsurlarını tespit eden kritik eşikleri belirlemiştir. Şöyle ki Mahkeme, madde 3'ün ihlal edildiği sonucuna ulaşılması için aşağılayıcı muamelenin, kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığında kritik eşğin aşılmasına neden olması ve bu eşğin tespiti açısından da; iddia edilen kötü muamelenin kamuoyu nezdinde uygulanıp uygulanmadığı, uygulandıysa başvurucağı aşağılayıp, aşağılamadığı ve aşağılandıysa ne derece aşağılanmış hissettirdiği eğer aşağılayıcı muamele kamuoyu nezdinde uygulanmadıysa, bu muamelenin kişiyi kendi gözünde aşağılayıp aşağılamadığı ve aşağılanmasına sebep olduysa, ne derece aşağılanmış hissettirdiğinin belirlenmesinin oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Somut olay minvalinde AİHM, bu kriterlerin belirlenmesine yönelik herhangi bir tespit elde edemediği için madde 3'ün ihlal edildiği sonucuna ulaşamamıştır fakat açıktır ki somut delillerin sunulması durumunda hapisane üniformasının aşağılayıcı muamele yasağının ihlaline neden olabileceğini vurgular¹⁹⁷.

Tüm bu kararlar ışığında aşağılayıcı muamelenin amacının kişide fiziksel ızdıraptan ve acıdan çok, kişiyi çaresiz kılmak ve bir eylemi yapmaya/yapmamaya zorladığı, kişinin moral/motivasyonunu olumsuz yönde etkileyerek, kişinin direncini kırmaya yönlendirdiği iddia edilebilir. Örnek kararlarda da değinildiği

¹⁹⁶ Ersan Şen, "Tutuklunun Giydirilmesi", <http://www.hukukihaber.net/tutuklunun-giydirilmesi-makale,5357.html>, E.T: 17.05.2018.

¹⁹⁷ Hadade/Romania, 11871/05, 24.09.2013, par. 91, 92, 93, 94, 95.

gibi kişinin saçının kazıtılarak duruşmaya çıkarılması, çıplak aramaya maruz bırakılması ve istendiği şekilde yüksek sesle verilmeyen yanıtla falaka ile yanıt verilmesi gibi muamelelerin kişinin kendini küçük düşürülmüş ve çaresiz hissetmesine neden olduğu açıktır. Tek tip hapisane elbisesi uygulamasının bu kapsamda benzer sonuçlara neden olabileceği olasıdır.

Ayrıca Mahkeme'ye göre, aşağılayıcı muamelede, ihlalin kamu makamlarınca yapılması bir başka deyişle muameleye dikey ihlalin neden olması şartı aranmaz. Muameleye yatay bir şekilde, kamu makamları ve kolluk kuvvetleri dışındaki kişiler de neden olabilir. Bir diğer yandan Mahkeme, muamelenin sistematik olup olmaması şartını da dikkate almaz nihayetinde muamelenin bir kez gerçekleşmesi de aşağılayıcı muamele için yeterli bir sebep oluşturabilir.

2.3.1.2.2. BM Belgeleri ve Mekanizmaları

Aşağılayıcı muamele ve ceza yasağı, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde¹⁹⁸ işkence kapsamında ele alınmıştır. Sözleşme'nin 1'inci maddesi, işkence ve diğer kötü muameleler arasındaki ayrımı belirtmemekle birlikte, işkence/kötü muameleyi tanımlarken bir kamu görevlisi tarafından gerçekleştirilmesiyle dikey ihlal, kamu adına ve kamu teşviki ile hareket eden kişilerce gerçekleştirilmesiyle çapraz ihlal şartına dikkat çekmiştir. Sözleşme'nin 16'ncı maddesinde, 1'inci maddedeki işkence boyutuna varmayan kötü muamele ve aşağılayıcı muamele ceza yasağı için devletlerin bu muameleleri de önlemekte yükümlü olduğu hatırlatılarak, işkence ile diğer muameleler arasında çok keskin olmayan bir ayrımda bulunulmuştur. Bir diğer yandan, İşkenceye Karşı Sözleşme'nin uygulanması ve denetiminin sağlanması amacıyla kurulan İşkenceye

¹⁹⁸ 26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme, Türkiye tarafından 25 Ocak 1988 tarihinde imzalanmış ve 21 Nisan 1988 tarihinde bir beyan ve bir ihtirazi kayıt ile onaylanmış, 29 Nisan 1988 gün ve 19799 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.

Karşı Komite¹⁹⁹, 2 No'lu Yorum'u ile işkence ve diğer kötü muamelelere yönelik detaylı tanıma yer vermemekle birlikte bu muameleler arasındaki ilişkinin boyutunu ortaya koymaya çalışmıştır. Komite, işkence ve diğer kötü muamele eylemlerinin birbirinden ayrı ele alınmamasını, söz konusu eylemlerin seviyesinin ve etkisinin ölçülebilmesinin oldukça zor olduğunu vurgulamıştır. Nihayetinde, kötü muamele ve koşullarının işkenceye yol açabileceğini, işkencenin önlenmesi açısından da bu kötü muamele ve koşulların ortadan kaldırılması gerektiğinin şart olduğunu belirtmiştir.

BM İşkence Özel Raportörü tarafından hazırlanan 3 Aralık 2005 tarihli raporda ise işkence ve diğer kötü muamele türlerine yönelik detaylara az da olsa değinilmiştir. İşkence ve diğer kötü muamele arasındaki farklılığın eylemin uygulanmasından ve eyleme maruz kalan mağdurun konumundan kaynaklandığını belirten raportör, hürriyetlerinden yoksun bırakılan kişilerin konumuna dikkat çekerek, bu kişilere yapılacak her türlü psikolojik ve fiziksel baskının, onur kırıcı ve aşağılayıcı muamelelere, belli şartların gerçekleştirilmesi koşulunda da işkence seviyesine varabileceğini ifade etmiştir²⁰⁰.

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 7'inci maddesinde işkence yasağı, "Hiç kimse işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılamaz. Özellikle, hiç kimse kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulamaz" şeklinde belirtilir. Sözleşmenin denetim mekanizması olan İnsan Hakları Komitesi ise 20'inci Genel Yorum'unda 7'nci maddeye atıfta bulunarak, bu hükmün amacının bireyin vücut bütünlüğünü ve onurunu korumak olduğunu vurgular. Komite'ye göre, bu hükmün uygulanabilmesi için aşağılayıcı muamelenin ya da cezalandırmanın yasaklanması yeterli değildir, pozitif tedbirlerin tatbiki ile bu hüküm desteklenmelidir²⁰¹.

¹⁹⁹ 1 Ocak 1988'de faaliyete geçmiştir.

²⁰⁰ "Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak", <https://undocs.org/en/E/CN.4/2006/6>, E.T: 11.05.2018.

²⁰¹ Lema Uyar, s.13.

Görüldüğü gibi aşağılayıcı muamele ve ceza yasağı BM mekanizmaları kapsamında ayrıca tanımlanmayarak, işkence yasağı ile birlikte ele alınmış ve bu yasağın ihlali, doğrudan ya da dolaylı yönden kamu makamları tarafından gerçekleştirilme şartına bağlanmıştır.

2.3.1.2.3. T.C. Anayasası ve Anayasa Mahkemesi

Aşağılayıcı muamele ve ceza yasağına Anayasa'nın 17'nci maddesinde dolaylı yönden yer verilmiştir. Bu maddenin 1'inci fıkrasında "Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir", 3'üncü fıkrasında ise "Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz" şeklinde belirtilmiştir. Anayasa'nın 15'inci maddesinin 2'nci fıkrasına göre ise savaş, seferberlik ve sıkıyönetim halleri de dahil olmak üzere kişinin maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz.

AYM, 2013/293 başvuru numaralı kararında, mağdurları küçük düşürebilecek ve utandırabilecek şekilde kendilerinde korku, elem ve aşağılanma duygusunu uyandıran, mağduru kendi iradesine ve vicdanına aykırı bir şekilde hareket etmeye sürükleyen aşağılayıcı nitelikteki muamelelerin "insan haysiyetiyle bağdaşmayan" muamele veya ceza olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Burada "eziyet" ten farklı olarak, kişi üzerinde uygulanan muamelenin, kişide neden olduğu fizikselden ziyade ruhsal etkisi ön plana çıkarılır.

Mahkeme'ye göre, muamelenin doğru tanımlanabilmesi için her somut olayın özel koşulları irdelenmelidir. Muamelenin kamuya açık yapıp yapılmaması, kişinin kendi gözünde küçük düşüp düşmediği, muamelenin küçük düşürme kastının bulunup bulunulmaması irdelenmesi gereken unsurlara örnek olarak gösterilebilir. Mahkeme, işkence sayılan her muamelenin kendi içerisinde küçük düşürücü ve aşağılayıcı unsurları barındırdığını ve fakat her küçük düşürücü ve aşağılayıcı muamelenin işkence seviyesine ulaşmadığının altını çizer. Ayrıca

Mahkeme, insan haysiyetiyle bağdaşmayan muamelelere örnek olarak; tutulma koşulları, ayrımcı davranışlar, kişiye zorla bir şey yedirme/içirme gibi muameleleri göstermiştir. Mahkeme aynı kararda, hürriyetinden yoksun bırakılan kişilere yönelik, zor kullanmanın ancak ve ancak kişilerin kendi eylem ve tavırları gerektirdiği hâllerde meşru sayılabileceğini aksi hâlde kötü muameleye sebep olup işkence boyutuna varabileceğini hatırlatmıştır²⁰².

Belirtmek gerekir ki, AYM için işkence ve aşağılayıcı muamele arasındaki en önemli kıstas, acı ve ızdırabın boyutudur. Şöyle ki AYM, her kötü muamelenin acı ve ızdırıp eşiğinin arttıkça işkenceye ulaşma olasılığına sahip olduğunu, işkencenin ise hâli hazırda kötü muamele ve diğer insanlık dışı muameleyi zaten içerdiğini söyler.

2.3.2. Ceza İnfaz Kurumlarında Tek Tip Elbise Zorunluluğu

Bu başlık altında, ceza infaz kurumlarında tek tip elbise uygulamasına ilişkin tek AİHM görüşünü içeren 39483/98 numaralı Nazarenko-Ukrayna kararı ve mahpusun giyim ve kuşamına dair Türk mevzuatındaki düzenlemeler ele alınacaktır. Mahpusun giydirilmesine yönelik uluslararası ceza infaz standartları konunun kapsamı göz önünde bulundurularak ayrı bir bölüm altında detaylandırılacaktır.

5275 sayılı Kanun'un 64'üncü maddesi; ceza infaz kurumlarında giyinmenin serbest olduğunu vurgulamakta, giysi ihtiyacı bulunan hükümlünün isteği doğrultusunda, bu ihtiyacın ceza infaz kurumları tarafından karşılanmasını öngörmektedir. Ceza infaz kurumu tarafından karşılanan bu giysinin ceza infaz görevlilerinin giysileri ile benzer olmamasına dikkat çeken bu hüküm, tutuklu kişilerin giyimine ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer vermemektedir. Bu Kanuna ek madde getirmeyi öngören, 696 sayılı KHK, "anayasal düzene ve düzenin

²⁰² Cezmi Demir ve Diğerleri, Başvuru No: 2013/293, 17/7/2014, par.89.90.92.

işleyişine karşı suçlar” dan hapisanelerde bulunan tutuklular için duruşmalarda tek tip hapisane elbisesi ile hazır edilmesine yönelik hükme yer vermekle birlikte ceza infaz kurumlarında bulunan tutukluların tek tip hapisane elbisesi giyme zorunluluğunu içeren bir hükme değinmemektedir.

AİHM, 29 Nisan 2004 tarih ve 39483/98 başvuru numaralı Nazarenko/Ukrayna kararı sırasında, ceza infaz kurumlarındaki tek tip elbise uygulamasına yönelik görüşüne kısaca yer vermiştir. Somut olayda, müebbet hapis cezasına çarptırılan başvurucu, Simferepol Hapishanesi'nin özellikle müebbet hapis cezasına çarptırılan mahpusların koşullarının, 1998 sonbaharından itibaren insanlık dışı bir hâl aldığını belirtmiştir. Başvurucu; diğer mahpuslardan izole edilmesini, musluk sularının kesilmesini, sıcak su, kişisel sabun ve traş bıçağı imkânından yoksun bırakılmasını, hücre pencerelerinin dışarıdan kapatılmasını, kendi giysilerini giyinmesine izin verilmemesini ve ceza infaz kurumları tarafından temin edilen bu giysilerin iklim koşullarına aykırı olduğunu ileri sürerek, Sözleşme'nin 3'üncü maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme somut olayı irdelediği sırada, başvurucunun kendi giysisini giymesine izin verilmemesi durumunun geçici hükme uygun olduğunu ve asıl sorunun başvurucunun yakınları tarafından gönderilen giysilerin ve mektupların ceza infaz kurumunca engellenmesinden kaynaklandığını tespit etmiştir. Ayrıca Mahkeme, ceza infaz kurumlarında tek tip elbise uygulamasının, her ne kadar kişi onuruna aykırılık teşkil ettiği öne sürülse de; kamu güvenliği, suçun önlenmesi ve kamu düzeninin sağlanması açısından açıklanabilir ve meşru bir zemine dayandırılabilir olduğunu beyan etmiştir. Belirtmek gerekir ki Mahkeme tarafından beyan edilen bu yorumun gerekçelendirilmesine yönelik detaylara yer verilmemiş ve bu ifade genişletilmemiştir²⁰³.

²⁰³ Nazarenko/Ukraine, 39483/98, 29.04.2003, par. 32, 82, 139.

3. ULUSLARARASI CEZA İNFAZ STANDARTLARI IŞIĞINDA TEK TİP ELBİSE

3.1. AVRUPA KONSEYİ BELGELERİ

3.1.1. 1973 Tarihli Asgari Cezaevi Kuralları

30 Ağustos 1955 tarihli BM Suçu Önleme ve Suçluları İyileştirme Kongresi'nde, hürriyeti kısıtlanmış kişilerin iyileştirilmesi için devlet ceza infaz sistemlerince uyulması gerekli asgari kurallar bütünü belirlenmiştir. Avrupa Konseyi; bu kurallar bütünü'nün standartize edilmesi ve Avrupa çapında fiili olarak uygulanmasının teşvik edilmesinin sağlanması için 1968 yılında Suç Sorunları Avrupa Komitesi'ni görevlendirmiş olup, 9-19 Ocak 1973 tarihleri arasında gerçekleştirdiği 217. Delegeler oturumunda (73) 5 numaralı kararı ve hürriyeti kısıtlanmış kişilerin iyileştirilmesi için uyulması gereken asgari kurallar bütünü'nün tekrar gözden geçirilmiş metnini kabul etmiştir²⁰⁴.

Bu kurallar bütünü'nün, genel uygulamaları içeren birinci kısmının temel ilke başlıklı 5'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında, "hürriyetten yoksun bırakılma, insan onuruna saygıyı esas alan maddi ve manevi koşullar çerçevesinde gerçekleşmelidir" şeklinde belirtilmiştir. Bu madde ile hürriyeti kısıtlanan kişinin yalnızca fiziki bütünlüğü ve koşulları değil, düşünce ve ifade tarzı gibi manevi bütünlüğünü oluşturan unsurların korunmasının gerekliliği de vurgulanmıştır²⁰⁵. Bu temel ilke ışığı akabinde, hapisane elbiselerine ilişkin kurallara, asgari kurallar bütünü'nün 16'ncı ve 88'inci maddelerinde açık hükümlerle yer verilmiştir.

Hapisane elbiselerine yönelik asgari standartları içeren bu kurallardan ilki giysiler ve yatak takımları başlığıyla 16'ncı maddede düzenlenmiştir. Bu maddenin 1'inci, 2'nci ve 3'üncü fıkraları söz konusu hürriyeti kısıtlanmış ve kişisel

²⁰⁴ The Council of Europe, European Yearbook, 1975, s.323.

²⁰⁵ A.g.e., 325.

giysilerini giyme yetkisi bulunmayan hükümlülere; iklime ve kişinin sağlık koşullarına uygun temiz giysiler temin edilmesi, bu giysilerin hiçbir şekilde aşığılayıcı ve onur kırıcı olmaması, bu giysilerin sıklıkla yıkanması ve değıştirilmesine imkân tanınması, istisnai hâllerde dışarıya çıkması durumunda ise kendi kişisel giysilerini ya da dikkat çekmeyen giysiler giyinmeye yetkin kılınması yönünde tavsiyelerde bulunur²⁰⁶.

Hapishane elbisesine yönelik kuralları içeren bir diğere düzenlemeye de 88'inci maddede yer verilmiştir. Bu maddenin 1'inci, 2'nci fıkraları hürriyeti kısıtlanmış tutuklu kişilere; eğer temiz ve uygunsuz kendi giysilerini giyebilme imkânının tanınması, sanık bu imkânı istemediğı takdirde sanığa uygun bir giysi temin edilmesi, uygun giysi temin edilmezse dışarıya çıkmaya izin alması ya da duruşmaya çıkması durumunda, iyi durumda bir takım giysi temin edilmesi yönünde tavsiyelerde bulunur²⁰⁷.

Avrupa Konseyi, üye devletleri hükümetlerine; hürriyeti kısıtlanmış kişilerin iyileştirilmesine yönelik bu asgari kurallar bütününden esinlenmeleri ve uygulamalarını tavsiye ederek, bu kuralların gerçekleştirilmesi yönünde yapılanları beş yılda bir Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine rapor etmeye davet etmiştir²⁰⁸.

3.1.2. 1987 Tarihli Avrupa Cezaevi Kuralları

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1955 tarihli hürriyeti kısıtlanmış kişilere yönelik belirlenen asgari kurallar bütünüünün kabulünün ardından yapılan değışikliklere istinaden ve güncel gereksinimlere uygun olarak ceza infaz politikasında ortak ilkeler belirlemenin, üye devletlerin yararına olacağını göz

²⁰⁶ A.g.e., 327.

²⁰⁷ A.g.e., 349.

²⁰⁸ A.g.e., s.323.

önünde bulundurarak, 12 Şubat 1987 tarihli Avrupa Cezaevi Kuralları Başlıklı (87) 3 No’lu tavsiye kararını kabul etmiştir²⁰⁹.

Bu tavsiye kararının, genel uygulamaları içeren birinci kısmının temel ilke başlıklı 5’inci maddesinin 3’üncü fıkrasında, “hürriyetten yoksun bırakılma, insan onuruna saygıyı esas alan maddi ve manevi koşullar çerçevesinde gerçekleşmelidir” hükmü (73) 5 No’lu kararda belirtildiği gibi saklı kalmıştır. Bu madde ile hürriyeti kısıtlanan kişinin yalnızca fiziki bütünlüğü ve koşulları değil, düşünce ve ifade tarzı gibi manevi bütünlüğünü oluşturan unsurların korunmasının gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır²¹⁰.

Hapishane elbisesine yönelik kurallara, (73) 5 No’lu kararda belirtildiği şekilde 16’ıncı ve 88’inci maddelerde açık hükümlerle yer verilmiştir. Bu kurallardan ilki, elbiseler ve yatak malzemeleri başlıklı 16’ıncı maddenin 1’inci, 2’nci ve 3’üncü fıkraları hürriyeti elinden alınmış hükümlülere; iklim ve kişinin sağlık koşullarına uygun temiz giysiler temin edilmesi, bu giysilerin hiçbir şekilde aşağılayıcı ve onur kırıcı olmaması, bu giysilerin sıklıkla yıkanması ve değiştirilmesine imkân tanınması, mahpusun dışarıya çıkması durumunda, kendi kişisel giysilerini ya da mahpus olduğunu fark ettirmeyecek giysiler giyinmeye yetkin kılınması yönünde tavsiyelerde bulunur²¹¹.

Hapishane elbisesi ile ilgili bir diğer kural ise 88’inci maddenin 1’inci, 2’nci ve 3’üncü fıkralarında hürriyeti elinden alınmış tutuklu kişilere; eğer uygun ve temizse kendi giysilerini giyebilme imkânının tanınması, sanık bu imkânı istemediği takdirde, sanığa uygun bir giysi temin edilmesi, uygun giysi temin edilmezse dışarıya çıkması ya da duruşmaya çıkması durumunda, iyi durumda bir takım giysi temin edilmesi yönünde tavsiyelerde bulunur²¹².

²⁰⁹ “Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Avrupa Cezaevi Kuralları Başlıklı Tavsiye Kararı”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/413-433.pdf>, E.T: 15.05.2018.

²¹⁰ A.g.k., s.415.

²¹¹ A.g.k., s.417.

²¹² A.g.k., s.432.

Avrupa Konseyi, üye devletlerin hükümetlerine; bu kararlardan aşamalı olarak mevzuat ve uygulamalarında hayata geçirmek üzere faydalanmalarını tavsiye etmiş ve bu kuralların gerçekleştirilmesi yönünde kat edilen aşamaları beş yılda bir Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine rapor edilmesi yönünde davette bulunmuştur²¹³.

3.1.3. 2006 Tarihli Avrupa Cezaevi Kuralları Hakkındaki 2 No’lu Tavsiye Kararı

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, delegeler düzeyinde bir araya geldiği 11 Ocak 2006 tarihli ve 952 sayılı oturumunda, hapis cezalarının infazında mahpusların iyileştirilmesine yönelik kuralları, AİHS mevzuatları ve AİHM içtihatları, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi raporları ve BM Asgari Standart Cezaevi Kuralları ışığında, üye devletlerin ceza infaz politikalarına ilişkin ortak ilkeleri güncellemeleri ve uygulamaya devam etmesi amacıyla 2 No’lu tavsiye kararını kabul etmiştir²¹⁴.

Bu tavsiye kararın 20’nci ve 97’nci maddeleri, hapishane elbisesine yönelik açık hükümlere yer verir. Giyim ve Yatak Malzemeleri başlığı altında 20’nci maddenin 1’inci, 2’nci, 3’üncü ve 4’üncü fıkraları hürriyeti elinden alınmış tutuklu hükümlülere; iklime ve kişinin sağlık koşullarına uygun temiz giysiler temin edilmesi, bu giysilerin hiçbir şekilde aşağılayıcı ve onur kırıcı olmaması, bu giysilerin sıklıkla yıkanması ve değiştirilmesine imkân tanınması, cezaevi dışına çıkmaya izin alan mahpuslara, mahpus olduklarını belli edecek giysi giymeleri istenmemesi yönünde tavsiyelerde bulunur²¹⁵. Hapishane elbisesine yönelik bir diğer hükme ise 97’nci maddede yer verilmiştir. 97’nci maddenin 1’inci ve 2’nci

²¹³ A.g.k., s.414.

²¹⁴ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Ceza İnfaz Alanındaki Tavsiye Kararları, (düzenleme: Türkiye’de Model Cezaevi Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Cezaevi Reformunun Desteklenmesi Projesi), 2011. s.13.

²¹⁵ A.g.e., s.17.

fıkraları, hürriyeti elinden alınmış tutuklu kişilere; kendi giysilerini giymeye izin verilmesi ve kendi giysisi olmayan kişilere üniformaya benzer olmayan giysiler temin edilmesi yönünde öneriler içerir²¹⁶.

Avrupa Konseyi, üye devletlerin hükümetlerine; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (87) 3 No'lu tavsiye kararının yerine geçecek bu kararın içerdiği kuralları, mevzuat ve uygulamada göz önünde bulundurmalarını, tavsiye kararı açıklayıcı metni ile birlikte tercüme edilerek, adli kurumlara, cezaevi personeline ve mahpuslara dağıtılmasını tavsiye eder²¹⁷. Not edilmelidir ki, Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen hem hükümlülerin hem de tutukluların hapisanedeki giyim ve kuşam koşullarını içeren bu kararlar, tavsiye ve gözlem niteliği taşımakta ve üye devletlere yönelik herhangi bir yaptırım içermemektedir.

²¹⁶ A.g.e., s.31.

²¹⁷ A.g.e., s.13.

3.2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ

3.2.1. Mahpusların Koşullarının İyileştirilmesi için Asgari Cezaevi Standart Kuralları

1955 tarihinde BM tarafından Cenevre’de, Suçu Önleme ve Suçluların İyileştirilmesi Kongre’si düzenlenmiş ve bu kongrede, hürriyeti kısıtlanmış kişilere yönelik asgari kurallar bütünü belirlenmiştir²¹⁸.

Bu kuralların, genel uygulama başlıklı birinci bölümü’nde yer alan 6’ncı maddenin 1’inci ve 2’nci fıkraları temel prensipleri belirlemektedir. Bu temel prensipler kuralların uygulanmasında; dil, din, yaş, ırk başta olmak üzere hiçbir sebeple ayrımcılığın yapılamayacağını ve mahpusların düşünce ve dinsel inançlarına saygı gösterilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır²¹⁹.

Bu kuralların; 17’nci ve 88’inci maddesi hapisanesi elbisesine yönelik uygulamalara açık hükümlerle yer vermektedir. Bu kurallardan ilki, Giysi ve Yatak başlığı altında 17’nci maddenin 1’inci, 2’nci, 3’üncü fıkraları hürriyeti elinden alınmış tutuklu hükümlülere; kişisel giysilerini giymesine izin verilmediği takdirde, iklim şartlarına ve kişinin sağlık koşullarına uygun giysiler temin edilmesi, bu giysilerin kesinlikle aşağılayıcı ve onur kırıcı olmaması, bu giysilerin değiştirilmesi ve sık sık yıkanması konusunda imkanlar tanınması, kurum dışına çıkması durumunda kendi kişisel giysisini giymesine yahut mahpus olduğuna dikkat çekmeyen giysiler giyinmeye yetkin kılınması yönünde tavsiyede bulunur²²⁰.

²¹⁸ “Mahpusların İyileştirilmesi için Asgari Cezaevi Standart Kuralları”, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>, E.T: 16.05.2018. Bu asgari kurallar bütünü, Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 31 Temmuz 1957 tarihli ve 663 C (XXIV) sayılı ile 13 Mayıs 1977 tarihli ve 2076 (LXII) sayılı kararlarıyla onaylanmıştır.

²¹⁹ A.g.k., s.1.

²²⁰ A.g.k., s.3.

Bu kurallardan bir diğeri, tutuklu bulunan mahpuslar başlığı altındaki 88'inci maddenin 1'inci ve 2'nci fıkraları, hürriyeti elinden alınmış tutuklu/gözaltında bulunan kişilere; temiz ve uygun olması şartıyla kendi elbiselerini giyme yetkisinin verilmesi, mahpus elbisesinin giyilmesinin zorunlu olduğu hâllerde ise hükümlülerden farklı şekilde giyinmesine imkân tanınması yönünde öneride bulunur²²¹.

Nihayetinde, bu kurallar bütünü, modern ceza infaz sistemlerince dikkate alınması gereken asgari kuralları derlemekte ve pratikte uygulanabilmesi için ilham vermeyi amaçlamakta ve uygulanmaması durumunda herhangi bir yaptırımda bulunmamaktadır²²².

3.2.2. Mandela Kuralları

1955 tarihli Mahpusların İyileştirilmesine yönelik Asgari Standart Kuralları'nın güncellenmiş hâli²²³ BM Genel Kurul'unda 17 Aralık 2017 tarihli 70/175 sayılı revize kararı ile kabul edilmiştir. Mandela Kuralları'nda mahpusların iyileştirilmesine yönelik sistemli bir model önerilmediği açıkça belirterek, modern ceza infaz sistemlerinin hâli hazırdaki politika ve pratiklerinin, mahpusun ıslahı ve ihtiyaçları lehine düzenlendiğine dikkat çekilmiştir.

Mandela Kuralları'nın genel uygulama başlıklı birinci bölümünde yer alan 2'nci maddesinin 1'inci fıkrası, bu kuralların uygulanması hususunda tarafsız davranılması ve mahpusun; dili, dini, ırkı, rengi, doğum yeri, cinsiyeti başta olmak üzere hiçbir sebeple mahpusa ayrımcılıkta bulunulmaması ve politik ve ahlâki

²²¹ A.g.k., s.13.

²²² A.g.k., s.1.

²²³ "The Nelson Mandela Rules", http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf, E.T: 16.05.2018. BM Suçu Önleme ve Ceza Adalet Hukuku Komisyonu tarafından 22 Mayıs 2015 tarihinde kabul edilmiştir.

görüşüne saygı gösterilmesinin altını çizer. Aynı maddenin 2'nci fıkrası ise mahpusların hapisane ortamındaki en savunmasız kesim olduğunu ve dolayısıyla bireysel ihtiyaçlarının karşılanması yönünde özen gösterilmesi ve bu özenin ayrımcılık olarak atfedilmemesi vurgulanmıştır²²⁴.

Mandela Kuralları'nda mahpusların giyim ve kuşamına yönelik ilgili kısıtlara 19'uncu, 20'nci ve 115'inci maddelerde açık hükümle yer verilmiştir. Giysi ve Yatak başlıklı 19'uncu maddenin 1'inci, 2'nci ve 3'üncü fıkraları kendi kişisel elbisesini giyme imkânı tanınmayan hükümlülere; iklime ve kişinin sağlık koşullarına uygun giysi temin edilmesi, bu giysilerin onur kırıcı ve küçük düşürücü olmaması, sık sık değiştirme ve yıkanmasına olanak tanınması, dışarı çıkılması gereken istisnai durumlarda, kendi giysilerini giymesine izin verilmesi yahut mahpus olduğunun fark edileceği şekilde giyinmeye zorlanmaması yönünde kurallar içerir. Yine Giysi ve Yatak başlığı altında yer alan 20'nci maddede ise kendi giysilerini giyme imkânı tanınan hükümlülerin giysilerinin temiz ve uygun olması hususundaki gerekli düzenlemelerin hapisane idaresince yapılmasını öngörür²²⁵.

Mahpusların giyim ve kuşamına yönelik bir diğer ölçüte, yargılamayı bekleyen tutuklular başlığı altında 115'inci maddede yer verilmiştir. Bu maddeye göre tutuklulara; giysileri uygun ve temiz olduğu takdirde kendi giysilerini giyme imkânının tanınması eğer bu imkân tanınmıyorsa, hükümlülerden farklı bir giysi uygulamasına tabii tutulması beklenir²²⁶.

Mandela Kuralları, diğer uluslararası ceza infaz standartlarındaki düzenlemelerde olduğu gibi mahpusun ihtiyaçları ve iyileştirilmesini esas alan ilkeleri belirlemiş fakat diğer düzenlemelerden farklı olarak bu ilkelerin uygulanması yönünde bağlayıcı olmamakla birlikte devletler nezdinde pozitif yükümlülükler atfeden hükümlere yer vermiştir. Bu minvalde Mandela

²²⁴ A.g.k., s.2-3.

²²⁵ A.g.k., s.7.

²²⁶ A.g.k., s.33.

Kuralları'nın, modern devlet ceza infaz sistemlerince dikkate alınması ve pratiğe geçirilmesi elzem bir kılavuz niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Hapishanelerde tek tip elbise uygulamasının, uluslararası hukuk düzleminde kati bir şekilde yasaklanmamış olması, ceza infaz sistemlerinin tatbikleri arasındaki çelişkileri de artırmaktadır. Bu çelişkiler, özellikle iktidarların otoritelerine yönelik algıladıkları siyasi ve ekonomik tehditler kapsamında şekillenmektedir. Sözelimi modern iktidarlar, otoritelerine yönelik bu tehdidin tamamen ortadan kaldırılması için doğrudan şiddete başvurmadan ki burada meşruluğunu koruma kaygısı ön plandadır, dolaylı yoldan yöntemler geliştirebilmektedir. Bu yöntemlerin ortak noktasını, denetim, kontrol ve dönüştürme mekanizmalarının iktidarlar lehine uygulanabilmesine olanak sağlayan yasal süreçleri içerisinde barındırması oluşturur. 21. yüzyılda yaşanan istisnai durum ve hâller, çıkarılan kararnameler, açılan özel statülü hapishaneler ve kamplar bu durumun en belirgin örnekleridir. Nitekim, iktidarların zorda kaldıkça başvurduğu bu uygulamaların bir bütün olarak hapishanelerde karşımıza çıktığı ve tek tip elbise uygulamasının da bu bağlamdan ayrı irdelenemeyeceğinin tespiti bu çalışmanın ilk bulgusu olmuştur.

Tek tip elbise uygulamasının mahpus üzerindeki hukuki etkisi irdelenirken öncelikle ulusal ve uluslararası hukuk düzleminde masumiyet karinesi ve aşağılayıcı muamele ve ceza yasağının tanımına ve bu ihlallerin ortaya çıkmasına sebep olan ölçütlere yer verilmiştir. Daha sonra bu tanım ve ölçütler, tek tip hapishane elbisesi bağlamında ele alınarak, tek tip elbise uygulaması ve bu tanımlanan ihlaller arasındaki ilişki incelenmiş ve tek tip elbise uygulamasının bu ihlallere yol açtığı tespit edilmiştir. Uygulamanın mahpus üzerindeki bir diğer boyutu ise mahpusun bu uygulamayı iradelerine ve kimliklerine yönelik bir saldırı olarak nitelendirmeleri ve bu uygulamaya karşı direniş yöntemleri geliştirmeleri olmuştur. Türkiye ve İrlanda örneği minvalinde, bu uygulamaya karşı geliştirilen başta açlık grevi olmak üzere, direniş yöntemlerinin benzerliği tesadüfi değildir. Hâli hazırda toplumdan soyutlanarak kapatılan mahpuslar, tek tip elbise zorunluluğu ile kendi tercihleri ve iradeleri dışında her an kendi bedenlerine ve kimliklerine yabancılaşma ihtimali ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Bu boyutuyla

hapis cezası almış bir kişinin ikinci bir cezaya çarptırılması ve cezanın sarmal bir hâle dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın dikkat çekmek istediği bir husus da ceza içinde cezaya tabi tutulan taraflar göz önünde bulundurulmak şartıyla bu uygulamanın salt hukuki değil, politik ve stratejik bir boyutunun da varlığıdır.

Tek tip elbise kapsamında, mahpusların koşullarının iyileştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması yönünde uluslararası hukukta düzenlenen kuralların bağlayıcılığı yönünden yeterli olmadığı bu çalışmadan çıkarılan bir diğer sonuçtur. Mahpusun iradesine ve insan onuruna saygıyı temin eden ve devletlere pozitif yükümlülükler atfeden bir düzenlemenin uluslararası hukukta gerekliliği zaruri olmakla birlikte, yeterli değildir. Nitekim bu hukuki düzenlemeler, ekonomi politik yaklaşımlar tarafından pekiştirilmediği müddetçe başarılı olmayacaktır. Bu hususta bu çalışma, tek tip elbise uygulamasının ekonomi politik boyutunun kapsamlı bir şekilde ayrıca ele alındığı bir çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- AGAMBEN, Giorgio State of Exceptions, The University of Chicago Press, 2005, s.12.
- AGAMBEN, Giorgio İstisna Hali (çev. Kemal Atakay), Otonom, 2006
- AGAMBEN, Giorgio Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Alan (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı, 2013
- ALTIPARMAK, Kerem Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi, Anayasa Yargısı Dergisi, (cilt 32), 2015, s.145.
- ARETXAGA, Begona Dirty Protest: Symbolic Overdetermination and Gender in Northern Ireland Ethnic Violence, Ethos, No:2 (Haziran 1995)
- ASH, Juliet Dress Behind the Bars: Prison Clothing as Criminality, Ibtauris, 2010
- BOZYEL, Bayram Diyarbakır 5 No.lu, Deng, 2007, s.144-147
- BROWN, Alyson English Society and the Prison: Time, Culture and Politics in the Development of the Modern Prison 1850-1920, Boydell Press, 2003, s.136
- BUTLER, Judith Kırılğan Hayat, (çev. Başak Ertür), Metis, 2005, s.76.
- CAVADINO, Michael
MAIR, George
DIGNAN, James The Penal System, Sage, 2007, s.86.
- COOPER, Robert Alan
BENTHAM, Jeremy
FRY, Elizabeth English Prison Reform, Journal of the History of Ideas, Sayı: 4 (Ekim-Kasım 1981), s.683.

- ÇALIŞLAR, Oral Mamak Askeri Cezaevi Anıları, Everest, 2010, s.155-160.
- ÇATALOLUK, Gökçe Hukukun İnsan Onuruyla İmtihanı mı?: Mahpuslara Tek Tıp Kıyafet Zorunluluğu, Hukuk Defterleri (Sayı 11, Ocak/Şubat 2018), s.60
- ÇELENK, Halit 12 Eylül ve Hukuk, Onur Yayınları, Ankara, 2013, s.28
- ÇELENK, Halit Hukuksuz Demokrasi, Çağdaş Yayınları, 1986, s.248.
- DE CERTEAU, Michel Gündelik Hayatın Keşfi, Dost, 2009
- DE CERTEAU, Michel The Practice of Everyday Life, University of California Press, 1984
- DUTERTRE, Gilles Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, s.178-179-181
- EREN, Mustafa Kapatılmanın Patolojisi: Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi, Kalkedon, 2014
- FOUCAULT, Michel Özne ve İktidar (çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay), Ayrıntı, 2014
- FOUCAULT, Michel Hapishanenin Doğuşu, (çev. Mehmet Ali Kılıçer), İmge, 1992
- GAMBETTİ, Zeynep Cogito: Foucault'dan Agemben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi, Sayı: 70-71, 2012, s.25
- GORMALLY, Brian
WALL, David
MCEVOY, Kieran Criminal Justice in a Divided Society: Northern Ireland Prisons, Crime and Justice, 1993, s.59.

- HANSKI, Raija
SCHEININ, Martin
- İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları (çev. Defne Orhun), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.236-242
- NEGRI A
HARDT M.
- Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi (çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı, 2001, s.21.
- HOWARD, John
- An Account of the Present State of the Prisons and Houses of Corrections
- KUKUL, Sinan
- Bir Direniş Odağı Metris, Yar Yayınları, 1998
- LAÇİNER, Ömer
- DP, ANAP ve Sonunda AKP, Birikim Dergisi Sayı:163-164 (Kasım-Aralık 2002), s.11-20
- MACARTNEY, Wilfred
- Walls Have Mouths: A Record of Ten Years' Penal Servitude, Hesperides Press, 2006, s.66.
- MANDELA, Nelson
- Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela, Backbay, 1995, s.115.
- MAVİOĞLU, Ertuğrul
- Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması, İthaki, 2017
- MAYHEW, Henry
BINNY, John
- The Criminal Prisons of London and Scenes of Prison Life, Scholar's Choice, 2012, s.235.
- MAYNARD, Margaret
- Fashioned from Penury: Dress as Cultural Practice in Colonial Australia, Cambridge University Press, 1994, s.20.
- MCCORD, Norman
- The Fenians and Public Opinion in Great Britain, Edinburgh University Press, Sayı:3 (Kış, 1967), s.237
- MESKEL, Matthew W.
- An American Resolution: The History of Prison in the United States from 1777 to 1877, Sayı:4 (Nisan, 1999), s.855.

- ROTHMAN, David J.
MORRIS, Norval
The Oxford History of Prison: Perfecting the Prison United States, 1789-1865, Oxford University Press, 1998, s.102.
- NEOCLEOUS, Mark
Güvenliğin Eleştirisi (çev. Tonguç Ok), NotaBene, 2014
- NEOCLEOUS, Mark
Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi (çev. Ahmet Bekmen), h2o, 2013
- O'HEARN, Denis
Yarım Kalmış Bir Şarkı: Bobby Sands, IRA ve Açlık Grevi (çev. Deniz Gedizlioğlu), Yordam, 2014
- O'HEARN, Denis
Repression and Solidarity Cultures of Resistance: Irish Political Prisoners on Protest, American Journal of Sociology, Sayı: 2 (Eylül 2009), s.505.
- OYAN ALTUNTAŞ, Ekin
Uluslararası İlişkiler: Kapitalizmin Doğal Bir Evresi Olarak Totaliter Polis Devletinin Yükselişi ve ABD Örneği, Sayı: 35 Cilt 9 (Güz 2012), s.39.
- ÖZDEMİR, Ali Murat
Güç, Buyruk, Düzen, İmge, 2011, s.294.
- ÖZMAKAS, Utku
Cogito: Foucault: İktidardan Biyoiktidara, Sayı: 70-71, 2012, s.65.
- POULANTZAS, Nicos
Faşizm ve Diktatörlük (çev. Ahmet İnel), Birikim, 1974, s.17.
- SANDS, Bobby
Writings from Prison, (Genişletilmiş Baskı, Gerry Adams), Mercier, 1998
- SEVİNÇ, Murat
Anayasa Yazıları, İmaj, 2010, s.95
- SONTAG, Susan
Başkalarının Acısına Bakmak, (çev. Osman Akınhay), Agora, 2004, s.86.

- SOYER, Ata Açlık grevleri/ölüm oruçları: TTB ve Son Tartışmalar, Türk Tabipler Birliği Toplum ve Hekim Dergisi, Sayı:6 (Kasım-Aralık 2000).
- SUBRAMANIAN, Ram
SHAMES, Alison Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States, Vera Institute of Justice, 2013, s.12.
- TEETERS, Negley K. The Prison System of England, Journal of Criminal Law and Criminology, 5. Sayı, (1950-1951), s.582.
- VEEREN, Elspeth Van Orange Prison Jumpsuit, (Editor: Mark B. Salter), Making Things International: Catalysts and Reactions, University of Minnesota Press, 2016, s.5.
- WHITMAN, James Q. Harsh Justice: Criminal Punishment and The Widening Divide between America and Europe, Oxford University Press, 2003, s.130.
- Kapasite Geliştirme Derneği Uluslararası Ceza Mahkemesi Temel Belgeler Derlemesi (ev. Gülay Arslan), 2006, s.49.
- The Council of Europe European Yearbook, 1975
- Çağdaş Hukukçular Derneği F Tipinden Yeni İnfaz-İzolasyon Yasasına: Mahpusluktan Kürek Mahkumluğuna, Özel Sayısı (Temmuz 2004), s.140-170.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Tayfun Akgüner, Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinin 1975-1976 Döneminde Verdiği Önemli Kararlardan Özetler, s.431.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/96000>

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Ceza İnfaz Alanındaki Tavsiye Kararları, (düzenleme: Türkiye'de Model Cezaevi Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Cezaevi Reformunun Desteklenmesi Projesi), 2011. s.13.
<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi113/assets/basic-html/page-174.html>

İrem Köker “Cezaevinde tek tip kıyafet uygulaması hangi ülkede nasıl yapılıyor?”
<http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40653666>

Chistopher Beam, Orange Alert: “When did prisoners start dressing in orange?”
http://www.slate.com/articles/news_and_politics/explainer/2010/12/orange_alert.html

“Dutch open big brother-style prison”
<https://www.theguardian.com/world/2006/jan/19/prisonsandprobation.society>

Piotr Kladoczny ve Marcin Wolny, European Prison Observatory Project: Prison Condition in Poland, http://www.prisonobservatory.org/upload/Prison_Poland.pdf

“John Howard and Prison Reform”
<http://www.parliament.uk/about/livingheritage/transformingsociety/laworder/policeprisons/overview/prisonreform/>

Homa Khaleeli, “Why prison uniforms are a bad idea?”

<https://www.theguardian.com/society/shortcuts/2013/apr/30/why-prison-uniforms-are-bad-idea>

Mahmut Hamsici, “Kuzey İrlanda deneyimi:25 yıllık çatışma, 13 yıllık barışma”

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130115_peace_process_8

Thomas Vinciguerra, “The Clothes That Make The Inmate”

<https://www.nytimes.com/2000/10/01/weekinreview/the-clothes-that-make-the-inmate.html>

“A Consultation of the United States Commission on Civil Rights”

https://www.prisonpolicy.org/scans/prisons_as_rural_growth.shtml

“Joe Arpaio’s prison was a circus of cruelty. Now his values are spreading”

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/aug/28/donald-trump-far-right-joe-arpaio>

“The Guantanamo Dockets: The Detainees”

<https://www.nytimes.com/interactive/projects/guantanamo/detainees>

Raif Falcıoğlu, “Darbenin 12 Eylül 1980 Türkiye tarihinde kara bir dönemin başlangıcı” <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/16-2009-Özel-Sayı.pdf>

Ceza ve İnfaz Kurumları ile Tevkif evlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük, Kabul Tarihi: 1.8.1967

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/um_cezatuzuk.pdf

Metris 1 No’lu T Tipi Kapalı Ceza ve İnfaz Kurumu Resmi İnternet Adresi

<http://www.metristcik.adalet.gov.tr/kurum.html>

“Türkiye’de Hapishane Tarihi ve Estetize Edilen Ölüm”

http://bianet.org/biamag/insan-haklari/142062-turkiyede-hapishanenin-tarihi-ve-estetize-edilen-olum#_ftn63

“Mahpusların İyileştirilmesi için Asgari Cezaevi Standart Kuralları”

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>

“Didar Şensoy unutulmadı”

<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/42141-didar-sensoy-unutulmadi>

“The Nelson Mandela Rules”

http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf

“1 Ağustos Genelgesi’nin 1. Yıldönümü”

<http://www.ihd.org.tr/1-astos-genelgesn-1-yild/>

Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 13.12.2004. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5275.html>

“Karar Sayısı: KHK/696”

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>

Ceza ve İnfazlarının Tedbiri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 13.12.2004

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/5275.htm>

Ersan Şen, “Tek Tip Kıyafetle Duruşmaya Katılma”

<http://www.hukukihaber.net/tek-tip-kiyafetle-durusmaya-katilma-makale,5621.html>

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (hazırlayan: Kemal Gözler)

<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

“Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları”, (derleyen ve çeviren: Lema Uyar)

https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf

Köksal Bayraktar, “Tek Tip Elbise”

<http://www.guncelhukuk.com.tr/hukukun-ustunlugu/tek-tip-elbise.html>

Ersan Şen, “Tutuklunun Giydirilmesi”

<http://www.hukukihaber.net/tutuklunun-giydirilmesi-makale.5357.html>

“Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak”

<https://undocs.org/en/E/CN.4/2006/6>

“Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Avrupa Cezaevi Kuralları Başlıklı Tavsiye Kararı”<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/413-433.pdf>

MAHKEME KARARLARI

Estelle v. Williams/US Supreme Court, 425 U.S. 501, 03.05.1976

Irland /United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978

Tyrer/United Kingdom, 5856/72, 25.04.1978

Smith v. Grady/United Kingdom, 33985/96, 27.09.1999

Kudla/Polond, 30210/96, 26.10.2000

Nazarenko/Ukraine, 39483/98, 29.04.2003

Van Der Ven/Hollanda, 50901/99, 4.5.2003

Karimov and Nursatov/Tajikistan, 1108 & 1121/2002, 27.03.2007

Diri/Turkey, 68351/01, 31.07.2007

Jiga /Romania, 14352/04, 16.03.2010

Kürşat Eyol Başvurusu (2012/665), 13.6.2013

Hadade/Romania, 11871/05, 24.09.2013

Yankov/Bulgaria, 39084/97, 24.09.2013

Cezmi Demir ve Diğerleri, 2013/293, 17/7/2014

Sebğatullah Altın Başvurusu (2013/1503), 2.12.2015

Irland/United Kingdom, 5310/71, 13.12.1977

GAZETE ARŞİVLERİ

- “O fotoğrafın öyküsü anlatıldı”, 26 Eylül 2013, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Hak alırken yitirilen yaşamlar”, 14 Eylül 1992, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Bakanı protesto”, 21 Ağustos 1988, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Don-gömlek protesto”, 20 Kasım 1987, Milliyet Gazetesi arşivi.
- “Mahkûmlar tek tip elbise giyecek”, 13.05.1980, Milliyet Gazetesi arşivi.
- “Hak alırken yitirilen yaşamlar”, 14 Eylül 1992, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Mahkûm aileleri oturma grevinde”, 1 Ağustos 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Metris’te barış”, 13 Eylül 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Sivil elbiseye izin”, 2 Eylül 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Tek tip giymeyene banyo yasağı”, 16 Aralık 1987, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Don gömlek protesto”, 19 Kasım 1987, Milliyet Gazetesi arşivi.
- “Tek tip’e son”, 3 Şubat 1988, Milliyet Gazetesi arşivi.
- “Bakanı protesto”, 21 Ağustos 1988, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Tek Tip’e Danıştay’dan İptal”, 10 Temmuz 1989, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.
- “Engizisyon mantığı cezaevinde”, 19 Ağustos 2004, Cumhuriyet Gazetesi arşivi.

EKLER

Ek- 1

